

काण्वशतपथब्राह्मणम्

Kāṇvaśatapathabrahmaṇam

It is for the first time that a complete critical edition of the *Saṃpūṭhaśāstra* of the Kāraṇa School of the Śākhas *Vajrasaṅga* alongwith its English translation is published. This edition has taken into account the readings available in a few more manuscripts, besides those in the published edition in Tchagū script, which were not available to Prof. Caland who brought out a critical edition of its first seven Khanda. It is also the first attempt at providing a complete English translation. No doubt the texts of the *Saṃpūṭha* of the Mīḍhyāstīna and Kāraṇa Schools do not differ much from Khanda VIII to XVI and Prof. Eggeling's translation of the former is available. Still a fresh attempt at translating the latter portion was felt necessary as a result of detailed discussions with traditional scholars who are actively engaged in Śānta sacrificial performances.

Textual Notes to substantiate the choice of particular readings; a section under the heading *Vā�as* discussing certain selected topics arising out of a study of the text; an exhaustive list of contents; Brāhmaṇa-wise and glossary of technical terms are some of the additional features of this attempt. The suggestions and guidance of traditional scholars who are experts in *Śāntipūjā* are the most important advantages of this edition.

कलामूलशास्त्र-ग्रन्थमाला
KALĀMŪLAŚĀSTRA SERIES

GENERAL EDITOR
KAPILA VATSYAYAN

इ.ग.रा.क.के.क.मू.शा. - २२

I.G.N.C.A. K.M.S.-22

काण्वशतपथब्राह्मणम्
Kāṇvaśatapathabrahmaṇam

Volume II

Edited and Translated
by
C.R. Swaminathan

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS
NEW DELHI
and
MOTILAL BANARSIDASS PUBLISHERS PVT. LTD.
DELHI

First Published 1997

© Indira Gandhi National Centre for the Arts

All rights reserved. No part of the publication may be reproduced in any form or by any means, without written permission of the publishers.

Published by

INDIRA GANDHI NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS

Central Vista, Janpath, New Delhi-110001

in association with

MOTILAL BANARSIDASS PUBLISHERS PVT. LTD.

Bungalow Road, Jawahar Nagar, Delhi-110007

ISBN: 81-208-1127-5 (Vol.II)

81-208-1128-3 (Set)

Price: Rs. 550.00 (Vol.II)

Photocomposed by Neographics
1811, Gyani Bazar, Kotla Mubarakpur
New Delhi-110008

Printed in India at Shri Jainendra Press
A-45, Naraina Industrial Area, Phase-I
New Delhi-110028

GENERAL EDITOR'S NOTE

As is now well-recognised, the Indira Gandhi National Centre for the Arts through its diverse programmes of research and publications, fieldwork and documentation, seeks to recontextualise the arts within the larger dynamics of the natural and human environment. The methodology is interdisciplinary and multidisciplinary. As a primary prerequisite is the need to make accessible, in original and translation, texts that lay the foundations of the Indian artistic traditions and those others that are specific to particular arts. The *Kalāmūlaśāstra series*, thus, concentrates on the 'textual' in relation to the traditions of oral transmission, as also contemporary practice. In the *series*, early fundamental texts on music, such as, *Mātrālakṣaṇam*, *Dattilam*, *Bṛhaddesi* as also comparatively late texts, e.g., *Śrīhastamuktāvali* and *Nartananirṇaya*, have already appeared. Also, *Śilparatnakosa* and *Mayamatam*, *vāstu* and *śilpa* texts of the Orissan and Tamilian traditions have been published. Two texts belonging to the category of *Āgama* and *Purāṇa*, viz. *Svāyambhuvasūtrasaṅgraha* and *Kālikāpurāṇe Murtivinirdeśah*, have been published.

Now, we have pleasure in introducing the *Kāṇvaśatapathabrahmaṇam* also in the *series*. The Vol.I of the *Kāṇvaśatapathabrahmaṇam* containing the first Kāṇḍa has already appeared as the 12th in the *series*. The present volume—22nd in the *series*, comprises the second and the third Kāṇḍa of the Brāhmaṇa. Subsequent volumes will present the remaining Kāṇḍas.

While the texts on particular arts or a group of related arts, provide details of the principles of form and delineate intricacies of techniques, the foundations of these lie in the articulation of a world-view in the Vedas, the speculative thought of the Upaniṣads and the elaborate system of rites and rituals enumerated in the Brāhmaṇas. The theory and technique of the particular arts is but a specific branch and flowering of a single unified vision. The world-view is embedded in the recognition of ceaseless movement of the universe where the parts are related to the whole, matter and energy are reciprocal and 'man' is only one amongst all living matter. Vedic hymns are considered as 'revelations' (*Drṣṭa*) because they are inspired by an intuitive insight and 'flash'. Little wonder while the *Śruti*(the Vedic corpus) has remained immutable, its interpretation at the level of thought, intellection and systematised concretisation, have been many.

While the Upaniṣads speculate on the nature of the universe, and the relationship of the one and the many, the immanent and transcendental, the Brāhmaṇas make concrete the world-view and the concepts through a

highly developed system of ritual—*yajña*. This functions as a strategy for a continuous reminder of the inter-relatedness of man and nature, the five elements and the sources of energy. The rituals (*yajña*) yoke together the different orders of time and space in specific duration, and thus establish a system of correspondences between the micro and the macro, the finite and infinite, the specific and the universal, the physical and the metaphysical. Physical space is demarcated and consecrated, the *śālā*, altars are made; Sky, Earth, Sun and the Moon are invoked; fire is kindled; verses of *Rg*, *Sāman* and *Yajuṣ* are chanted, sung and recited, by different people; oblations are made of diverse substances through stylised movement and gestures. Through the ritual a spatial and temporal order is restored, individual identities are submerged in a collective purification. The Brahmanic ritual also is, in our contemporary language, a multimedia performance of a very high order. In this performative act lie the seeds of later temple architecture, musical forms, dance and drama. It is not without significance that the writer of the *Nātyaśāstra* acknowledges debt to all the Vedas and states that the theatrical performance is a *yajña*.

Aesthetics and artistic practices are rooted in the functionality of ordinary and everyday life but its goal and ultimate objective is to evoke a state of bliss and experience, analogous but not identical, to the supreme mystical *ānanda*. The ordinary is transubstantiated to the extraordinary, the *laukika* to the *alaukika*. For this purpose, at the level of structures, methodologies and technique, the Brāhmaṇa texts and the practice of the *yajña* and its *viniyoga* serve as a model. The Brāhmaṇa texts thus serve as the foundation of artistic practice, as much as being texts of theology and liturgy or litany. The texts on the specific arts tacitly accept this as is evident from a reading of the early texts on the arts and an examination of the actual survivals.

So far, the Brāhmaṇa texts have been looked at and studied by those whose primary concern has been with cosmology, religion and ritual. It is only in the last decade that there has been a new and fresh interest in the study of art as ritual and ritual as artistic practice. In this context the re-edited publication of this fundamental text on ritual — the *Śatapathabrahmaṇam* — is both timely and relevant.

The responses to the first volume have convinced us of the importance of this seminal text. Many scholars, both art historian and those from the field of History of Science, specially mathematics, have acknowledged the need for a reinvestigation of the contents of the *Śatapathabrahmaṇam*.

Julius Eggeling, Caland and other pioneers, had edited and translated the text. While Eggeling translated the Mādhyandina recension, Caland

carried on the work of editing and translating eight Kāṇdas of the *Kāṇvaśatapathabrahmaṇam*. Julius Eggeling who spent many decades of his life on this particular Brāhmaṇa, in an erudite introduction, says—

“....In the whole range of literature few works are probably less calculated to excite the interest of any outside the very limited number of specialists, than the ancient theological writings of the Hindus, known by the name of Brāhmaṇas. For wearisome prolixity of exposition, characterised by dogmatic assertion and a flimsy symbolism rather than by serious reasoning, these works are perhaps not equalled anywhere; unless, indeed, it be by the speculative vapourings of the Gnostics, than which, in the opinion of the learned translators of Irenaeus, ‘nothing more absurd has probably ever been imagined by rational beings’. If I have, nevertheless, undertaken, at the request of the Editor of the present Series, what would seem to be a rather thankless task, the reason will be readily understood by those who have taken even the most cursory view of the history of the Hindu mind and institutions”.

As Eggeling continued the work, gradually but surely he began to recognise the value of the work. Not only was he impressed with the ritual (then called 'sacrifices') practices, but began to see the philosophic and mystical significance. He recognised that through the ritual (*yajña*), the 'cosmos' was being renewed. The *yajñain* essence is refuelling the depleted energies—a resurrection of the dead elements. He began to appreciate why in the etymology of the Brāhmaṇas it is born through movement. Hence it is *yañ + ja* which is as much *yajña*. Eggeling then remarked that “.....the periodical sacrifice is nothing else than a microcosmic representation of the ever-proceeding destruction and renewal of all cosmic life and matter”. — (Introduction to Part IV).

At the end of his arduous task requiring extraordinary patience, perhaps, Eggeling himself changed, for no longer was it a thankless task. The Brāhmaṇas were no longer just a series of highly artificial system of sacrificial ceremonies, but were, instead, both mystical and concrete. Understandably, he concluded :

“And now my task is done, and I must take leave of this elaborate exposition of the sacrificial ordinances of Indian theology. For well-nigh a score of years the work has ‘dragged its slow length along,’ and during that time it has caused me – and, I doubt not, has caused some of my

readers, too — not a few weary hours.

.....but for Professor Max Muller's timely exhortations and kindly encouragement, the work might perhaps never have completed. 'I know,' he once wrote to me, 'you will thank me one day for having pressed you to go on with your work;' and now I do indeed thank him most sincerely and with all my heart for the kindness and patience he has shown me these many years. But, strange to say, now that the work is completed, I feel as if I could not do without working at it; and certainly, if a second edition could ever have been required of a work of this kind, it would have found me ready once more to work my way through the bewildering maze of rites." —(Introduction to Part V)

The IGNCA undertook to look at the text, once again, taking into account the valuable work done by Eggeling and Caland, in order to contextualise the text within the larger discourse of the Indian tradition, specially its system of developing multilevelled and multilayered structures of thought, meaning and form. Also, because the *Śatapatha* is a fundamental text of the formal aspects of ritual traditions relevant for identifying the principles of form and the methodology of establishing correspondences between the idea and the 'image', the concept and the symbol, and of course, myth and ritual in the Indian arts. As is well recognised, the conception of the 'Puruṣa' is fundamental and pervasive in the Vedas, Brāhmaṇas and the Upaniṣads. While the Puruṣa Sūkta of the *Rgveda* may be revelation, it is the Brāhmaṇas which identify the ritual (*yajña*) with Prajāpati. The physical construction of the altars, the essence of the piling up of bricks is essentially symbolic. It has the purpose of carrying out in ritual form the essential act of reconstruction of Prajāpati whose sacrifice as Puruṣa has resulted in the creation of the universe in all its parts. The ritual is not restricted to a definite act in time; it is a constant process. Therefore, the dismembered Prajāpati must be ever and again renewed. The renewal is brought about by the construction of Prajāpati in the shape of a fire altar. The concepts of Prajāpati, Puruṣa and Agni coalesce. The *Śatapatha* develops the theme in the tenth Kānda philosophically and identifies its symbolic significance in terms of space and time. Indian architecture, likewise, conceives of the temple as Puruṣa and assembles the architectural members as in a ritual. So far, art-historians have not paid adequate attention to this relationship, except a few like Stella Kramrisch in her monumental work, "The Hindu Temple".

The publication of a new edition with text and translation will, it is hoped,

facilitate access to primary text of fundamental importance for the student of both ritual as well as the arts.

The *Śatapathabrahmaṇam* belongs to *Śukla Yajurveda* and as has been pointed out by the Editor, is available in two recensions known as Kāṇva and Mādhyandina. The Mādhyandina text was edited by Weber in the year 1923 and its English translation was rendered by Eggeling. In the case of Kāṇvaśatapatha, Prof. Caland published the critical edition only of the first seven Kāṇdas; of the remaining ten Kāṇdas he included only the difference in reading in the two recensions.

The present edition includes the full text with translation. No doubt, the work of Caland and Eggeling has been considered primary. However, the learned Editor, Dr. C. R. Swaminathan has consulted other manuscripts, specially one in Telugu script and another in a private collection from Karnataka. These are based on the oral transmission of the text.

A careful re-collation of the text has thus been done by checking original manuscripts used by Caland and others, now located in Nasik, Belgaum and Pandarpur and the orally transmitted text. Consequently, the text has been culled out by a most comprehensive search, collation, editing and translation. Also, naturally, the viewpoint differs from the European scholars. No longer is the fundamental concern to trace Indo-Iranian sources and make comparisons with the Romans, etc. Dr. C. R. Swaminathan — our Editor — critically assesses the text in Vimarṣa section. With a command on both language and contemporary practice, he comments and elucidates certain technical aspects of the performance of *yāgas* connected with this Brāhmaṇa. Besides, he alludes to other *yāgas* and the relevance of the Kāṇvaśatapatha as textual authority. A Glossary of technical terms related to objects used in performing *yāgas* along with their illustrations, has been added. All this material, it is hoped, will be an invaluable source of knowledge on a much partially quoted and discussed but infrequently read text, in original or translation. The contents would be of interest both to theologists as also to those interested in the foundations of artistic traditions, architecture, music, dance and theatre and those interested in the study of ritual as a discipline.

IGNCA is deeply indebted to Dr. C. R. Swaminathan for undertaking this enormous and highly specialised project. With his command on the subject, he has accomplished a very difficult task, with erudition, patience and rare understanding. I should also like to acknowledge and appreciate the work of Dr. Advaitavadini Kaul for seeing this complex text through the press.

CONTENTS

Foreword by Kapila Vatsyayan	v
Abbreviations	xv
Introduction	xvii

HAVIRYAJÑAKĀNDĀ

Chapter One		2-33
Brāhmaṇa I	Vrata or vows to be observed by the <i>Yajamāna</i> ; preparation of <i>pranītā</i> -waters; enclosing the altars, preparatory actions to make <i>havis</i> .	2
Brāhmaṇa II	Making the <i>pavitra</i> , sprinkling waters to purify the utensils and <i>havis</i> .	8
Brāhmaṇa III	Importance of the skin of black antelope to <i>Yajamāna</i> and preparatory actions to make <i>puroḍāśa</i> .	14
Brāhmaṇa IV	Keeping ready the <i>kapalas</i> or potsherds for the <i>puroḍāśa</i> ; pounding of grains after placing a <i>śamyā</i> or yoke-pin below the grinding stones.	24
Chapter Two		34-65
Brāhmaṇa I	Cooking of <i>puroḍāśa</i> , importance of <i>dakṣiṇā</i> and significance of rice, wheat etc. for <i>puroḍāśa</i> .	34
Brāhmaṇa II	Making the <i>vedi</i> (altar) and importance of <i>sphya</i> (wooden spade); <i>stamba</i> , <i>yajus</i> or bunch of consecrated <i>kuśa</i> grass-its role in warding off evil spirits.	42
Brāhmaṇa III	Story of Vāmana incarnation of Viṣṇu and its link with the ground for <i>vedi</i> ; measurement of <i>vedi</i> , cleaning and enclosing the <i>vedi</i> .	48
Brāhmaṇa IV	Purifying the oblations and ladles; leading the wife to look into a vessel of <i>ghee</i> .	56
Chapter Three		66-95
Brāhmaṇa I	Sacrifice identified with human being; number of times the ladles, <i>juhū</i> , <i>upabṛ̥t</i> and <i>dhruvā</i> are to be filled with <i>ghee</i> .	66
Brāhmaṇa II	Sprinkling of the fuel, enclosures and <i>vedi</i> ; significance of <i>paridhi</i> or enclosing sticks and placement of ladles around the <i>vedi</i> .	70

Brāhmaṇa III	Sāmidheni chants and their significance.	80
Brāhmaṇa IV	Himkāra in the Sāmidheni Ṛks.	84
Chapter Four		96-117
Brāhmaṇa I	Invoking the deities; rules governing the chanting of Sāmidhenis; Puronuvākyās and Yājyās.	96
Brāhmaṇa II	Details of Āghāra Homas, origin of Sage Atri.	100
Brāhmaṇa III	Commissioning of Hotṛ and his duties.	106
Brāhmaṇa IV	The five prayājās or fore-offerings, significance of the five vyāhṛtis of a Yāga like “O Śrāvaya” etc.	112
Chapter Five		118-141
Brāhmaṇa I	Details of prayājās and their purport.	118
Brāhmaṇa II	Details of prayājās and their purport.	126
Brāhmaṇa III	Details of prayājās and their purport.	132
Brāhmaṇa IV	Description of the purodāśa for Agni and its priority.	136
Chapter Six		142-173
Brāhmaṇa I	Description of the purodāśa for Agni-Soma; story of Indra drinking the soma from the Drona Kalaśa of Tvaṣṭṛ, stealthily and his vomiting the soma; Sautrāmanī Iṣṭi by which Indra was restored to health.	142
Brāhmaṇa II	Darśa sacrifice; its timing; sānnāya offering to Mahendra.	152
Brāhmaṇa III	Origin of Palāśa tree and details of sānnāya offering.	160
Brāhmaṇa IV	The debts to be redeemed by human beings; the process of avadāna (cutting of purodāśa); the mode of chanting Puronuvākyā and Yājya; significance of Vaṣatkāra.	164
Chapter Seven		174-203
Brāhmaṇa I	Origin and importance of Svīstakṛt oblation; the share of Rudra in Yāgas-different names of Rudra; importance of feeding Brāhmaṇas.	174
Brāhmaṇa II	Prāśitra, the food meant for Brahmā; Pūṣan losing his teeth by eating prāśitra.	180
Brāhmaṇa III	Origin of idā offering; story of Viṣṇu's incarnation as matsya (fish).	186
Brāhmaṇa IV	Anūyāja or after-offerings; meaning of the mantras used for Anūyājas.	198

Chapter Eight	204-235
Brāhmaṇa I	Sūktavāka and <i>samyuvāka</i> rites; and disposal of the <i>sruk</i> . 204
Brāhmaṇa II	Purpose of sūktavāka and meaning of the <i>mantra</i> used in <i>samyuvāka</i> . 212
Brāhmaṇa III	<i>Patnīsamyāja</i> offerings (offerings to the wives of divinities); their significance and their sequence; <i>samīrava homa</i> and <i>samīṣṭayajus homa</i> . 220
Brāhmaṇa IV	Significance of the Adhvaryu carrying the <i>purnapātra</i> (Jar filled with water) to the <i>Yajamāna</i> ; and other ancillary formalities. 230

UDDHĀRIKĀNDĀ

Chapter One	236-265
Brāhmaṇa I	<i>Agnihotra</i> —The five stages of glowing of the sacrificial fire presided over respectively by Varuṇa, Rudra, Indra, Mitra and Brahman; the special significance of offering at each of the five stages. 236
Brāhmaṇa II	<i>Agnihotra</i> —The first flow of offering goes to Devas, the second to human beings and what is left over in the ladle to the animals. 238
Brāhmaṇa III	<i>Agnihotra</i> —The significance of morning offerings and evening offerings. 240
Brāhmaṇa IV	<i>Agnihotra</i> —Pervasive connotation of the word <i>Agnihotra</i> ; identity of the cow with speech, calf with mind, the flame with śraddhā and the <i>havis</i> with truth. 240
Brāhmaṇa V	<i>Agnihotra</i> —Offerings amount to piling up of 2700 <i>Iṣṭakas</i> for the <i>Cityagni</i> , during the course of one year. 242
Brāhmaṇa VI	<i>Agnihotra</i> —Mantras uttered over one year amount to <i>Mahaduktha</i> recitation which consists of 720 <i>Rks</i> corresponding to 720 offerings per year. 244
Brāhmaṇa VII	<i>Agnihotra</i> —Performer himself becomes personification of <i>Agnihotra</i> . 244
Brāhmaṇa VIII	<i>Agnihotra</i> —An equivalent to <i>Āśvamedha</i> . 244
Brāhmaṇa IX	<i>Agnihotra</i> —Leads to immortality by conquering death. 246
Brāhmaṇa X	<i>Agnihotra</i> —To be continued till one is alive. 250
Brāhmaṇa XI	<i>Agnihotra</i> —A boat that carries the <i>Yajamāna</i> to the Heavens. 252
Brāhmaṇa XII	<i>Darśapūrṇamāsa yāgas</i> -creating of the universe. 254

Chapter Two		266-291
Brāhmaṇa I	<i>Darśapūrṇamāsa</i> to be performed for fifteen years involving 360 <i>Pūrṇimās</i> and 360 <i>Amāvāsyā</i> (<i>Darśa</i> <i>yāga</i> s).	266
Brāhmaṇa II	<i>Darśapūrṇamāsa</i> —Secondary offerings of <i>purodāśa</i> to Indra after <i>Pūrṇamāsa yāga</i> and <i>caru</i> to Soma after <i>Amāvāsyā yāga</i> .	268
Brāhmaṇa III	<i>Darśapūrṇamāsa</i> — <i>Vrata</i> or fasting if the moon is sighted on the day following <i>Darśa yāga</i> .	270
Brāhmaṇa IV	<i>Darśapūrṇamāsa</i> — <i>Sāmidhenis</i> which cause the <i>Yajamāna</i> to be born thrice.	272
Brāhmaṇa V/VI	<i>Darśapūrṇamāsa</i> — <i>Yajamāna</i> becomes <i>yajña</i> personified and crosses over death in the form of <i>Vaṣatkāra</i> ; <i>Vaṣatkāra</i> and <i>svāhākāra</i> become his heavenly bodies.	274/276
Brāhmaṇa VII	Origin of <i>yajña</i> ; its equation with the body of Prajāpati; <i>Yajamāna</i> gives away his self to the gods by fasting and regains it by performing <i>yajñas</i> like <i>Darśa-pūrṇamāsa</i> .	278
Brāhmaṇa VIII	Āghāras—partly with <i>mantras</i> and partly without; representing the universe partly known by names of the objects in it and partly by their forms. <i>Abhimarśana</i> —Touching with <i>mantras</i> to make even what is excess or what is deficient in <i>yajña</i> .	280
Brāhmaṇa IX	<i>Darśa</i> and <i>Pūrṇamāsa</i> symbolise as sun and moon; <i>prāṇa</i> and <i>udāna</i> ; eye and ear; and mind and speech.	282
Brāhmaṇa X	<i>Yajña</i> — <i>Puruṣa</i> —With its ingredients forming the limbs of its human figure.	286
Pāthavimarśa (Textual Notes)		293

ABBREVIATIONS

- B Manuscript from Belgaum got through the good offices of Sri Pimplapure.
- C Manuscript in the Calcutta Asiatic Society Library, described by Caland as codex 3.
- Ca The reading adopted by Caland in his edition.
- CL Calcutta manuscript described by Caland as codex 10.
- Co Colebrooke's manuscript described under codex 4.
- H Paper manuscript in possession of Sri Marthanda Dikshit, Hubli, Karnataka.
- K Incomplete palm-leaf manuscript of Sri Kumaraswami Dikshitar, Illip-pai, Tamil Nadu.
- L Manuscript in the India Office Library, described by Caland as codex 9.
- M Madras manuscript—Government Oriental Manuscripts Library, Madras, described by Caland as codex 1.
- MD The Mādhyandina Śatapatha Text.
- Ms Manuscript.
- Mss Manuscripts.
- My Paper manuscript of Oriental Institute, Mysore, described by Caland as codex 8.
- N Manuscript from Nasik compared by the good offices of Sri Pimplapure.
- Ne Nepal manuscript described by Caland as codex 11.
- P Manuscript in the Paris Library referred to by Caland as codex 4.
- P 1 Paper manuscript from Poona University Library, complete.
- P 2 Paper manuscript from Poona University Library, incomplete.
- Pa Manuscript from Pandarpur, compared through the good offices of Sri Pimplapure.
- Po Oxford University Manuscript described by Caland as codex 5.
- SB *The Kāṇva Śatapatha Brāhmaṇa*.
- T Palm-leaf manuscript of Saraswati Mahal Library, Tanjore, described by Caland as codex 2.
- TE Printed edition of the *Kāṇva Śatapatha*, edited by Bhagavatulu Lakshmipathi Sastri, printed at Tripurasundari press, Tenali, published by Yajñavalkya Mahajana Sangha in 1923 in 2 Vols.
- V1 Banaras manuscript numbered by Caland as codex 6.
- V2 Paper manuscript belonging to Sri Lakshmikant Ramacharya Purohit of Varanasi.
- W Manuscript from Wai, Maharashtra, compared through the good offices of Sri Pimplapure.

INTRODUCTION

The Vedas form the earliest literature available to humanity, handed down by an unbroken oral tradition, throwing light on the religious, social and cultural life and aspirations of the people who inhabited the south and south-east Asian regions. The word ‘Veda’, is derived from the root *vid*, to know. The Veda refers to that group of expressions which enables us to know the ways and means of achieving the fourfold aims of human existence, namely *dharma* (righteousness), *artha* (prosperity in material terms), *kāma* (physical and mental happiness) and *mokṣa* (unmitigated spiritual bliss of ever-lasting nature). Another definition of the Veda is that which throws light on those means of emancipation or on those superhuman agencies who can help in the emancipation, which cannot be known or identified by the other two means of knowledge, viz. *pratyakṣa* (perception) and *anumāna* (inference). It is, in other words, a collection of sounds that reveal super-mundane matters or that which enables us to perceive the supra-sensual phenomena, अलौकिकार्थवेदकशब्दराशिवेदः.

The Vedas consist of the *mantras* (also called *Saṃhitās*) and the *Brāhmaṇas*. *Mantras* include prayers to divine beings and also deal with the super-natural powers of those divine entities which have a sway over the living beings in this Universe, both in their genesis and in their behaviour. The *mantras*, by virtue of the potency of their sounds, are themselves believed to influence the atmospheric conditions and also divert the physical, psychical and metaphysical activities of living beings and bring about peace and harmony among human beings themselves and between human beings and nature.

The *Brāhmaṇas* are in a sense, the earliest annotations of the *mantras* also called the *Saṃhitā* portions. They contain some etymological derivations of words found in the latter, serve as manuals for the performance of Vedic sacrifices involving the usages of the *mantras*, dilate on some narratives and anecdotes to drive home the significance of particular statements of the *Saṃhitā* and their usages in particular contexts, etc. In short, the *Brāhmaṇas* reveal to us the nature of *dharma* (that unseen moral and spiritual merit or *adr̥sta* produced by such mental and physical activities that fall within the purview of righteousness), which would lead to the other three *puruṣārthas* or human goals, viz. *artha*, *kāma* and *mokṣa*. The *Saṃhitā*, on the other hand, reveals to us the divine entities to be propitiated for the earning of *dharma*, their nature and the various offerings that go to propitiate them.

Indian tradition holds both the *Saṃhitā* and the *Brāhmaṇa* equally sacrosanct revelations of non-human origin. They are eternal collections of sounds revealed from time to time due to divine will. Jaimini, who, according to

Indologists, antedates the Christian era, in his *Mīmāṃsā-sūtras* that lay down the guide-lines for the interpretation of the Vedas, has treated the Saṃhitā and the Brāhmaṇa at par. He has not only accepted both as authentic Vedic texts but laid at rest all speculations regarding the *apauruṣeyatva* of the Brāhmaṇa part. He refers to an earlier scholar, by name Kāśakṛtsna, on whose lines, he claims to have planned his own *sūtras*. That means, much earlier to Jaimini, the *apauruṣeyatva* of both the Saṃhitā and Brāhmaṇa had come to stay as an accepted fact and both together had been held as the uncontrovertible source of the entire spectrum of valid knowledge, the sheet-anchor of later metaphysical speculations.

Of the four Vedas, the first three are considered specially important and are collectively called the *Trayī vidyā*. This is because these three are indispensable for the performance of sacrifice or *yāga*. The hymns of the *Rgveda*, totalling 10,424 *mantras* are distributed over one thousand *sūktas* (hymns) that are divided into ten *Māṇḍalas*. These *Rks* are used in the chanting of *śastras* or invocatory prayers in honour of deities like Indra, Agni, Varuna, etc. and in the uttering of *yājyas* and *puronuvākyas* at the times of actual offerings. The *Yajus* formulae in prose, refer to the details of the performance of the various *iṣṭis* and *yāgas* and to the process of pressing Soma juice, etc. While collecting the pressed Soma juice in different cups or *grahas* for different gods, the *Rk* hymns set to music called *Sāmans* are sung. These *Sāman* chants are called *stotras*. Both *śastras* and *stotras* (in *Rks* and *Sāmans* respectively) are in praise of the qualities and characteristics of various deities for whom the *grahas* are collected. The priests who handle these three Vedas and perform the rituals connected with these are respectively called Hotṛ, Adhvaryu and Udgātṛ. Besides these, there is the Brahmā who is to monitor the entire sacrificial rituals and is supposed to be well-versed in the functions of the other three categories of priests. Each one of these four priests have three assistants, forming four *gaṇas* or groups. Thus the Hotṛ-*gaṇa* includes (1) Hotṛ, (2) Maitrāvaruna, (3) Acchāvāka (4) Grāvastut. The Adhvaryu-*gaṇa* consists of (1) Adhvaryu, (2) Pratiprasthātṛ, (3) Neṣṭṛ and (4) Unnetṛ. The Udgātṛ-*gaṇa* comprises of (1) Udgātṛ, (2) Prastotṛ, (3) Pratihartṛ and (4) Subrahmaṇya. The Brahma-*gaṇa* includes (1) Brahma, (2) Brāhmaṇācchāmīśin, (3) Āgnidhra and (4) Potṛ.

The *Yajurveda*, which is most important from the point of view of sacrifice, is concerned with the techniques of conducting the *yāgas* and its Brāhmaṇa parts explain the rationale behind each one of the technical details. The priest handling the *Yajus* part is called Adhvaryu denoting his role in the *adhvara* or sacrifice. The *Yajurveda* has two main divisions, namely the *Śukla* or white and the *Kṛṣṇa* or black. There are three *śākhās* or schools of recitation of the *Kṛṣṇa-Yajurveda*, called the Kāṭhaka, the Maitrāyaṇīya and the Taittirīya. The Brāhmaṇa portions of the first two are not available now. The Taittirīya *śākhā* has two divisions of Mantra and Brāhmaṇa but they are not exclusively of

Mantras and Brāhmaṇas respectively. There is an intermixture of the two and that is perhaps the reason for its being named *Kṛṣṇa* or black.

Two recensions of the *Sukla-Yajurveda* have come down to us and each of them has the Saṁhitā and the Brāhmaṇa clearly separated and exclusive of each other. The Brāhmaṇa texts of both are called by the same name of *Śatapatha*, which literally means 'The hundred paths'. In the Mādhyandina version, the order in which the topics are dealt with, is the same as they appear in the Saṁhitā text of that sākhā, except for the *Pindā-pitr-yajña* which appears after *Darśapūrṇamāsa* in the Saṁhitā and after *ādhāna* in the Brāhmaṇa. In the Kāṇva version, the Saṁhitā starts with the *Darśapūrṇamāsa* and the Brāhmaṇa deals with *ādhāna* first. Hence the first and second Kāṇdas of the Mādhyandina *Śatapatha* are in the reverse order in the Kāṇva recension. The Mādhyandina Brāhmaṇa is divided into Kāṇdas, Adhyāyas, Prapāṭhakas, Brāhmaṇas and Kaṇḍikās; whereas in the Kāṇva, all the divisions except the Prapāṭhakas are found. The contents of each division vary in the two versions and are as follows:

Divisions	Mādhyandina	Kāṇva
Kāṇdas	14	17
Adhyāyas	100	104
Prapāṭhakas	68	Nil
Brāhmaṇas	436	435
Kaṇḍikās	7179	6806

The names of the Kāṇdas also vary between the two and the sequence in which they appear is as below:

Name of the Kāṇda	Serial no. in Kāṇva	Serial no. in Mādhyandina
Ekapāt Kāṇda	1	2
Haviryajña Kāṇda	2	1
Udhāri Kāṇda	3	—
Adhvara Kāṇda	4	3
Graha Kāṇda	5	4
Vājapeya Kāṇda	6	—
Sava Kāṇda	—	5
Rājasūya Kāṇda	7	—
Ukhāsamībharaṇa Kāṇda	8	6
Hastighāta Kāṇda	9	7
Citi Kāṇda	10	8
Sāgniciti (Sāciti) Kāṇda	11	—
Sañciti Kāṇda	—	9

Agnirahasya Kāṇḍa	12	10
Asṭādhyāyī Kāṇḍa	13	11
Madhyama Kāṇḍa	14	12
Āśvamedha Kāṇḍa	15	13
Pravargya Kāṇḍa	16	—
Bṛhadāraṇyaka Kāṇḍa	17	14

Generally, the division of Kāṇḍikās is more rational in the Kāṇva text than in the other. The sequence of the Adhyāyas in the former recension is also less erratic than in the Mādhyandina. The name 'Śatapatha', as Eggeling has suggested, might have been based on the number of Adhyāyas in the Mādhyandina which is exactly one hundred. But the Kāṇva recension, which has one hundred and four Adhyāyas is also known by the same name. In Indian tradition words like 'śata' and 'sahasra', indicating numbers, do not always stand for the exact numbers. They are often approximate indications. When they name a work as *Sahasranāma-stotra* (a prayer with 1000 appellations of gods) it is not unusual to find 1008 names in it.

The first half of the *Mādhyandina-Śatapatha* ending with Sañciti Kāṇḍa consists of sixty Adhyāyas distributed among nine Kāṇḍas and the corresponding portion of the *Kāṇva-Śatapatha* ending with Sāgniciti or Sāciti Kāṇḍa consists of sixty-five Adhyāyas distributed among eleven Kāṇḍas. There are some evidences to show that only this first part in each of these Brāhmaṇas was in vogue in the oral tradition of learning, i.e. *adhyayana-paramparā*. It is perhaps due to the fact the Kāṇḍas from 10 to 13 in Mādhyandina and from 12 to 15 in Kāṇva deal with sacrificial rituals not usually practised and the 14th Kāṇḍa in Mādhyandina and the last two Kāṇḍas in Kāṇva (16 and 17) deal with metaphysical matters comprising the *Bṛhadāraṇyakopaniṣad*. However, it should be remembered that the *Bṛhadāraṇyakopaniṣad* has been in *adhyayana-paramparā* separately as an *Upaniṣad*, though not as a part of the Brāhmaṇa text. The text of the Mādhyandina school has already been critically edited by Weber and an English translation of the same by Eggeling has also come out. Prof. Caland prepared and published the critical text of the first seven Kāṇḍas of the *Kāṇva-Śatapatha*. In respect of the remaining Kāṇḍas, he has only indicated the main differences in readings between the Mādhyandina and the Kāṇva recensions.

Here an attempt has been made to present the critical text of the entire *Kāṇva-Śatapatha-brāhmaṇa* with all the 17 Kāṇḍas and also an English translation side by side.

It would be a repetition to describe the details of the manuscript material consulted by Caland in the preparation of his critical edition of the seven Kāṇḍas. The present edition, however, besides the variations in readings assiduously collected by Caland and carefully consulted here, has the added advantage of consulting the following materials:

(1) One important material that has been availed of for the preparation of this edition, which Caland has not mentioned, is the printed text of the *Kānva-Śatapatha* in Telugu script in two volumes. Despite many printing mistakes and typical characteristics of Telugu pronunciation, this printed edition has been very useful in sorting out some of the problems which Caland faced in deciding the correct textual passages. In the absence of a living oral tradition of the *Kānva-Śatapatha*, this edition, which was prepared at a time when the *adhyayana-paramparā* of the Brāhmaṇa was still in vogue, serves as a useful guide to understand how it was actually being chanted. In other words, it enables us to peep into the unbroken oral tradition upto a point of time when it was still a *śruti* and not a written document. We naturally attach maximum importance to this edition in keeping with our age-old practice of accepting greater credibility to what is an unbroken oral transmission than to what has been preserved in the form of written record.

(2) Out of the manuscripts collated by Caland, the following were rechecked in respect of the entire text. The reason being that Caland had to depend upon handwritten copies of MSS supplied to him by the concerned libraries and hence were likely to carry scribal errors.

(a) The manuscript designated as M (Madras) and numbered as Codex-1 by Caland has been rechecked with the original. This manuscript, as already described by Caland, is in Grantha script partly and Telugu script in some Kāṇḍas. It has no accent.

(b) The manuscript T (Tanjore) and numbered as Codex-2 by Caland is again unaccented and is a palmleaf manuscript which was described by Burnell and is available in the Tanjore Saraswati Mahal Library. The first three books of this manuscript which could not be consulted by Caland have also been collated for the present edition.

(c) The manuscript B (Benares) referred to by Caland as Codex-6 is the paper manuscript of the Sampurnanand Sanskrit University, Varanasi. This was also rechecked.

(d) The manuscript My (Mysore)described as Codex-8 by Caland belongs to the Oriental Library, Mysore and is again unaccented. A xerox copy of the entire manuscript in Telugu script, instead of a Devanagari transcript, was obtained for collation purposes.

(e) Besides the above, the paper manuscripts belonging to Sri Lakshmikant Ramacharya Purohit of Varanasi with accent, was obtained through the good offices of Pandit Rajahans Ghanapāṭhi, a disciple of Sri Purohit. This manuscript has been designated as V 2 indicating Varanasi-II.

(f) My good friend Dr. T.N. Dharmadhikari, Director, Vaidika Samsodhana Mandala, Pune, helped me in getting a xerox copy of each of the two manuscripts deposited in the Pune University Library. Both are paper manuscripts with accent. The first one is complete and is given the symbol P.1 in our

references. The second one which seems to be only a copy of the former, covers the first three Kāṇḍas only and it is designated as P.2.

(g) One of the most valuable manuscripts which we could procure and which was not available for Caland, is the one in possession of Pt. Marthanda Dikshit of Hubli, Karnataka. It is a paper manuscript well accentuated and complete in every respect. It was got prepared by the late Chidambara Dikshitar of Hubli and he belonged to the last generation of *svādhyāyins* who maintained the oral tradition of *Satapatha adhyayana*. The value of the manuscript is, for reasons stated earlier, of high order since it was recorded by a person himself well-versed in the oral recitation.

Hubli seems to have been a very well-known centre of Kāṇva studies in Karnataka and the name Chidambara is appearing in that line of scholarship almost in every alternate generation. All the five manuscripts including the two in Pune, that are found in south Maharashtra have somewhere or other the mention of Chidambara Dikshitar. My good friend Sri G.W. Pimplapuré, who has been working on this text for quite some time, brought to my notice four manuscripts from Nasik, Belgaum, Wai and Pandarpur—all these four manuscripts from the region of north Karnataka and south Maharashtra have been partially collated with the help of copies made available by Sri Pimplapuré. They are given the symbols N, B, W and Pa respectively. Although we may not attach individual importance to each of these four, because they all appear to be copies of the text of Hubli tradition but their utility in solving the riddles, particularly in the matter of accentuation cannot be under-estimated.

THE NEED FOR THE FRESH EDITION

Caland's edition is limited to the first seven Kāṇḍas; in respect of subsequent Kāṇḍas, he only gives main deviations in the *Kāṇva-Śatapatha* from the *Mādhyandina-Śatapatha*.

Caland has made some emendments either on the basis of the Mādhyandina readings or on his own conjecture. In many such instances we found that the transcripts of the manuscripts which were consulted by Caland and which were fortunately made available to us in original, provided the clues to solve the riddles instead of resorting to conjectures. In some other cases, Caland's emendments were found to have been induced by imaginary grammatical defects. In a few cases, consultation with other Brāhmaṇa texts was found useful to solve problems of the readings without resorting to arbitrary amendments.

There are certain instances where the Kāṇva recension is more elaborate than the Mādhyandina or the *vice versa*. In such cases doubts about readings could be solved either by referring to the Mādhyandina Brāhmaṇa text or its commentaries by Sāyaṇa and Harisvāmin. No doubt, Sāyaṇa has meant only a brief gloss to the Mādhyandina text and has skipped over many passages presuming that the reader would have understood them from the other Brāhmaṇa texts and their commentaries. Harisvāmin's commentary, though little more elaborate, is less helpful when the merit of variant readings has to be decided on etymological or grammatical grounds. In spite of these drawbacks, both Sāyaṇa and Harisvāmin have come to our rescue in quite a number of places.

Of course, it is intriguing to find Sāyaṇa interpreting the same expression in one way in the *Mādhyandina-Śatapatha* and in a different way in some other texts. In such instances, it becomes difficult to decide the text and the meaning of such expressions found in the Kāṇva recension. This is not mentioned with a view to questioning the credibility of Sāyaṇa's scholarship. It would only mean that Sāyaṇa himself has acknowledged the possibility of variation in the interpretation or it may be that the entire Bhāṣya literature attributed to Sāyaṇa was not from the same pen. They might have been the products of individual efforts of a synod or consortium of scholars under the supervision of Sāyaṇa—an inference which has widely been accepted by scholars.

The manuscripts in Grantha or Telugu scripts which were obtained by Caland for collation in the form of Devanagari transcripts, have obviously carried some human scribal errors causing some difficulties for Prof. Caland. These are rectified by directly rechecking the original manuscripts, as in the instances of misspelt letters like *dha* and *tha*.

The Telugu printed edition in two volumes, mentioned earlier, was published by Tenali Sambhasivaraya in the year 1923. This edition has the following drawbacks:

- (1) It is non-critical in nature, since the manuscripts outside the peninsula do not seem to have been consulted.
- (2) Being in Telugu script, there are some obvious spelling mistakes caused by the different pronunciation of Sanskrit letters by the Telugu-speaking people as indicated above.
- (3) The printing is of very poor quality.

In spite of these drawbacks, this edition has the credit of having been produced at a time when oral tradition of *Śatapatha* study was alive.

Besides, the manuscripts got from Hubli has also indication that it was written down by those who were themselves preserving the oral tradition and hence were in a position to make corrections in the manuscripts, wherever there were errors.

In conclusion, with all due respect to the western scholarship that has brought to the limelight some of the most valuable Vedic texts, I would like to submit that the preparation of critical editions of Vedic texts cannot be and should not be on the same lines as preparing the critical edition of any other classical Sanskrit text. Insofar as the Vedic literature is concerned, the oral tradition is the most dependable basis and the sources where the oral tradition was alive till the recent past will be more dependable than the manuscripts which are copies of the copies. In other words, the validity of the recorded evidence of Vedic text is directly proportionate to its proximity in time and space, to the oral tradition. This principle has been kept in view while preparing this edition.

A detailed textual note is appended at the end of each Kāṇḍa where our preferences to a particular reading needed justification or inclusion of a particular alternate reading called for reasoning.

In the case of translation, Prof. Eggeling's rendering of the *Mādhyandina-Śatapatha* has been taken as a guiding light, not only because that great scholar has maintained a high level of excellence, but also because he has made it a readable translation despite the repetitive nature of the Brāhmaṇa text. His cross references to other texts on occasions where the translation of a passage is difficult, has helped us in no small measure. I have no hesitation in recording my dependence on Eggeling's translation.

A section entitled *Vimarśa* has been appended to discuss certain technical topics connected with the *Śatapatha-brāhmaṇa*. Incidentally it also contains a bird's eye view of all the *Somayāgas* which are elaborately dealt with in the *Śrauta-śūtras* and for the performance of which this Brāhmaṇa text provides the basic material. This section also includes certain titles, with a view to throwing some light on the ritualistic significance of some specific rites prescribed during the course of performance of *yāgas*.

We have also appended an almost exhaustive glossary of technical terms relating to the utensils used in the sacrifices and pictorial representations of these utensils and instruments are also given separately. An alphabetical Kāṇḍikā index with Kāṇḍa, Adhyāya and Brāhmaṇa numbers is included to facilitate quick reference. At the beginning, a descriptive list of contents of each Brāhmaṇa has also been provided for the benefit of scholars.

Originally it was proposed to give an English translation of Kāṇḍas I to VIII only where there are major differences between the Kānva and Mādhyandina recensions. It was even felt that giving an English translation for Kāṇḍas

IX to XVII may be redundant while the translation by Eggeling is available. In fairness to Eggeling, it must be mentioned that his translation does not call for much improvement. Despite this, a fresh translation has been attempted also for the latter half of the *Kāṇva-Śatapatha* even though the readings of Mādhyandina and Kāṇva have very little difference. This fresh attempt is justifiable on the grounds that it is in the interest of continuity of the methodology adopted for the first eight Kāṇḍas and it would also help to present a homogeneous independent translation of the Kāṇva recension. I have no hesitation to acknowledge my dependence on the translation of Eggeling and at the same time I would like to assure the readers that the alterations in the language of Eggeling are not introduced only for the sake of alterations and not in the least as a camouflage. The changes introduced are mostly to maintain continuity in the usage of English equivalents adopted in the earlier Kāṇḍas.

Therefore, to the extent my translation agrees with that of Eggeling, the gratitude to Eggeling is obvious. To the extent they differ from Eggeling, it may be ascribed to the compulsions which were felt to bring about homogeneity and uniformity with my translation of the first eight Kāṇḍas.

A colossal work like this, which was undertaken without fully realising its vastness could not have been completed without the unreserved co-operation of friends and institutions who lent or provided copies of manuscripts in their possession, team of scholars with knowledge of various scripts who helped in getting the manuscripts collated word for word and above all the unflinching help that was received from a group of scholars in editing and translating the text. Particular mention should be made of Prof. K.V. Seshadrinath Sarma, Sri T.K. Chayapati Sarma and Prof. A.V. Nagaraja Sarma who provided the academic co-operation for this monumental work. Sri S. Ranganatha Sarma, Sri G.W. Pimplapure and Sri A.S. Subbukrishna Srautigal have helped me in collating the various manuscripts. Last but not the least in importance, Sri H. Subramanian was very helpful in doing the typing work of the translation.

I cannot find adequate expression to convey my gratitude to the IGNCA and particularly to its dynamic Academic Director Dr. (Smt.) Kapila Vatsyayan for the confidence she reposed on these weak shoulders of mine when this project was entrusted to me.

C.R. Swaminathan

काण्वशतपथब्राह्मणम्

Kāṇvaśatapathabrahmaṇam

हविर्यजकाण्डम्

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

स वै ब्रतमुपैष्टन्तराहवनीयं च गार्हपत्यं च तिष्ठन् प्राङ्गतिष्ठन्प उपस्थृशति स यदप उपस्थृत्यमेध्यो वै पुरुषस्तेन ह पुरुषोऽमेध्यो यदनृतं वदति तेनेदमन्तरतः शुक्तः पूतिर्वाति मेध उ वा आपो मेध्यो भूत्वा ब्रतमुपायानीति पवित्रमापः पवित्रपूतो ब्रतमुपायानीति ॥ १ ॥

स आहवनीयमीक्षमाणो ब्रतमुपैत्यग्ने ब्रतपत इति ब्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यतामित्यग्निर्वै देवानां ब्रतपतिस्तस्मा एवैतद्वतं चरिष्यन्प्राह तस्मै निवेदयति तच्छकेयं तन्मे राध्यतामिति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥ २ ॥

अथ श्वेभूते सःस्थितौ विसृजतेऽग्ने ब्रतपत इति ब्रतमचारिषं तदशकं तन्मेऽराधीत्यशकद्वयेनद्यो यज्ञस्य सःस्थामगन्नरात्सीद्धियो यज्ञस्य सःस्थामगन्नतेन नु भूयिष्ठा इवोपयन्त्यनेन त्वा उपेयाद्य॒ इतोऽनुशासनं कुर्यात्॑ ॥ ३ ॥

द्वयं वा इदं न तृतीयमस्ति सत्यं॑ चैवानृतं च ततः सत्यं देवा अनृतं मनुष्याः स उपेयादिदमहमनृतात्सत्यमुपैमीति तन्मनुष्येभ्यो देवानुपावतते स यावदस्य वशस्स्यात्ता-वत्सत्यमेव॑ विविषेदेतद्ध वा एकं देवा ब्रतं चरन्ति यत्सत्यं तस्माद्यशो यशो ह भवति य एवं विद्वान्तसत्यं वदति ॥ ४ ॥

१. ब्रतमुपायानीति H

२. उपेयाद्य V 1

३. कुर्यात् Ca

४. सत्यं TE

५. सत्यमेव विव TE, V 1

अथ श्वोभूते सःस्थितौ विसृजत इदमहं य एवास्मीत्युमानुष इव वा एतद्द्ववति
यद्वतोपेतः सु एतेन पुनर्मानुषो भवति कृ उ हि ब्रूयादिदमहः सत्यादनृतमुपैमीति
स यदाहेदमहं य एवास्मीति तेनैव मानुषो भवतीति नु ब्रतोपायनस्य ॥५॥

अथ वा अतोऽशनानशनस्यैव तदु हाषाळ्हः सावयसोऽनशनमेव व्रतं मेने मनो
वै देवा मनुष्यस्याजानन्तीति होवाच ते हैनमेतद्विदुर्ब्रतमुपयन्तमेषु नः प्रातर्यष्टेति तस्य
विश्वे देवा गृहानभ्यागच्छन्ति तेऽस्मिन्नेतां रात्रिमुपवसन्ति तस्मादुपवस्थसत्त्वा
अनवक्षसंयो मनुष्यान्वसतोऽत्यश्वादनवक्षसमिदु तदसद्यो देवान्वसतोऽत्यश्वात्समाना-
श्रीयादिति ॥ ६ ॥

तदु होवाच याज्ञवल्क्यो यदि नाश्रातीति॒ पितृदेवत्यो भवत्यवीर्य इति यद्यु
तस्याश्राति यस्य हविर्गृह्णन्तीति देवान्वसतोऽत्यश्वातीति स यदेवाशितमनशितं
तदश्रीयादिति होवाच यस्य हविर्न् गृह्णन्तीति स यदाहाश्राति तेनापितृदेवत्यो भवति
वीर्यवान्यदु तस्याश्राति यस्य हविर्न् गृह्णन्ति तेनो देवान्वसतो नात्यश्राति तस्माद्यदेवा-
रण्यं वृक्ष्य॑ किञ्चित्तदश्रीयात् ॥ ७ ॥

उत ह स्माह बुर्कुर्वाष्णो माषान्मे पचतेति न ह्येतेषां हविर्गृह्णन्तीति तदु तदाति-
विज्ञान्यं व्रीहियवयोर्वं एषोपचा यच्छमीधान्यं व्रीहियवा एतेन भूयाः सस्तस्माद्य-
देवारण्यं वृक्ष्यं किञ्चित्तदश्रीयात् ॥ ८ ॥

सु एतां रात्रिमाहवनीयागारे वैव शयीत गार्हपत्यागारे वा देवान्वा एष उपावर्तते
यो व्रतमुपैति स यानेव देवानुपावर्तते तेषामेवैतन्मध्ये शेते सोऽधः शयीताधस्तादिव

६. को हि L

७. नाश्राति M

८. हवि Ca, K

९. यदहा Ca M,K, यदहा V 1

१०. ११. वृक्षं Ca

हि श्रेयस उपचारः स उत्तिष्ठन्नेवाप् एव प्रथमेन कर्मणाभिपद्यते यज्ञो वा आपो यज्ञमेवैतत्प्रथमेन कर्मणारभते ताः प्रणयति १० यज्ञमेवैतद्वितनोति ॥ ९ ॥

स प्रणयति कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्ति कस्मै त्वा युनक्ति तस्मै त्वा युनक्तीत्येताभिरनिरुक्ताभिर्व्याहृतिभिरनिरुक्तो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तत्प्रजापतिमेवैतद्यज्ञं युनक्ति ॥ १० ॥

अथ यद्वेवाप्: प्रणयत्यद्विर्वा इदः सर्वमासं प्रथमेनैवैतत्कर्मणा सर्वमाप्नोति यदेवास्य होता वाध्वर्युर्वा ब्रह्मा वाग्मीद्वा स्वयं वा यजमानो नाप्नोति तदेवास्यैतेन सर्वमाप्नोति ॥ ११ ॥

अथ यद्वेवाप्: प्रणयति देवान्ह वै यज्ञं तन्वानानसुरक्षसानि रक्षुर्न यक्ष्यध्व इति तस्माद्रक्षाऽसि ततो ह देवा एतं वज्रं ददृशुर्यदापो वज्रो हि वा आपस्तस्माद्येन यन्ति ११ निमं तद्वति यत्रोपतिष्ठन्ते निर्दहन्ति तत्तमुदयच्छःस्तेन नाष्टा रक्षाऽस्यपहृत्य तस्याभयेऽनाष्टे निवाते यज्ञमतन्वत तथो वा एष एतं वज्रमुद्यच्छति तेन नाष्टा रक्षाऽस्यपहृत्य तस्याभयेऽनाष्टे निवाते यज्ञं तनुते ॥ १२ ॥

ता उत्सिच्य गार्हपत्यमुत्तरेण सादयति योषा वा आपो वृषाग्निर्गृहा वै गार्हपत्यो गृहेष्वैवैतन्मिथुनं प्रजननं क्रियते वज्रमुवा एष उद्यच्छति योऽप्: प्रणयति य उ वा अप्रतिष्ठितो वज्रमुद्यच्छतीति नैनमुद्यन्तुः शक्रोति समेनः शृणाति गृहा उ वै गार्हपत्यो गृहाः प्रतिष्ठातदेतस्यां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठित एतं वज्रमुद्यच्छति तथैनमेष वज्रो न हिनस्ति ॥ १३ ॥

ताः प्रणीयोत्तरेणाहवनीयः सादयति योषा उ वा आपो वृषाग्निर्मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियत एवः हि मिथुनं क्लसमुत्तरतो हि स्त्री पुमाऽसमुपशेते तस्मादुत्तरतः सादयति ता नान्तरेण संचरेत्नेमिथुनं चर्यमाणमन्तरेण संचरान्तिति ता नातिप्रणयेनानासाः

१२. यज्ञमेवै Ca, M,L

१३. निम्नं M, My

सादयेदस्ति वा अपां चाग्रेशं विभ्रातृव्यं यथैव तदग्रेर्भवति युत्रास्याप उपस्थृशन्ति
स यद्यतिप्रणयत्यग्रावधि भ्रातृव्यं वर्धयति युद्युवनासाः सादयति न तं काममाप्नोति
यस्मै कामाय प्रणयति तस्मात्संप्रत्येवोत्तरेण सादयेत् ॥ १४ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

परिस्तीर्य द्वन्द्वं पात्राण्युदाहरत्यग्निहोत्रहवर्णीं च शूर्पं च स्फयं च कपालानि च शम्प्यां
च कृष्णाजिनं चोलूखलमुसले दृषदुपले तद्वशं दशाक्षरा वै विराङ्गिवराङ्गु वै यज्ञो
विराजमेवैतद्वज्ञमभिसंपादयति ॥ १ ॥

स यद्वद्वन्द्वमुदाहरति द्वन्द्वं वै मिथुनं प्रजननं^१ मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते द्वन्द्वमु वै
कीर्यं यदा हि द्वितीयमुपयुतेऽथ कीर्यवत्तरो भवति सवीर्यतायै ॥ २ ॥

सोऽग्निहोत्रहवर्णीं च शूर्पं चादत्ते कर्मणे वां वेषाय वामिति यज्ञो वै कर्म यज्ञाय
न्वेत्यवैतदाह वेषाय वामिति वेवेष्टीव हि यज्ञमथं वाचं यच्छति वाग्वै यज्ञोऽविक्षुब्धो
यज्ञं तनवा इति ॥ ३ ॥

स प्रतपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इति वा निष्टसं रक्षो निष्टसा अरातय
इति ॥ ४ ॥

देवा ह वै यज्ञं तन्वाना असुररक्षसानामासङ्गाद्विभयां चक्रस्तद्यज्ञमुखादेवैतनाश्रा
रक्षाऽस्यपहन्ति ॥ ५ ॥

उर्वन्तरिक्षमन्वेमीति प्रैत्यन्तरिक्षं वा अनुरक्षश्चरति यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः
परिच्छिन्नो ब्रह्मणैवैतदभयमनाष्टमन्तरिक्षं कुरुते ॥ ६ ॥

१४. See Notes

१. प्रजननं missing in PI, P2, H,K

सोऽनसो गृह्णात्यनो वा इदम् ग्रे पश्चाद्वा॑ इदं यच्छाला स यदेवाग्रे तत्करोति ॥७॥
 यदा बहुथानो वाह्यमित्याहुर्भूमानमेवैतदुपैति यज्ञो वा अनो यज्ञो हि वा अनोऽ-
 थास्य यजू॒षि सन्ति न कौष्टस्य न कुंभ्या भस्त्राया हस्मर्षयो गृह्णन्ति तानुषीन्प्रैति
 भस्त्राया यजू॒ष्यासुस्तान्युवैतर्हि निरकृतान्युतो पात्रा गृह्णन्त्यनन्तरायमु तर्हि
 यजू॒षि जपेत् ॥८॥

तत्स्प्यमुपोहन्ति युतो युनजाम तद्विमुञ्चामेति तस्यानसोऽग्निरेव धुरग्निर्हृ॒ वै
 धूस्तस्माद्ये धुरं वहन्त्यन्यवदाधमिवैषां वहो भवत्यथ यत्प्रत्यक्षस्तम्भ्याः॑ प्रउगं
 वेदिरेव सा हविर्धानमेव नीळः स यदनसो गृह्णति यज्ञाद्यज्ञं निर्मिमा इति ॥९॥

स धुरमभिमृशति धुरसि धुर्व धुर्वन्तं धुर्व तं योऽस्मान्धुर्वति धुर्व तं यं वयं धुर्वाम
 इत्यग्निर्वा॑ एष धुर्यस्तमतिक्रमिष्यन्भवति तस्मा एवैतन्निहुते॑ तथैनमेषोऽग्निरतियन्तं
 न हिनस्त्युत ह स्माहारुणिरधमासशो वा अहं द्विष्टन्तं भ्रातृव्यं धुर्वामीत्येतेन ह स्म
 तदाह ॥१०॥

अथेषामभिमृशति देवानामसि सस्त्रितमं वह्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं देवहूतमम्।
 अहुतमसि हविर्धानं दू॒हस्व मा॒ ह्वार्मा॒ ते यज्ञपतिहर्षीदित्यन एवैतदुपस्तौत्य-
 पस्तुताद्रातुमनसो हविर्गृह्णानीति मा॒ ते यज्ञपतिहर्षीदित्यहलामेवैतद्यजमानाया-
 शास्ते ॥११॥

अथाधिरोहति विष्णुस्त्वा क्रमतामिति यज्ञो वै विष्णुः स इमां देवेभ्यो विक्रान्ति
 विचक्रम इमामेव प्रथमेन पदेन॑ पस्याराथेदमन्तरिक्षं दिवं तृतीयेन तामु वा एष एतस्मै

२. पश्चा वा Ca, Pl, H.

३. न्प्रति V 1

४. न्युवैत Ca, V2, P1, P2, see Notes

५. धुरग्निर्हृ॒ Ca

६. स्तम्भ्या K,P1,P2,H

७. एवैतं निहुते TE,N

८. पदा M

यज्ञो विष्णुर्विक्रान्तिं विक्रमत उरु वातायेत्यनः प्रेक्षते प्राणो वै वातः परिवृत्तमिव वा इदं यदनो ब्रह्मणैवैतदुरु प्राणाय वाताय करोत्यपहतः रक्ष इति तुरुं वा किञ्चिद्वा निरस्यति यज्ञादेवैतत्राष्ट्रा रक्षाऽस्यपहन्ति यच्छन्तां पञ्चेत्यभिनिदधाति पाङ्गो वै यज्ञः पञ्चेमा अङ्गुलयो यज्ञमेवैतदत्र दधाति ॥ १२ ॥

स गृह्णाति देवस्य त्वा सवितुः प्रसुवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याम्। अग्रये जुषं गृह्णामीति वा यथादेवतं वा सविता वै देवानां प्रसविता तस्मादाह देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विना उ वै देवानामधर्यू तस्मादाहाश्विनोर्बाहुभ्यामिति पूष्णो हस्ताभ्यामिति पूषा वै देवानां भागदुघोऽशनं पाणिभ्यामुपनिधाता तस्मादाह पूष्णो हस्ताभ्यामिति ॥ १३ ॥

सत्यं देवा अनूतं मनुष्याः सत्येनैवैतदगृह्णात्यथ यदमुष्मै जुषं गृह्णामीति देवताया १० आदिशति सुर्वा वै देवता अधर्युः हविर्गृह्णन्तमुपतिष्ठन्ते मम नाम ग्रहीष्यति मम नाम ग्रहीष्यतीति ताभ्य एवैतत्सर्वाभ्यः सह सतीभ्योऽसमदं करोति यावतीभ्य उ वै देवताभ्यो हवीशि-गृह्णन्नादिशत्यधर्यूस्तास्तस्मा ऋणं मन्यन्ते यजमानाय यदस्मै तं^{११} कामः समर्थयेयुर्यस्मै कामाय यजते तस्मादेवताया आदिशति ॥ १४ ॥

स एतेन यजुषा यथापूर्वं गृहीत्वा प्रत्यभिमृशति भूताय त्वा नारातय इति यत एवेदः हविर्गृह्णाति तदेवैतेन पुनराप्याययति स्वरभिविष्वेषमिति प्राणीक्षते^{१२} परिवृत्तमिव वा अस्येदं चक्षुर्भवति निरुद्धमिव यज्ञ उ वै स्वरहर्देवाः सूर्योऽग्निस्तस्मादाह स्वरभिविष्वेषमिति दुःहन्तां दुर्याः पृथिव्यामिति गृहा वै दुर्यास्ते हैत ईश्वरो

१. See Notes

१०. आदिशति TE, My, P1

११. ते H

१२. प्राणीक्षते Ca, M

यजमानस्य योऽस्यायुमध्वर्युर्यज्ञेन चरति तः हविर्गृहीत्वा यन्तमनु प्रच्योतोऽस्ते^{१३}
हेश्वरो विक्षोब्धोस्तानेवैतदस्यां प्रतिष्ठायां दृश्हति तथो यजमानस्य गृहा न विक्षो-
भन्ते ॥ १५ ॥

उर्वन्तरिक्षमन्वेमीति प्रैत्यन्तरिक्षं वा अनु रक्षश्वरति यथायं पुरुषोऽमूल उभयतः
परिच्छिन्नो ब्रह्मणैवैतदभयमनाष्टमन्तरिक्षं कुरुते स यद्याहवनीये वा हवीःषि
श्रपयन्ति गार्हपत्ये वा तत्सादयन्ति^{१४} पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामीति मध्यं वै
नाभिर्मध्यमध्यं तस्मादाह पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामीत्यदित्या उपस्थ इत्युपस्थ
इवाभार्षीदिति वै तदाहुर्यत्सुगुसं भवति सुगुसमसदित्यग्रे हव्यः रक्षस्वेति तदग्रे
चैवैतद्विगुसये परिदात्यस्यै च पृथिव्यै सुगुसमसदिति ॥ १६ ॥ इति द्वितीयं
ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

स वै पवित्रे एव करोति पवित्रेस्थो वैष्णव्याविति यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञिये स्थ
इत्यैवैतदाह तेद्वे भवतोऽयं वाव पवित्रं योऽयं पवते स वा अयमेक इवैव पवते सोऽयं
पुरुषेऽन्तः^{१५} प्रविष्टः प्राङ् च प्रत्यङ् च तौ प्राणोदानौ तदेतस्यैवानुमात्रां तस्माहूवे
भवतस्त्रीणि स्युरित्याहव्यानि एव तृतीय इति द्वे त्वेव भवतस्ताभ्यां प्रोक्षणीरुत्पूयाथ
हवीःषि प्रोक्षति स यदेताभ्यां प्रोक्षणीरुत्पुनाति ॥ १ ॥

वृत्रो ह वा इदं सर्वं वृत्वा शिश्ये यदिदमन्तरा द्यावापृथिव्यौ तस्माहूत्रो नाम तः
हेन्द्रो जघान स हतोऽप एव पूतिः सर्वतोऽभिप्रसुस्ताव सर्वतोह्ययः समुद्रस्तमुहैका

१३. See Notes

१४. वा missing in TE

१५. तत्सादयति Ca, M, My

१. पुरुषेऽन्तः P1

आपो बीभत्सां चक्रिरेता एनमुपर्युपर्यतिपुषुविरे ते दर्भास्तास्ता अनापूयिता आपौँ-स्तीतरासु सृःसृष्टं यदेनाऽ वृत्रः पूतिरभिप्रास्तवत्स यदेवास तत्र किञ्चित्सृःसृष्टं भवति तदेवैताभ्यां पवित्राभ्यामपहन्त्यथ मेध्याभिरेवाद्विर्यज्ञियाभिः प्रोक्षति ॥ २ ॥

स उत्पुनाति सवितुर्वः प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण^a पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिरिति सविता वै देवानां प्रसविता तस्मादाह सवितुर्वः प्रसव उत्पुनामीत्यच्छिद्रेण पवित्रेण-त्यच्छिद्रं वा अयं पवित्रं योऽयं पवते तस्मादाहच्छिद्रेण पवित्रेणेति सूर्यस्य रश्मिभिरित्येते वा अपिपवितारो यत्सूर्यस्य रश्मयस्तस्मादाह सूर्यस्य रश्मिभिरिति ॥ ३ ॥

अथैना उदिङ्गयत्युपस्तौत्येवैना एतन्महयत्येवोपस्तुताभी रातमनोभिर्वीर्षि प्रोक्षाणीति ॥ ४ ॥

स उदिङ्गयति देवीरापो अग्रेगुवो अग्रेपुव इति युत्समुदं गच्छन्ति तस्मादाहाग्रेगुव इत्यग्रेपुव इति युत्प्रथमाः सोमस्य राज्ञो भक्षयन्त्यग्र इममद्य यज्ञं नयत सुधातुं यज्ञपतिं देवायुवमिति साधु यज्ञं साधु यज्ञमानमित्येवैतदाह युष्मा इन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्य इत्येता हीन्द्रोऽवृणीत वृत्रेण स्पर्धमान एताभिर्हीनमहन्यूयमिन्द्रमवृणीधं वृत्रतूर्य इत्येता हीन्द्रमवृणीत वृत्रेण स्पर्धमानमेताभिर्हीनमहन्यूप्रोक्षिताः स्थेति तदेताभ्यो निहृतेऽथ हवीर्षि प्रोक्षति स समान एव प्रोक्षणस्य बन्धुर्मेध्यमेवैतत्करोति यत्किञ्च प्रोक्षति ॥ ५ ॥

स प्रोक्षत्यग्रये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीत्याग्रेयं पुरोळाशं तदेनमग्रये मेध्यं करोत्येवं यथापूर्वं हवीर्षि प्रोक्षति ॥ ६ ॥

२. See Notes

३. See Notes

४. स्पृष्टं Ca

५. उत्पुनामीत्यच्छिद्रेण Ca, K

६. वृणीत K

अथ पात्राणि प्रोक्षति दैव्याय कर्मणे शुन्ध्वं देवयज्याया इति दैव्याय ह्येतत्कर्मणे शुन्धन्ते देवयज्यायै यद्गोऽशुद्धः पराजघानैतद्वस्तुच्छुन्धामीति यदेवैनास्तक्षा वा कश्चिद्वामेध्यः पराहन्ति तदेवासामेतेन शुन्धन्ति ॥ ७ ॥

अथ कृष्णाजिनमादत्ते यज्ञस्य वै सर्वत्वाय कृष्णाजिनं कृत्स्नतायै यज्ञो ह वै देवेभ्योऽपचक्राम स कृष्णो भूत्वा चचार तस्य ह देवा अनुविद्यत्वचमवच्छायाजहस्तद्यानि शुक्रानि च कृष्णानि च लोमानि तान्यृचां च साम्रां च रूपं यान्येव शुक्रानि तान्यृचां यानि कृष्णानि तानि साम्रां यदि वेतरथा यान्येव कृष्णानि तान्यृचां यानि शुक्रानि तानि साम्रामथ यान्येव मध्ये बध्रूणि वा हरीणि वा तानि यजुषाः सैषा त्रयी विद्यैतच्छिल्पैतद्वर्णा तस्मादेतदधि दीक्षन्ते यज्ञो ह्येव तस्मादध्यवहननमधिपेषणमस्कन्नः हविरसदिति यदवहन्यमानानां वा तण्डुलानां पिष्यमाणानां वा पिष्टानां किञ्चित्स्कन्दादिति यज्ञे यज्ञः प्रतितिष्ठादिति ॥ ८ ॥

तदादत्ते शर्मासीति कृष्णस्य वा एतच्चर्म तदस्यैतन्मानुषं नाम शर्म देवत्रा स यदेव देवत्रा तत्करोति तस्मादाह शर्मासीति तदवधूनोत्यवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इति नाष्टा एवैतद्रक्षाऽस्यवधूनोति सोऽतिनत्येव पात्राण्यवधूनोति यद्व्यस्यामेध्यं तदेतदवधूनोति ॥ ९ ॥

तत्प्रत्यग्नीवमुपस्तृणात्यदित्यास्त्वगसीतीयं वा अदितिस्तस्या अस्यास्त्वगयत्किञ्चास्यामधि तस्मादाहादित्यास्त्वगसीति प्रतित्वादितिर्वेत्विति प्रति हि स्वः संजानीते संज्ञामेवैतदस्यै च कृष्णाजिनाय च^७ वदति नेदन्योऽन्यः हिन्सात इति तदेव सब्यः पाणिरधि निहितो भवति ॥ १० ॥

अथोलुखलं प्रतिगृह्णाति नेदिह पुरा नाष्टा रक्षाऽस्याविर्शानिति ब्राह्मणो हि नाष्टाणाः रक्षसामपहन्ता ॥ ११ ॥

७. च missing in H

८. See Notes

स प्रतिगृह्णात्यद्विरसि वानस्पत्यः प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्विति वा ग्रावासि पृथुबुधः प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्विति वा यथा वा अदः सोमं ग्रावभिरभिषुण्वन्त्येवं वा उलूखलमुसलेन दृषदुपलेन हविर्यज्ञमभिषुण्वन्त्यद्रय इति वै तानेकेन^१ नाम्नाचक्षते तस्मादाहाद्विरसि वानस्पत्य इत्यद्विर्हिं वानस्पत्यो हि ग्रावासि पृथुबुध इति ग्रावा हि पृथुबुधो हि प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्विति संज्ञामेवैतदुलूखलाय च कृष्णाजिनाय च वदति नेदन्योऽन्यः हिनसात इति ॥ १२ ॥

अथ हविरावपत्यग्रेस्तनूरसि वाचो विसर्जनमिति यज्ञो वा एषोऽग्निरु^{१३} वै यज्ञस्तस्मादाहाग्रेस्तनूरसीति वाचो विसर्जनमिति यां वा अमूं वाचं यच्छति हविर्ग्रहीष्वन्त्रवै तां विसृजते तस्मादाह वाचो विसर्जनमिति स यदुत्र तां वाचं विसृजत एष हि यज्ञउलूखले प्रन्यष्टादेष प्रासारि यद्यु पुरा मानुषीं कुञ्चिद्वाचमपव्याहरेद्वैष्णवं यजुर्वर्चं वा जपेयज्ञो वै विष्णुस्तत्पुनर्यज्ञमारभते देववीतये त्वा गृह्णामीति देवानवादिति हि हविर्गृह्णन्ति तस्मादाह देववीतये त्वा गृह्णामीति ॥ १३ ॥

अथ मुसलमधि निदधाति बृहन्ग्रावासि वानस्पत्य इति बृहन्हि ग्रावा वानस्पत्यो हि स इदं देवेभ्यः हव्य^{१४} शमीष्व सुशमि शमीष्वेति स इदं देवेभ्यो हव्य^{१५} सःस्कुरु साधु सःस्कृतमित्येवैतदाह ॥ १४ ॥

अथ हविष्कृतमुद्वादयति हविष्कदेहि हविष्कदेहीति वाग्वै हविष्कतां वा अदो विसृजते तामेवैतत्पुनरुपहयते यज्ञो वै वाग्यज्ञमेवैतत्पुनरुपहयते ॥ १५ ॥

तान्येतानि चत्वारि वाच एहीति ब्राह्मणस्याग्न्याद्रवेति राजन्यस्य च वैश्यस्य चाधावेति शूद्रस्य स यदेव ब्राह्मणस्य तत्करोत्येतद्धि यज्ञियं यद्वाह्मणस्यैतद्वेव

१. तानेके नाम्ना V 1

२. पृथुबुधो P1,P2,H

३. एषोऽग्निर्वै M

४. अवात् इति (meaning blown)

शान्ततमं वाचो यदेहीति तस्मादाह हविष्कृदेहीति तद्धस्मै तज्जायैव^{१३} पत्न्येव^{१४} पुरा हविष्कृदुपोतिष्ठति तद्वेतर्हि य एव कश्च स यत्रैष एतद्विष्कृतमुद्गादयति तदेको^{१५} दृषदुपले समाहन्ति स युदेतां वाचं प्रत्युद्गादयन्ति ॥ १६ ॥

मनोर्ह वा आसुर्षभस्तस्मिन्हासुरघ्नी सपलघ्नी वाक् प्रविष्टास तस्य ह स्म रथाच्छ्वसथादसुरक्षसानि मृद्यमानानि यन्ति तानि ह समूदिरे पापं वै नोऽयमृषभः सचत इति कथं न्विमं दध्यामेति किलाताकुली इति हासुरब्रह्मावासतुस्तौ होचतुः श्रद्धादेवो वै मनुरावं न्वेव वेदावेति तरं हेत्योचतुर्याजयाव त्वेति केनेत्यनेनर्षभेणेति तथेति तरं हालेभिरे तस्यालब्धस्य सा वागपचक्राम ॥ १७ ॥

सा मनोरेव जायां मानवीं प्रविवेश तस्या ह स्म वदन्त्या जक्षत्या^{१८} श्रुत्वासुरक्षसानि मृद्यमानानि यन्ति तानि ह समूदिर इतो वै नः पापीयः सचत इति भूय इव हि मानुषी वाग्वदति कथं न्विमां दध्यामेति किलाताकुली हैवोचतुः श्रद्धादेवो वै मनुरावं न्वेव वेदावेति तरं हेत्योचतुर्याजयाव त्वेति केनेत्यनया जायेति तथेति तारं हालेभिरे तस्या आलब्धायाः सा वागपचक्राम ॥ १८ ॥

स यज्ञमेव यज्ञपात्राणि प्रविवेश तां ततो न शेकुर्निहत्तुः सैषासुरब्ध्येव सपलघ्नी वागुद्गदति स यस्यैवं विदुष एतां वाचं प्रत्युद्गादयन्ति पापीयाः सो हैवास्य सपत्ना भवन्ति ॥ १९ ॥

स समाहन्ति कुकुटोऽसि मधुजिह्व इति मधुजिह्वो वै स देवेभ्य आसीद्विषजिह्वोऽसुरेभ्यः स यो देवेभ्य आसीत्स न एधीत्येवैतदाहुषेषमूर्जमावदेति नात्र

१३. तज्जायेव L

१४. पत्न्येव TE

१५. तदेका My

१६. रावन्वेव M, V 1

१७. चक्षीत्या Ca, TE, M, चक्षीत्या V2

१८. हेवास्य H

तिरोहितमिवास्ति वयः संघाते संघाते जेष्ठेति वयः सःस्तम्भे सःस्तम्भे जेष्ठेत्यैवैतदाह ॥ २० ॥

अथ शुर्पमादत्ते वर्षवृद्धमसीति वर्षवृद्धः हि युदि वेणूनां वा नक्तानां वेषीकाणां वा प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्विति निर्वपति^{१९} वर्षवृद्धः हि युदि त्रीहयो वा युवा वा संज्ञामेवैतद्वदिति ॥ २१ ॥

अथ निष्पुनाति प्रापूतः रक्षः प्रतिपूता अरातय इत्युपहतः रक्ष इति प्रहन्ति यज्ञादेवैतनाष्टा रक्षाऽस्युपहन्ति ॥ २२ ॥ ^{२०}

अथापविनक्ति वायुर्वो विविनक्तिवत्ययं वाव वायुर्योऽयं पवत एष ह वा इदं विविनक्ति युदिदं किञ्च विविच्यते तदेतत्खल्वेष एव विविनक्त्यथ यदभ्यपविनक्ति यदा तुत्तण्डुलाः प्रापूवन्ति ॥ २३ ॥

अथाभिमन्त्रयते देवो नः सविता प्रतिगृह्णातु हिरण्यपाणिरच्छिद्रेण पाणिनेति सुप्रतिगृहीतः हविरसदित्यथ त्रिः फलीकरोति त्रिवृद्धियज्ञः ॥ २४ ॥

तद्वैके देवेभ्यः शुन्धध्वमिति फलीकारयन्ति तुदु तथा नु कुर्यादादिषाभ्यो देवताभ्यो हविगृहीतं भवति तद्वैश्वदेवं करोति समदं तुस्मादु तूष्णीमेव त्रिः फलीकुर्यात् ॥ २५ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

स वै कपालान्येवान्यतर उपधत्ते दृष्टुपले अन्यतरस्तत्सहक्रियते स यदेत्तसह क्रियते शिरो वा एतद्यज्ञस्य यत्पुरोऽलाशोऽथ यान्येवेमानि शिरसः कपालान्येतान्येवास्य

१९. निर्वपति M, My

२०. विविनक्तीत्ययं Ca

कपालानि मस्तिष्क एव पिण्डानि तदेतदेकमिव यज्ञस्याङ्गमेकः सह करवाम समानं
करवामेति तस्मादेतत्सह क्रियते स यः कपालान्युपधत्ते ॥ १ ॥

स उपवेषमादते धृष्टिरसीति यद्वा एनेनाग्निं धृष्ट्यूपचरति तस्माद्वाव धृष्टिरथयदेन
यज्ञ उपालभन्त उपेव वा एनेन तद्वेष्टि तस्मादुपवेषः ॥ २ ॥

तेनाङ्गारान्प्राच उदूहत्यपाग्ने अग्निमामादं जहि निष्क्रव्यादः सेधेत्येष ह वा
आमादग्नियेनेदं पक्त्वा मनुष्या अश्रन्त्यथैष क्रव्याद्यः पुरुषं दहति तावेवैतदुभावपसेधत्या
देवयजं वहेत्यङ्गारमास्कौति यो देवयाद्यत्स्मिन्हवीःषि श्रपयाम तस्मिन्यज्ञं तनवामहा
इति तं मध्यमेन कपालेनाभ्युपधत्ते ॥ ३ ॥

देवा उ॒ ह वै यज्ञं तन्वाना असुररक्षसानामासङ्गाद्विभयां चक्रुर्नेद्यज्ञमधस्तानाश्चा
रक्षाः स्युपोत्तिष्ठानित्यग्निर्हि नाश्चाणाऽरक्षसामपहन्ता ॥ ४ ॥

सोऽभ्युपधत्ते धृत्वमसि पृथिवीं दृश्हेति पृथिव्या एवैतद्रूपेणैतदेव दृश्हत्येतेन
द्विषन्तं प्रातृव्यमवबाधते ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि सजातवन्युपदधामि द्विषतो वधायेति
बह्वी वा आशीर्यजुःषु तेऽस्मा एते आशिषावाशास्ते यद्वह्य च क्षत्रं चौ सजातवनीति
भूमा वै सजाता भूमानमेवास्मा एतदाशास्त उपदधामि द्विषतो वधायेति ब्रूयाद्यदि
नाभिचरेद्यद्युवभिचरेदमुष्य वधायेत्यादिशेतदेव सव्यस्य पाणेरङ्गुलिरधिनिहिता
भवति ॥ ५ ॥

१. धृष्ट्यू V 1, My

२. पुरुषं Ca, K

३. उ missing in M

४. See Notes

५. ते TE

६. च missing in H

७. यदि-उ-वा-अ यद्यवु, here the sandhi is archaic

अथाङ्गारमास्कौति नेदिह पुरा नाष्टा रक्षांस्याविशानिति ब्राह्मणो हि नाष्टाणां
रक्षसामपहन्ता ॥ ६ ॥

सोऽङ्गारमध्यूहत्यग्रे ब्रह्मगृभीष्वेति नेदिह पुरा नाष्टा रक्षांस्याविशानित्यग्निर्हि
नाष्टाणां रक्षसामपहन्ता ॥ ७ ॥

अथ पश्चादुपदधाति धरुणमस्यन्तरिक्षं दृश्येत्यन्तरिक्षमेवैतद्रूपेणैतदेव दृश्येतेन
द्विष्वन्तं भ्रातृव्यमवबाधते ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि सजातवन्युपदधामि द्विष्वतो वधा-
येति ॥ ८ ॥

अथ पुरस्ताद्वर्तमसि दिवं दृश्येति दिवमेवैतद्रूपेणैतदेव दृश्येतेन द्विष्वन्तं
भ्रातृव्यमवबाधते ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि सजातवन्युपदधामि द्विष्वतो वधायेति ॥ ९ ॥

अथ दक्षिणतो विश्वाभ्यस्त्वाशाभ्य उपदधामि द्विष्वतो वधायेति यदेवेमाँल्लोकानुति
चतुर्थमस्ति वा न वा तेनैवैतद्विष्वन्तं भ्रातृव्यमवबाधते ऽनद्धा वै तद्यदिमाँल्लोकानुति
चतुर्थमस्ति वान वातस्मादाह विश्वाभ्यस्त्वाशाभ्य उपदधामि द्विष्वतो वधायेत्यथेतराणि
चितस्थोर्ध्वचित इति वा तूष्णीं वैव ॥ १० ॥

अथाङ्गारनभ्यूहति भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यध्वमित्येतद्वै तेजिष्ठं तेजो
यद्वर्णवङ्गिरसां सुतसान्यसन्तियथ यो दृषदुपले उपधत्ते ॥ ११ ॥

स कृष्णाजिनमादत्ते शर्मासीति तद्वधूनोत्यवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इति
तत्प्रत्यग्नीवमुपस्तृणात्यदित्यास्त्वगसि प्रति त्वादितिर्वेत्विति सोऽसावेव बन्धुस्तदेव
सव्यः पाणिरधिनिहितो भवति ॥ १२ ॥

अथ दृषदं प्रतिगृह्णति नेदिह पुरा नाष्टा रक्षांस्याविशानिति ब्राह्मणो हि नाष्टाणां
रक्षसामपहन्ता ॥ १३ ॥

८. ९. See Notes

१०. चैव Ca, P

११. See Notes

१२. तत्प्र TE

१३. सामुप TE, V 1

स प्रतिगृह्णाति धिषणासि पर्वती प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्विति धिषणा हि पर्वती हि प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्विति संज्ञामेवैतद्वृषदे च कृष्णाजिनाय च वदति नेदन्योऽन्यः हिनुसात इति पृथिव्यु हैषा रूपेण^{१४} ॥ १४ ॥

अथोदग्ग्राः^{१५} शम्यां दिव् स्कम्भन्यसीत्यन्तरिक्षमु हैषा रूपेणान्तरिक्षेण हीमे द्यावापृथिव्यौ विष्टब्धे ॥ १५ ॥

अथोपलां धिषणासि पार्वतीय प्रति त्वा पर्वती वेत्विति कनीयसी व होषा दुहितेव होषा तस्मादाह पार्वतीयीति प्रति प्रति त्वा पर्वती वेत्विति संज्ञामेवैतद्वृषदुपलाभ्यां वदति नेदन्योऽन्यः हिनुसात इति द्यौहैषा रूपेण हनू हैते यज्ञस्य यद्वृषदुपले जिहैव शम्या तस्माच्छम्यया समाध्रन्ति जिह्वयैव हि वदति ॥ १६ ॥

अथ हविरधिवपति धान्यमसि धिनुहि देवानिति धान्यः ह्येतदेवान्धिनवदिति हि हविर्गृह्णन्ति तस्मादाह धिनुहि देवानिति ॥ १७ ॥

अथ पिनष्टि प्राणाय त्वोदानाय त्वा व्यानाय त्वा दीर्घामिनु प्रसितिमायुषे धां देवो वः सविता प्रतिगृह्णातु हिरण्यपाणिरच्छिद्रेण पाणिना चक्षुषे त्वेति ॥ १८ ॥

स यदेवं पिनष्टि जीवं वै देवानाः हविरमृतममृतानां ष्वन्त्यु वा एतद्विर्यज्ञमुलूखलमुसलेन दृषदुपलेन स यदाह प्राणाय त्वोदानाय त्वेति तत्प्राणोदानां दधाति व्यानाय त्वेति तद्व्यानं दधाति दीर्घामिनु प्रसितिमायुषे धामिति तदायुर्दधाति देवो वः सविता प्रतिगृह्णातु हिरण्यपाणिरच्छिद्रेण पाणिनेति सुप्रतिगृहीतः हविरसदिति चक्षुषे त्वेति तच्चक्षुर्दधात्येतद्वै जीवतो भवत्येवमेतज्जीवं देवानाः हविर्भवत्यमृतममृतानामभीध्यन्ते कपालानि पिष्यन्ते पिष्टानि ॥ १९ ॥

१४. रूपेण My, P1,P2,B, Ca

१५. अथोदग्ग्राः B

१६. मुलूखल TE

१७. भवत्येव TE, V 1, P

अथाज्यं निर्वपति महीनां पयोऽसीति यद्वा एकदेवत्यं वा द्विदेवत्यं वा हविर्भवति
 तद्वा इतरेण यजुषा गृह्णाति नो वा एतत्कस्यैचन् देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशति यदाज्यं
 महोऽवा एता एकेन नामा यद्वावस्तासामेतत्पयस्तद्वेव यजुषा गृहीतं भवति ॥ २०॥
 इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

स वै पवित्रवत्येव संवपति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां संवपामीति सोऽसावेवैतस्य यजुषो बन्धुरथान्तर्वेदि वोपविशति जघनेन वा गार्हपत्यमथोपसर्जनीरेक आहरति ता आनीयमानाः पवित्राभ्यां प्रतिगृह्णाति ॥ १ ॥

तत्र जपति समाप ओषधिभिरिति सः ह्येतदाप ओषधिभिरेताभिः पिष्टाभिः संगच्छन्ते समोषधयो रसेनेति सः ह्येतदोषधयो रसेनैतेनाद्विः पिष्टाः संगच्छन्ते सः रेवतीर्जगतीभिरिति रेवत्य आपो जगत्य ओषधयस्ता ह्येतदुभव्यः संगच्छन्ते संमधुमतीर्मधुमतीभिः पृच्यन्तामिति सः रसवत्यो रसवतीभिः पृच्यन्तामित्येवैतदाह ॥ २ ॥

अथ संयौति जनयत्य त्वेति स यथा श्रियेऽन्नाद्यायेमाः प्रजा यजमानाय यच्छेदेवं वै तत्संयौत्यधिवक्ष्यन्वा एतत्संयौति यथा वा अतोऽधिवृक्तो जायते संयुत्य यथादेवतं विभजति स यतो न सः हरिष्वभवतीति वेति वा ॥ ३ ॥

तदभिमृशतीदमग्रेऽरिदमग्रीषोमयोरिति वा यथादेवतं वा नाना वा इदः हविर्गृह्णन्ति तत्सहावघ्रन्ति सह^१ पिंशन्ति तुदु खल्वेवं नाना भवत्यधिवृणक्त्ययमिहु पुरोळाशमधिश्रयत्यमृतैक आज्यमधर्थो वा एष यज्ञस्य यत्पुरोळाशोऽथ यदन्यानि हवीऽष्ट्यर्ध आज्यः स यश्चायमस्यार्ध आत्मा यश्चासाविति तत्सहाग्निं गमयामेति तुथो आत्मा यज्ञस्य संधीयते ॥ ४ ॥

स य आज्यमधिश्रयति स इषेत्वेत्यधिश्रयति वृष्टये तदाह यदिषेत्वेत्यूर्जेत्वेत्युद्वासयति यो वृष्टादूर्ग्सो जायते तस्मा उ एतदाह ॥ ५ ॥

१. ओषधीभि My, M, Ca

२. सहु Ca सह M

३. उष तदाह M

अथायमधिवृणक्ति० पुरोळाशं घर्मोऽसि विश्वायुरिति यज्ञमेवैनं तत्करोति यथा घर्म् प्रवृञ्ज्यादेवं प्रवृणक्ति विश्वायुरित्यायुरेवास्मिंस्तदधात्युरुप्रथा उरु प्रथस्वेति प्रथयत्येवैनं तदुरु ते यज्ञपतिः प्रथतामिति यजमानायैतामाशिषमाशास्ते ॥ ६ ॥

तत्र सत्रा पृथुं कुर्यान्मानुषःह कुर्याद्यत्सत्रा पृथुं कुर्याद्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषमश्वशफमात्रं कुर्यादित्याहुः कस्तद्वेद यावानश्वशाफो यथैव मन्येत न सत्रा पृथुमिव तथैव कुर्यात् ॥ ७ ॥

तमद्विरभिमृशति सकृद्वा त्रिवा यदेवास्यावग्रन्तो वा पिंषन्तो वोलूखलमुसलेन वा दृषदुपलेन वा वि वा वृहन्ति क्षिणवन्ति वापो वै भेषजः शान्तिस्तदद्विः शान्त्या शमयति तदद्विः संदधाति ॥ ८ ॥

सोऽभिमृशत्यग्निष्टे त्वचं मा हिंसीदित्यभितप्यन्वा एनमिदं भवति श्रपयिष्यस्तथो हास्याग्निस्त्वचं न हिनस्ति ॥ ९ ॥

अथैनं पर्यग्नि करोत्यच्छिद्रमेवैनमेतत्सम्मस्तमग्निना परिगृह्णाति नेदेनं नाष्टा रक्षाःसि प्रमृशानित्यग्निर्हि नाष्टाणाऽरक्षसामपहन्ता ॥ १० ॥

अथोल्मुकेनाभितपति देवस्त्वा सविता श्रपयतु वर्षिष्ठेऽधि नाक इति न वा एतस्य मनुष्यः श्रपयिता तदेनं देव एव सविता श्रपयतु वर्षिष्ठेऽधि नाक इति देवत्रो एतदाहाथाभिमृशति शृतं वेदानीति ॥ ११ ॥

सोऽभिमृशति मा भेर्मा संविकथा इति मा भैषीर्मा संविकथा यं त्वामानुषः सुन्तं मानुषोऽभिमृशामीत्येवैतदाह ॥ १२ ॥

४. मधिपृष्णक्ति M

५. तदेवैव M

६. मेतत्समन्तः Ca

७. See Notes

अथाभिवासयति नेत्रग्नु इव मुषितः शुयाता इति नेदेनमुपरिष्ठानाष्टा
रक्षाऽस्यवपश्यानीति ॥ १३ ॥

सोऽभिवासयत्युतमेरुर्यज्ञोऽतमेरुर्यज्मानस्य प्रजा भूयादिति नेदिदम्नु यज्ञो वा
यजमानो वा ताम्याद्यदिदमभिवासयामीति ॥ १४ ॥

अथाप्त्येभ्योऽङ्गुलिप्रणेजनं पात्रीनिर्णेजनं निनयति स युदाप्त्येभ्यो निनयति
चतुर्धा विहितो ह वा अयमग्निरग्र आस ते यमग्रे देवा होत्राय प्रावृणत स
प्राधन्वदिद्वतीयं प्रावृणत स प्रैवाधन्वत्तीयं प्रावृणत स प्रैवाधन्वदथायमग्निर्भीषा
निलयां चक्रे सोऽप् एव प्रविवेश तं देवा अनुविद्य सुहसेवाद्वय उदानिन्युस्सोऽ-
पोऽभ्यष्टीवद्वष्ट्यूता स्थ या अप्रपदनऽस्थेति तत आप्याः संबभूवुस्त्रितो द्वित् एकत
इति ॥ १५ ॥

ते हेन्द्रमनुचेरुर्थैतर्ह्यपि ब्राह्मणः क्षत्रियमाशऽसमानोऽनुचरति स यत्र विश्वरूपं
त्वाष्टमिन्द्रो जघान तस्य ह वध्यस्य विदुंचक्रुः शश्वद्वैनं त्रित् एव जघान तदत्यह
तदिन्द्रोऽमुच्यत देवो हि सः ॥ १६ ॥

अथोचुरुपैवेम एुनो गच्छन्त्विति योऽस्य वध्यस्यावेदिषुरिति तथेति होचुर्यज्ञ
एवैषु मृष्टमिति तदेष्वेतद्यज्ञो मृष्टे यदेभ्योऽङ्गुलिप्रणेजनं पात्रीनिर्णेजनं निन-
यन्ति ॥ १७ ॥

त उ हैत ऊचुरत्येवेदम्स्मृत्परो नयामेति किमभीति य एवादक्षिणेन यज्ञेन यजाता
इति तस्मान्नादक्षिणेन यज्ञेन यजेत यज्ञ आप्येषु मृष्ट आप्यास्तस्मिन्मृजते योऽदक्षिणेन
यज्ञेन यजते ॥ १८ ॥

त एतां देवा दर्शपूर्णमास्योर्दक्षिणामकल्पयन्यदन्वाहार्य नेददक्षिणः हविरसदिति

८. See Notes

९. See Notes

१०. तदत्यह Ca

११. मस्मत्पुरो Ca

तदेभ्यो नाना निनयति तथैभ्योऽसमदं करोत्युलमुकेनाभितपति शृतमेनान्वच्छादिति
प्रत्यङ् निनयति प्राग्वै१३ यज्ञः संतिष्ठते नेद्यज्ञमनुसंतिष्ठाता इति ॥ १९ ॥

स निनयति त्रिताय त्वा द्वितीयत्वैकत्ताय१४ त्वेति पशुर्ह वा एष आलभ्यते
यत्पुरोळाशस्ते ह देवाः पुरुषमेवाग्रे पशुमालेभिरे तस्यालब्धस्य मेधोऽपचक्राम
तदश्च प्रविवेशाश्वङ्हालेभिरे तस्यालब्धस्य मेधोऽपचक्राम तद्वां प्रविवेश गाःङ्हाले-
भिरे तस्यालब्धस्य मेधोऽपचक्राम तदविं प्रविवेशाविं हालेभिरे तस्यालब्धस्य
मेधोऽपचक्राम तदजं प्रविवेशाजङ्हालेभिरे तस्यालब्धस्य मेधोऽपचक्राम तदिमां
पृथिवीं प्रविवेश तदेवाः खनन्त इवान्वीषुस्तदनु विविदुस्तौ ब्रीहियवौ तस्मादप्येतर्हि
खनन्त इवैव ब्रीहियवावनुविन्दन्ति स यावद्वीर्यङ्ह वा अस्यैते सुर्वे पशुव आल-
ब्धाः१५ स्युस्तावद्वीर्यङ्ह हैवास्य हविर्हविरेव भवति य एवमेतद्वेद ॥ २० ॥

अत्र वै सा संपद्यादाहुः पाङ्कः पशुरिति यदैव पिष्टानि भवन्त्यथ लोमानि भवन्ति
यदैवाप आनयत्यथ त्वाभवति यदैव संयोत्यथ माःसं भवति संतत इव हि१६ तर्हि
भवति संततमिव हि माःसं यदैव श्रपयत्यथास्थि भवति दारुण इव हि तर्हि भवति
दारुणमिव ह्यस्थि यदैवोद्वासयिष्यन्नभिघारयत्यथ मज्जानं दधाति ॥ २१ ॥

एषो सा संपत्स यं पुरुषमालभन्त सं किंपुरुषोऽभवद्यमश्च च गां चालभन्त सं
गैरश्च गवयश्चाभवतां यमविमालभन्त स उष्ट्रोऽभवद्यमजमालभन्त स शरभोऽ-
भवत्तस्मादेतेषां पशूनामनशित्व्यमपक्रान्तमेधसो होते ॥ २२ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

१२. शृतमेनांगच्छ TE

१३. प्राङ्गवै M

१४. द्वितीयत्वाय P1,P2

१५. तद्वां प्रविवेश K

१६. इवान्वेषु M

१७. आलब्धा स्यु in many MSS

१८. इव तर्हि V2

द्वितीयं ब्राह्मणम्

इन्द्रो ह वै युत्र वृत्राय वृज्ञं प्रजहार सुह प्रहृतो वृजश्चतुर्धा बधूव तस्य स्प्यस्तुतीयं वा यावद्वा युपस्तृतीयं वा यावद्वा रथस्तृतीयं वा यावद्वा॑ यत्र प्राहरतच्छकलोऽशीर्यत तत्पतित्वा शरोऽभवत्स्माच्छरो नाम यदशीर्यतैव॒ स वृजश्चतुर्धाभवत्ततो द्वाभ्यां ब्राह्मणा यज्ञे चरन्ति द्वाभ्यां॒ राजन्यबन्धवः स्प्येन च युपेन च ब्राह्मणा यज्ञे चरन्ति रथेन च शरेण च राजन्यबन्धवः सुव्याधे ॥ १ ॥

स यत्स्प्यमादत्ते यथैवैतं वृजमिन्द्रो वृत्रायोदयच्छदेवमेवैष एतं वृज्ञं द्विषते भ्रातृव्यायोदयच्छति तेन द्विषुन्तं भ्रातृव्य॒ हन्ति तेन विजयते तस्माद्वाव स्प्यमादत्ते ॥ २ ॥

तमादत्ते देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददेऽध्वरकृतं देवेभ्य इति सविता वै देवानां प्रसविता तस्मादाह देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यश्विनोर्बाहुभ्यामित्यश्विना उ वै देवानामध्वर्यूत्योर्वैतद्वाहुभ्यामादत्ते न स्वाभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामिति पूषा वै देवानां भागदुघोऽशनं पाणिभ्यामुपनिधाता तस्यैवेतद्वस्ताभ्यामादत्ते न स्वाभ्यां तत्र वा एतस्य मनुष्यो भर्ता वृजो ह्येष तदेन देवताभिरेवोदयच्छति देवताभिर्बिर्भर्ति तथैनमेष वृजो न हिनस्ति ॥ ३ ॥

अध्वरकृतं देवेभ्य इति यज्ञो वा अध्वरो यज्ञकृतं देवेभ्य इत्यैवैतदाह तः सव्येन पाणिना धारयन्दक्षिणेनाभिमुश्य जपति सःश्यत्यैवैनं तद्वीर्यमेवास्मिन्दधाति ॥ ४ ॥

स जपतीन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण इत्येष वै वीर्यवत्तमो यदिन्द्रस्य बाहुर्दक्षिणस्तद्वीर्यमेवास्मिन्नेतद्धधाति यदाहेन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिण इति सहस्रभृष्टिः शततेजा इति सहस्रभृष्टिर्ह वै स वृज आस शततेजा यं तं वृत्राय प्रजहार तमेवैनदेतत्करोति

१. यावद्वाथ यत्र TE

२. मध्वर्यू Ca

३. तृवैन TE

४. स श्यत्यैवैन Ca

वायुरसि तिग्मतेजा इत्ययं वाव तेजिष्ठं तेजो योऽयं पवत एष हीमाँल्लोकांस्तिर्थद् पवते तत्सःश्यत्येवैनं तत्स्मादाह वायुरसि तिग्मतेजा इति द्विषतो वध इति ब्रूयाद्युदि नाभिचरेद्युवभिचरेदमुष्य वध इत्यादिशेतेन नात्मानं नु पृथिवीमुपस्पृशति नेदनेन सःशितेन वज्रेणात्मानं वा पृथिवीं वा हिन्सानीति ॥ ५ ॥

अथ देवाश्व ह वा असुराश्वोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त ततो ह स्म यद्वेवा असुरान् जयन्ति तान्ह स्मेत एव पुनरुपोत्तिष्ठन्ति ते होचुर्यद्वा एनान् ज्याम इतीत् एव नः पुनरुपोत्तिष्ठन्ति कथं न्वेनाननपजय्यं जयेमेति ॥ ६ ॥

स होवाचाग्निरुदञ्चो वै नः पलाय्य मुच्यन्त इत्युदञ्चो ह स्मैवैषां पलाय्य मुच्यन्ते सोऽहमुत्तरतः पर्येष्यामीति होवाचाथैनान्यूयमित उपसःरोत्प्यथेति तानु-पसःरुध्येत्येभिश्च लोकैरभिनिधास्यामो यदु चेमाँल्लोकानति चतुर्थं ततो न पुनः सःहास्यन्त इति सोऽग्निरुत्तरतः पर्येदथेतो देवा उपसमरुन्धस्तानुपसःरुध्यैभिश्च लोकैरभिन्युदधुर्यदु चेमाँल्लोकानति चतुर्थं ततो न पुनः समजिहत ॥ ७ ॥

तदेतत्रिदानेन यत्स्तम्बयजुरथ योऽसावग्रीदुत्तरतः पर्येत्येष एवाग्निर्निदानेनाथेतोऽध्यर्युरुपसःरुणद्वितद्यान्देवा अभिन्युदधुरसुराःस्तानेवैतदुपसःरुध्यैभिश्च लौकैरभिनिदधाति यदु चेमाँल्लोकानति चतुर्थं तस्मादेतत्रिदानमेवासुरा न संजिहते येन ह्वैवैनान्देवा अवाबाधन्त तेनैवैनान्नाह्वाणा यज्ञेऽवबाधन्ते य उ चैवैतस्मै यजमानायारातीयति यं च यजमानो द्वेष्ट तमु चैवैतदेभिश्च लोकैरभिनिदधाति यदु चेमाँल्लोकानति चतुर्थं स एभिश्च लौकैरभिनिदध्यदु चेमाँल्लोकानति चतुर्थमस्या

५. See Notes on I.6.3.9

६. स्मैत My,B,V 1,TE

७. इति त एव Ca

८. चतुर्थ Ca

९. तस्मादेदानमेव TE, Ca, B,P1, see Notes

१०. तमुवैत TE, M,K

एव सुर्वं हरति किं हि हुरेद्यदन्तरिक्षं हरामि दिवं हरामीति हुरेदस्यामुह्ये
वैतत्सुर्वं प्रतिष्ठितं तु स्मादस्या एव सुर्वं हरत्यथ त्रुणमन्तर्धाय प्रहरति नेदनेन^{११}
सःशितेन वज्रेण पृथिवीं हि न सानीति ॥ ८ ॥

स प्रहरति पृथिवि देवयजन्योषध्यास्ते मूलं मा हिंसिषमित्युत्तरमूलामिव वा
एनामेतदादानः करोति तथो हास्याः पृथिव्या^{१२} ओषधीनां मूलानि न हिनस्ति ब्रजं
गच्छ गोष्टानां वर्षतु ते द्यौरित्यभिनिधास्यन्नेवैतदनपक्रमि कुरुते तद्भ्युनपक्रमि
यद्भुजेऽन्तवर्षतु ते द्यौरिति यद्भु अस्याः किञ्च खनन्त्यापो वा अस्यास्तत्सः
रोहयन्त्यापस्तच्छमयन्ति तथो वा अस्या एष एतद्यत्खनति तदद्भिः सः रोहयति
तदद्भिः शमयति पराहृत्य निदधाति बधान् देव सवितः परमस्यां पृथिव्यामिति
देवमेवैतत्सवितारमाहात्ये तु मसि बधानेति यदाह परमस्यां पृथिव्यामिति शतेन
पाशैरित्यमुचा तदाह योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्पस्तमतो मा मौगिति ब्रूयाद्यदि
नाभिचरेद्युवभिचरेदमुमित्यादिशेत् ॥ ९ ॥

अथ द्वितीयं प्रहरत्यपारं वध्यासं पृथिव्यै देवयजनादित्यरुहं वै नामासुररक्ष-
सामास तु मेव देवा अस्या: पृथिव्या अपाघ्रत तथो वा एनमेष एतदस्याः पृथिव्या
अपाघ्रन्ति^{१३} ब्रजं गच्छ गोष्टानं वर्षतु ते द्यौर्बधान् देव सवितः परमस्यां पृथिव्याः
शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्पस्तमतो मा मौगिति तमग्रीदभिनिदधात्यरो
दिवं मा पाप्त इति यत्र ह वै तदेवा अरुमसुररक्षसमस्याः पृथिव्या अपाघ्रत तद्भो-
त्कराद्विवं पिपतिषां चकार तमग्रिरभिनिदधावररो दिवं मा पाप्त इति तथो वा एनमेष
एतदध्ययुरीवास्माल्लोकादन्तरेति दिवोऽध्यग्रीत् ॥ १० ॥

११. See Notes

१२. पृथिवी Ca

१३. अपहन्ति Ca, see Notes

अथ तृतीयं प्रहरति द्रप्सस्ते द्यां मा स्कन्तित्य॑४ ह वा अस्या द्रप्सो यमिदमिमाः प्रजा उपजीवन्ति सु ते दिवं मा पस इत्येवैतदाह ब्रजं गच्छ गोष्ठानं वर्षतु ते द्यौर्बधान् देव सवितः परमस्यां पृथिव्याः शतेन पाशैः योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगिति ॥ ११ ॥

स त्रिर्यजुषा हरत्येभिरेवैतलोकैरभिनिदधात्यद्वा वै तद्युदिमे लोका अद्वो तद्युजुस्तूष्णीं चतुर्थं हरति यदेवेमाँलोकानुति चतुर्थमुस्ति वा न वा तेनैवैतद्विष्मन्तं भ्रातृव्यमभिनिदधात्यनद्वा वै तद्युदिमाँलोकानुति चतुर्थमुस्ति वा न वानद्वो तद्युत्तूष्णीं तस्मात्तूष्णीं चतुर्थं हरति ॥ १२ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

देवाश्व ह वा असुराश्वोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त ततो ह देवा अनुयुवमिवासुस्ते हासुरा मेनिरेऽस्माकं वा इदं भुवनमिति ॥ १ ॥

ते होचुर्हन्तेमां पृथिवीं विभजामहा इति तां विभज्योपजीवामेति तामौक्षणैश्वर्मभिः पश्चात्प्राश्वो विभजमाना अभीयुस्तदु ह देवाः शुश्रुवुर्विभजन्ते ह वा इमां पृथिवीमसुरा इति ॥ २ ॥

ते होचुः प्रेत तदेष्याम इति यत्रेमां पृथिवीमसुरा विभजन्ते के स्याम यदस्या न भजेमहीति ते ह यज्ञमेव विष्णुं पुरस्कृत्याजग्मुः ॥ ३ ॥

ते होचुरैव नोऽस्यां पृथिव्यां भजतेत्यप्येव नोऽस्यां पृथिव्यामस्त्विति ते हासुरा असूयन्त इवोचुर्याविदेवैष विष्णुरभिशेते तावदेवं वो दद्य इति ॥ ४ ॥

१४. स्कन्तित्य॑४ B

१. तावद्वो दद्य TE as alternate reading

वामनो ह विष्णुरास तदेवा न जिहीळ्ये महद्वै नोऽदुर्येभ्यो नो यज्ञसम्मितमदुरिति
तं तदेव यज्ञं विष्णुं प्राञ्छं निपाद्य छन्दोभिरभितः पर्यगृह्णन् ॥ ५ ॥

गायत्रेण त्वा छन्दसा परिगृह्णामीति दक्षिणतस्त्रैष्टभेन त्वा छन्दसा परिगृह्णामीति
पश्चाज्जागतेन त्वा छन्दसा परिगृह्णामीत्युत्तरतस्तमेवं छन्दोभिः सर्वतः परिगृह्णायिं
पुरस्तात्समाधाय ॥ ६ ॥

तेनार्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्ते तथैवेमाऽसर्वा पृथिवी॒॑ समविन्दन्त तस्माद्वा आहुर्यावि-
त्येव वेदिस्तावती पृथिवीत्येतया हीमाऽसर्वा पृथिवी॒॑ समविन्दन्तेत्येव॒॑ह वा एनां
द्विषतः सप्तस्य सर्वाऽसंविन्दत एवमस्या द्विषत्तरं सपत्नं निर्भजति य एवमेत-
द्वेद ॥ ७ ॥

स उहायं यज्ञो विष्णुर्जगलौ॒॑ स छन्दोभिरभितः परिगृहीत आसीदग्निः पुरस्तात्स
नापक्रमितुऽशाशक सं ओषधीनामेव मूलान्युपमुस्त्रोच तं देवा अन्वीषुः क्रनु यज्ञोऽ-
भूत्क नु विष्णुरभूदिति ते होचुश्छन्दोभिर्वा अभितः परिगृहीत इत्यग्निः पुरस्ता-
त्रापक्रमणमस्त्यत्रैवैनमन्विच्छतेति तं खनन्त इवान्वीषुस्त्रं अङ्गुलेऽनुविविदुस्तस्मा-
त्यङ्गुला वेदिः स्यादित्याहुरपि ह पाञ्चिः॑ सौम्यस्याध्वरस्य अङ्गुलां वेदिं चक्रे ॥ ८ ॥

तदु नाद्रियेतौषधीनां वाव स मूलान्युपास्त्रोचदोषधीनामेव मूलानि छिन्द्यात्स
यदेवात्र देवा यज्ञं विष्णुमन्विन्दस्तस्माद्वेदिनामि तुमनुविद्योत्तरेण परिग्राहेण
पर्यगृह्णन् ॥ ९ ॥

सुक्षमाऽ॑ शिवामकुर्वत स्योना चासि सुषदा चासीति पश्चादिमामेवैतत्पृथिवी॒॑
संविद्य स्योनाऽ॑ सुषदामकुर्वतोर्जस्वती चासि पृयस्वती चेत्युत्तरत इमामेवैत-
त्पृथिवी॒॑ संविद्य॑ रसवतीमुपजीवनीयामकुर्वत ॥ १० ॥

२. जंगलौ TE, K

३. अङ्गुलेन विविदु TE, Ca

४. सांचिः TE.

५. सूक्ष्माः M V I

त्रिः पूर्वं परिगृह्णाति त्रिरुत्तरं तत्पटकृत्वः षड्वा ऋतुवः संवत्सरस्य
संवत्सरे यज्ञः प्रजापतिस्स यावानेव प्रजापतिर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतत्पुरि-
गृह्णाति षड्भव्याहृतिभिः पूर्वं परिग्राहं ४परिगृह्णाति षड्भिरुत्तरं तदद्वादशा द्वादशा वै
मासाः संवत्सरस्य संवत्सरे यज्ञः प्रजापतिस्स यावानेव प्रजापतिर्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवैनामेतत्पुरिगृह्णाति ॥ ११ ॥

सु व्याममात्री पश्चात्स्यात्तावान्हि पुरुषः पुरुषसंमितो ह्येषा अरलिः प्राची त्रिवृद्धि
यज्ञः ॥ १२ ॥

तदु नाद्रियेतापरिमितया वा एतुया देवा अपरिमितमजयस्तथो वा एष
एतयापरिमितयैवापरिमितं जयति ॥ १३ ॥

तस्या अग्निभितोऽसा उत्त्रयति योषा वै वेदिर्वृषाग्निः परिगृह्य वै योषा वृषाणः
शेते तस्मादस्या अग्निभितोऽसा उत्त्रयति ॥ १४ ॥

या पश्चाद्वूरीयसी स्यान्मध्ये सऽह्वारिता पुनरुपरिष्ठाद्वूरीयस्येवः हि योषां प्रशः-
सन्ति पृथुश्रोणिर्विमृष्टाः सा मध्ये संग्राहेति ५जुष्टामेवैनां तद्वेष्यः करोति ॥ १५ ॥

सा प्राक्प्रवणा स्यात्प्राची हि देवानां दिग्थो उदक्प्रवणोदीची हि मनुष्याणां
दिग्दक्षिणतः पुरीषं प्रत्युदूहत्येषा वै पितृणां दिग्युद्ध दक्षिणाप्रवणा स्यात्क्षिप्रः हासुं
लोकं यजमानं इयात्तथा ज्योग्यजमानो जीवति पुरीषवती भवति पशुवो वै पुरीषं
पशुमतीमेवैनां तत्करोति ॥ १६ ॥

अथ प्रतियौति देवा ह वा असुरैः संग्रामः सन्निधास्यन्तस्ते होचुर्हन्त यदस्याः
पृथिव्या अनामृतं देवयजनमिति तच्चन्द्रमसि निदधामहा इति तथां युदि

६. परि Ca, K

७. जुष्टामे Ca, K

८. हीया V 1, ईया TE

९. तदा M

नोऽसुरक्षसान्यभिभवेयुर्यद्याबाधेरन्ति ततोऽर्चन्तः श्राम्यन्तः पुनरभिभवेमेति ते
यदस्या: पृथिव्या अनामृतमन्यन्त देवयजनं तच्चन्द्रमसि न्यदधत तदेतत्कृष्णमिव
चन्द्रमसि तस्माद्वा आहुश्चन्द्रमस्यस्या: पृथिव्या देवयजनमित्येतदेवैतेनावरुन्ध
एतदत्रावकल्पयत्यपि हास्यैतस्मिन्देवयजन इष्टं भवति य एवमेतद्वेद ॥ १७ ॥

स प्रतियौति पुरा कूरस्य विसुपो विरप्शिन्निति संग्रामो वै कूरः संग्रामे हि कूरमिव
क्रियते हतोऽश्वो हतः पुरुषः शेते पुरा संग्रामादित्येवैतदाहोदादाय पृथिवीं जीव-
दानुमिति यद्यस्या जीवमन्यन्त^{१३} तच्चन्द्रमसि न्यदधत यामैरयश्चन्द्रमसि
स्वधाभिरिति यामदेवुश्चन्द्रमसि ब्रह्मणेत्येवैतदाह तां धीरासो अनुदिश्य यजन्त
इत्येतेन हास्या एतदनुदिश्य यजन्तेऽपि हास्यैतस्मिन्देवयजन इष्टं भवति य
एवमेतद्वेद ॥ १८ ॥

अथ संप्रेष्यति प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय सुचः संमृड्हिपतीः सन्त्रह्याज्येनो-
देहीति स एष संप्रैष एवैतद्यत्यतः करिष्यन्तो भवन्ति तत्संप्रैषीत्स यदि कामयेत
ब्रूयादेतद्यद्यु कामयेतापि नैवाद्रियेत स्वयमुद्योवाध्वर्युर्वेदैतदतः कर्मेति ॥ १९ ॥

अथ प्रोक्षणीरासादयति वज्रश्च वै स्फगो ब्राह्मणश्चेमं पुरा यज्ञमध्येजूगुपतां वज्रो वा
आपो वज्रमेवैतदभिगुप्तय आसादयति स उपर्युपर्येव^{१४} प्रोक्षणीषु धार्यमाणास्वथ
स्पयमुद्घाति तथा वज्रौ न समच्छेते यद्ध निहित एव स्पये प्रोक्षणीरासादयेद्वज्रो ह
समच्छेयातां तस्मादुपर्युपर्येव प्रोक्षणीषु धार्यमाणास्वथ स्पयमुद्घाति ॥ २० ॥

अथोदञ्चः स्पयं प्रहरत्यमुष्मै त्वा वज्रं प्रहरामीति य द्विष्याद्वज्रो वै स्पयस्तृणुते
हैवैनेनाथावनेनिक्ते यद्यस्या: कूरमिवाभूतदेतदहार्षीदथ ये हाग्रईजिरेते हावमर्शमी-

१०. न इतोऽसुर M

११. जीवनमन्यन्त Pa, K

१२. यामधु TE

१३. यज्ञमध्येजूगुपतां B,H,P1,P2

१४. उपर्युपर्येवं K

जिरे ते ह पापीयाः स आसुर्यैजमाना हैभ्यः श्रेयाः स आसुस्तानु वै मनुष्यानश्रद्धा विवेद यद्यो यजते स पापीयान्भवति यो न यजते स श्रेयान्किंकाम्या यजेमहीति ते हायष्टुं दध्निरे तानु वा इतो देवान्हविर्ज जगामेतः प्रदानमु वै उपजीवन्ति ॥ २१ ॥

ते होचुर्देवा ब्रह्मस्पतिमाङ्गिरसमश्रद्धा वै मनुष्यानविददिति तेभ्यो विधेहि यज्ञमिति तान्हेत्योवाच यजध्वं कथा न यजध्वमिति ते होचुः किंकाम्या यजेमहीति यद्यो यजते स पापीयान्भवति यो न यजते स श्रेयान्किंकाम्या यजेमहीति ॥ २२ ॥

स होवाच यद्यु शुश्रुम देवानां परिषूतमिति तद्वा एतद्यज्ञो देवानां भवति यच्छृतानि हवीःषि कृसा वेदिर्भवति तेनावमर्शमचारिष्ट तस्मात्पापीयांसोऽभूतानवमर्शयजध्वः श्रेयाः सो वा व भविष्यथेत्या कियतो नावमृशेमेत्या बर्हिष इति बर्हिर्वा एनामुतः शमयतेति^{१५} तस्माद्यदि पुरा बर्हिषस्तृणं वा किञ्चिद्वा पद्येत बर्हिर्वैनत्स्तृणन्नपास्येत्तस्मात्स्तीणमिपि पदाभितष्ठन्ति शान्ता हि भवति स श्रेयान्हैव भवति य एवं विद्वानुनवमर्श यजते ॥ २३ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थ ब्राह्मणम्

स वै सुच एव संमार्षि स यत्सुचः संमार्षि यथा वै देवानां चरणं तद्वा अनु मनुष्याणं तद्वा इदं मनुष्याणां यदैषामुपकृतं परिवेषणं भवति ॥ १ ॥

अथ पात्राणि निर्णनिजति तैर्निर्णिकैः परिवेषित्येवमु वा एतद्यज्ञो देवानां भवति यच्छृतानि हवीःषि कृसा वेदिर्भवत्येतानि वै देवानां पात्राणि यत्सुचस्ता एतन्निर्णनेकत्येव निर्णिकाभिः प्रचरामेति ॥ २ ॥

१५. आसुरथ यज TE

१६. शमयेतेति Ca, V 1, My

१. युदेषा Ca, V 1

स वै द्वयेन देवेभ्यो निर्णनेकत्येकेनैव मनुष्येभ्योऽद्विश्च ब्रह्मणा च देवेभ्यो
यत्कुशैस्तदद्विर्यद्युजुषा तद्व्रह्मणापो हि कुशा ब्रह्म युजुरद्विरेव मनुष्येभ्यस्तेनो एव
नाना भवति ॥ ३ ॥

— स सुवमादाय प्रतपति प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इति वा निष्टमः रक्षो निष्टमा अरातय इति वा ॥ ४ ॥

देवा है यज्ञं तन्वाना असुररक्षसानामासङ्गाद्विभयां चक्रस्तद्यज्ञमुखादेवैतन्नाश्च
रक्षाऽस्यपहन्ति स इत्यन्तरतोऽग्रे: संमार्ष्यनिशितोऽसि सपत्नक्षिदिति यथानुपरतो
यजमानाय सपत्नान् क्षिण्यादेवमेतदाह वाजिनं त्वा वाजेध्यायै संमार्ज्मीति यज्ञं त्वा
यज्ञायै संमार्ज्मीत्येवैतदाहाथेति बाह्यतो बुध्नैरेवमेव सर्वाः सुचः संमार्ष्य वाजिनीं
त्वेति सुचमाह तृष्णीं प्राशित्रहरणं स यदित्यन्तरतोऽग्रे: संमार्ष्टिं बाह्यतो बुध्नैः
प्राणोदानावेवैतद्वधाति तस्मादेवेमानीति लोमानीत्युविमानि स वै संमुज्य संमुज्य
प्रतप्य प्रतप्य प्रयच्छति स यथावर्मश्च निर्णिज्यानवर्मश्च मृत्तमं परिक्षालयेदेवमेतत् ॥५॥

स वै सुवमग्रे संमार्दि वृषा वै सुवो योषाः सुचस्तस्माद्यद्यपि स्त्रियो बह्व्य इव
सह यन्ति यद्यासामपि कुमारक इव मध्ये पुमान्भवति स एव पूर्वः प्रतिपद्यते ॥६॥

सै तथा संमृज्यात् यथाग्रिं नाभिव्युक्षेत्राडिवोत्कम्य यद्धाग्रिमभिव्युक्षेद्यथा
यस्मा आहरिष्यन्तस्यात् पात्रनिर्णेजनेनाभ्युक्षेदेवःह तत्स्मात्प्राडिवोत्कम्य संमृ-
ज्यात् ॥ ७ ॥

तानि हैतान्येके सुक्संमार्जनान्यग्रावभ्यादधति वेदस्याहाभूवन्त्सुच एभिः सम-
मार्जिषुः किञ्चिद्वा इदं यज्ञस्य मा न इदं बहिर्धा यज्ञाद्वदिति तदु तथा न कुर्याद्यथा
यस्मा आहरिष्यन्त्स्यात् पात्रनिर्णेजनं पाययेदेवऽह तत्स्मात्तान्यपैवास्येत् ॥ ८ ॥

२. यथानपरतो TE

२५. यज्ञिवाय M

४. तत्समाचान्यपै TE

अथ पत्रीः संनह्यति जघनार्थो वा एष यज्ञस्य यत्पत्री प्राङ्मे यज्ञस्तायमानो यादिति युनक्त्यैवैनामेतद्युक्ता मे यज्ञमन्वासाता इति तस्माद्योक्त्रेण संनह्यति योक्त्रेण हि योज्यं युञ्जन्ति ॥ ९ ॥

अथ यद्ग्रैवैनाऽसंनह्यत्यस्ति वा अमेध्यं पत्न्या यद्वाङ्नाभेरथेदमाज्यमवेक्षिष्यमाणा भवति तदेवास्या एतद्योक्त्रेणान्तर्दधात्यथ मेध्येनैवोत्तरार्थेनावेक्षते ॥ १० ॥

सोऽभिवासः संनह्यति वरुण्या वै रज्जुरौषधमु वै वासस्तदेनामेतदोषधिभिरेवान्तर्दधाति तथैनामेषा वरुण्या रज्जुर्न हिनस्ति ॥ ११ ॥

स संनह्यत्यदित्यै रास्तासीतीयं वा अदितिः सा देवानां पत्न्येवमु वा एषैतस्य पत्री तस्या एताऽ रास्तामेतत्करोति न रज्जुमियं वै हि रास्ता तामेवास्या एतत्करोति तथैनामेषा वरुण्या रज्जुर्न हिनस्ति ॥ १२ ॥

स न ग्रन्थिं कुर्याद्वरुण्यो वै ग्रन्थिर्वरुणो ह पत्रीं गृहीयाद्यद्वन्धिं^५ कुर्यात्तस्मादूर्ध्वमेवोपगृहति विष्णोर्वेष्योऽसीति ॥ १३ ॥

सा न पश्चादन्वासीतेयं वा अदितिः सा देवानां पत्री सा यज्ञं देवानां पश्चात्प्राच्यन्वास्ते सा यद्ग पश्चात्प्राच्यन्वासीतेमाऽ हाभ्यारोहेत्तमियं विक्षिणुयात्सा क्षिप्रममुं लोकमियात्तस्मादक्षिणत् इवैवान्वासीत तदस्यै निहते तथा ज्योक्पत्री जीवति ॥ १४ ॥

अथाज्यमवेक्षते योषा वै पत्री रेत आज्यं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते ॥ १५ ॥

सावेक्षते ऽदब्धेन त्वा चक्षुषावपश्यामीत्यनार्तेन त्वा चक्षुषावपश्यामीत्यैवैतदाहयदाहादब्धेन त्वा चक्षुषावपश्यामीत्यग्रेर्जिह्वासीतीदः यदेतदग्नौ जुह्वत्यथ ह्यग्रेर्जिह्वाइवोपोनिष्ठन्ति तस्मादाहग्रेर्जिह्वासीति सुभुद्देवेभ्य इति सांधुद्देवेभ्य इत्यैवैतदाह धामे धामे भव यजुषे यजुष इति सर्वस्मै यज्ञाय देवेभ्य एधीत्यैवैतदाह तदादायोदाद्रवति

५. युञ्जन्ति K

६. एकैकस्य TE, एषैकस्य My, Ca

७. गृहीयाद्यादि ग्रन्थिं V 1

८. सांधुदेवेभ्यो M, Ca

तदाहवनीयेऽधिश्रयति यस्याहवनीये हवीःषि त्रपयन्त्याहवनीये मे सर्वो यज्ञः शूतोऽसदिति स यदत्राग्रेणाधिश्रयति पत्रीः ह्यवकाशयिष्यन्भवत्यनवक्ष्मसं वै तद्यत्पुरा सःस्थायाः प्रत्यगाद्यः हरेयुः पत्रीमवकाशयिष्याम इत्यन्तर्युहिं यज्ञात्पत्रीं यदेनां नावकाशयेयुस्तस्मादुदगेवाधिश्रित्यपत्रीमवकाश्य सध्यगेव प्राङ्दायोदाद्रवति तस्माद्यस्य पत्री न स्यादग्र एव सु आहवनीयेऽधिश्रयेतदन्तर्वेद्यासादयति ॥ १६ ॥

तदाहुर्नान्तर्वेद्यासादयेदित्यतो वै देवानां पत्रीः संयाजयन्त्यवसभा ह देवानां पत्रीः करोति परः पुःसा^{१०} हास्य पत्री भवति यस्यान्तर्वेद्यासादयन्तीति तदु होवाच याज्ञवल्क्योऽन्तर्वेद्येवासादयेदिति होवाच यथादिष्टं पत्न्या अस्त्विति यत्सा^{११} परः पुःसा वा स्याद्यद्वा कस्तयार्थं इति होवाच यज्ञो वेदिर्यज्ञ आज्यं यज्ञाद्यज्ञं निर्ममा इति तस्मादन्तर्वेद्येवासादयेत् ॥ १७ ॥

अथ प्रोक्षणीषु पवित्रे भवतस्ते आदाय ताभ्यामुत्पुनाति सवितुस्त्वा प्रसव उत्पुनाम्युच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिरिति सोऽसावैतत्प्रय यजुषो बन्धुस्तथैवाज्यलिपाभ्यां प्रोक्षणीरुत्पुनाति सवितुः प्रसव उत्पुनाम्युच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिरित्यप्स्वैवैतत्प्रयो दधाति तदिदमप्सु पयो हितमिदः हि यदा वर्षत्यथैषधयो जायन्त ओषधीर्जग्धवापुः पीत्वा तस्यैष उभयस्य रसः सुभवति तस्मादाज्यलिपाभ्यां प्रोक्षणीरुत्पुनात्यथाज्यमवेक्षते ॥ १८ ॥

तद्वैके यजमानमवकाशयन्ति येहाशीस्ताः स्वयमाशासाता इति तदु होवाच याज्ञवल्क्यः स कथर्स्वयमध्वर्युर्नभवति स्वयं नान्वाहेति यत्र भूयसीमाशिषमाशासत इति यां वै कां च यज्ञऋत्विज आशिषमाशासते यजमानायैव तामाशासत इति होवाच तस्मादध्वर्युरेवावेक्षेतेति ॥ १९ ॥

१. इत्यन्तर्युहिं B, Ca, TE

२. पुःसो TE

३. यत्सु Ca

स युद्धवेक्षते सत्यं वै चक्षुः सत्यः हि वै चक्षुस्तस्माद्युदिदं द्वावागत्याचक्षीयाता-
मित्यभूदित्यभूदिति यतर एव ब्रूयादहु मदर्शमिति तस्यैव श्रद्धयुरिदः सत्यमयमद्रा-
गिति सत्येनैवैनदेतत्समर्थयति ॥ २० ॥

सोऽवेक्षते तेजोऽसि शुक्रमस्यमुत्तमसीति स उ एष सत्य एव मन्त्रस्तेजो
ह्येतच्छुक्रः ह्येतदमृतः ह्येतत्तद्वेनदेतत्सत्येनैव समर्थयति ॥ २१ ॥ इति चतुर्थ
ब्राह्मणम् ॥

॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

पुरुषो ह यज्ञः पुरुषस्तेन यज्ञो यदेनं पुरुष एव तनुते स वै तायुमानो यावानेव पुरुषस्तावान्विधीयते पुरुषस्यैव विधामनु तस्माद्व पुरुष एव यज्ञः ॥ १ ॥

तस्येयमेव जुहुरियमुपभूदात्मैव ध्रुवेदं वा आत्मन एव सर्वाण्यज्ञानि प्रभवन्ति तस्मादध्युवाया एव सर्वो यज्ञः प्रभवति ॥ २ ॥

प्राण एव सुवस्स सर्वाण्यज्ञान्यनु संचरति तस्मात्सुवः सर्वा अनु सुचः संचरति ॥ ३ ॥

असुवेव द्यौर्जुहुरन्तरिक्षमुपभूदियमेव ध्रुवेदं वा अस्या एवेमे सर्वे लोकाः प्रभवन्ति तस्मादध्युवा या एवं सर्वो यज्ञः प्रभवति ॥ ४ ॥

अयमेव सुवो योऽयं पवत एष हीमान्तसर्वालोकाननु पवते तस्मात्सुवः सर्वा अनु सुचः संचरति ॥ ५ ॥

स वै यज्ञस्तायमानो देवेभ्यस्तायत ऋतुभ्यश्छन्दोभ्यस्तद्यद्विस्तद्वेवानां यत्सोमो राजा यत्पुरोऽलाशो यद्विस्ततेभ्य आदेशं गृह्णात्यमुष्मै त्वा जुष्टं गृह्णामीति यथादेवतं तथा हि तेषाम् ॥ ६ ॥

अथ यदाज्यानि गृह्णाति तद्वतुभ्यश्छन्दोभ्यो गृह्णाति तदनादेशमेव गृह्णात्याज्यस्यैव रूपेण तथो हि तेषाम् ॥ ७ ॥

स यज्ञुहां गृह्णाति तद्वतुभ्यो गृह्णाति प्रयाजेभ्यो गृह्णात्यृत्वो हि प्रयाजास्तदनादेशमेव गृह्णात्याज्यस्यैव रूपेण जामि हि कुर्याद्यद्वसन्ताय त्वा गृह्णामि ग्रीष्माय त्वा गृह्णामीति गृह्णीयात्स्मादनादेशमेव गृह्णात्याज्यस्यैव रूपेण ॥ ८ ॥

१. तस्मात्सुवः Ca

२. संचरति H

अथ युदुपभूति गृह्णाति तच्छन्दोभ्यो गृह्णात्यनुयाजेभ्यो हि गृह्णाति छन्दाऽसि
ह्नुयाजास्तदनादेशमेव गृह्णात्याज्यस्यैव रूपेण जामि हि कुर्याद्यद्वायत्र्ये त्वा गृह्णामि
त्रिष्टुभे त्वा गृह्णामीति गृहीयात् स्मादनादेशमेव गृह्णात्याज्यस्यैव रूपेण ॥९॥

अथ युदध्वायां गृह्णाति तत्सुर्वस्मै यज्ञाय गृह्णाति तद्वानादेशमेव गृह्णात्याज्यस्यैव
रूपेण कस्मा उ है तदादिशेद्यतः सर्वाभ्यो देवताभ्योऽवद्यन्ति यजमानो वै जुहूमनु
योऽस्मा अरातीयति स उपभूतमत्ता वै जुहूमन्वाद्य उपभूतमत्ता जुहूराद्य उपभूत ॥१०॥

स चतुर्जुह्वां गृह्णात्यत्तारमेवैतत्परिमिततरं कनीयाऽसं करोत्यष्टौ कृत्व उपभूत्याद्य-
मेवैतद्वृयाऽसमपरिमिततरं करोति तद्विसमृद्धं यत्रात्ता कनीयानाद्यो भूयान् ॥११॥

स चतुर्जुह्वां गृह्णन्वय आज्यं गृह्णात्यत्तारमेवैतत्परिमिततरं कनीयाऽसं कुर्वन्बली-
याऽसं वीर्यवत्तरं करोत्यष्टौ कृत्व उपभूति गृह्णन्कनीय आज्यं गृह्णात्याद्यमेवैतद्वृयाऽ-
समपरिमिततरं कुर्वन्बलीयाऽसमवीर्यतरं करोति तस्मात्क्षत्रियो राजोतापारां विशं
प्रावसार्यं जिनाति त्वद्यथा तत्कामयते तत्करोत्येतेन ह तद्वीर्येण यज्ञुह्वां भूयो
गृह्णाति स यज्ञुह्वां गृह्णाति जुहैव तज्जुहोति युदुपभूति गृह्णाति जुहैव तज्जुहोति ॥१२॥

तदाहुः कस्मा उपभूति गृह्णातीति नो चेदेतया जुहोतीति यद्वाप्युपभूता जुहुया-
त्पृथक्प्रजाः स्युनात्ता स्यान्नाद्यः स यज्ञुहैव समानीय जुहोति तस्मात्क्षत्रियाय विशो
बलिः हसन्त्यथ यद्वेवोपभूति गृह्णाति तस्मात्क्षत्रियस्यैवेशायां वैश्यं पशुव उपतिष्ठन्ते
न ह विशि पशुवः स्युर्युपभूति न गृहीयादथ यज्ञुह्वाऽसमानीय जुहोति तस्माद्यद्

३. हि Ca, M

४. वीर्यं करोति M, वीर्यवत्तरं करोति Ca

५. पाराद्विसं My, P1, Ca, राजोऽथापारां विशं M

६. प्रावसायाजिनाति TE

७. तत्कामयते V 1

८. पृथक्क्रदा Ca, My,H,P1,P2

कामयते॑ क्षत्रियो वैश्यस्यापि यते परो निहितं तदा हरेत्यभिपद्याहारयते छन्दोभ्यो
ह वा एतानि गृह्णन्ते यदाज्यानि ॥ १३ ॥

स यजुह्नां गृह्णाति तदायत्रै गृह्णाति यदुपभृति तत्त्विष्टब्जगतीभ्यां यदध्ववायां
तदनुष्ठेवाग्वा अनुष्टुव्वाचो॑ वा इदं सर्वं प्रभवति तस्मादध्ववाया एव सर्वो यज्ञः
प्रभवतीयं वा अनुष्टुवस्या वा इमे सर्वे लोकाः प्रभवन्ति तस्मादध्ववाया एव सर्वो यज्ञः
प्रभवति ॥ १४ ॥

स गृह्णाति धाम नामासि प्रियं देवानामित्येतद्वै देवानां प्रियं धाम यदाज्यं तस्मादाह
धामनामासि प्रियं देवानामित्यनाधृष्टं देवयजनमिति वज्रो वा आज्यं तस्मादाहानाधृष्टं
देवयजनमिति स सकृदेव यजुषा जुह्नां गृह्णाति तूष्णीं त्रिः सकृदेव यजुषोपभृति
गृह्णाति तूष्णी॒ः सप्तकृत्वः सकृद्व॑ यजुषा ध्रुवायां गृह्णाति तूष्णीं त्रिस्तदाहुस्त्रिस्त्रिरेव
यजुषा गृह्णीयादिति त्रिवृद्धि यज्ञ इति तदु नाद्रियेतात्रो ह्येव त्रिवृद्धवति ॥ १५ ॥ इति
प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

स वै प्रोक्षणीरादायेथ्यमेवाग्रे प्रोक्षति स समानं एव प्रोक्षणस्य बन्धुर्मेध्यमेवैतत्करोति
यत्किञ्च प्रोक्षति ॥ १ ॥

स प्रोक्षति कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्नये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति तदेनमग्नये मेध्यं
करोति ॥ २ ॥

अथ वेदिं प्रोक्षति वेदिरसि बहिष्ठे त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति तदेनां बहिष्ठे मेध्यं
करोति ॥ ३ ॥

९. कामयेत Ca, P

१०. वाचा Ca

११. सकृदेव My, TE

अथासै बर्हिः प्रयच्छति तुत्पुरस्ताद्वन्ध्यासाद्य प्रोक्षति बर्हिरसि स्तुगभ्यस्त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति तुदेनत्सुगभ्यो मेध्यं करोति ॥ ४ ॥

अथ याः परिशिष्टाः प्रोक्षण्यो भवन्ति ताभिर्बर्हिषो मूलान्युपनिनयत्यदित्यै व्युन्दनमसीतीयं वा अदितिरोषधयो वै बर्हिरस्या एवैतत्पृथिव्या ओषधीनां मूलान्युपोनत्ति तस्माद्विमाऽर्द्धमूला ओषधयस्तस्माद्यद्युप्तरार्थः शुष्कोऽथार्द्धमूला एवास्या ह्यैतत्पृथिव्या ओषधीनां मूलान्युपोनत्ति ॥ ५ ॥

अथ विस्तृत्य पुरस्तात्प्रस्तरं गृह्णाति विष्णो स्तुपोऽसीति यज्ञो वै विष्णुरयम् वै स्तुपो यच्छिखाः तमेवैतद्यज्ञे दधाति स युत्पुरस्ताद्वृह्णाति तस्मादयं पुरस्तात्स्तुपः ॥ ६ ॥

अथ संनहनं विस्तृत्य प्रकल्पयति तथा हास्य प्रकृत्यस्त्री विजायते तद्वक्षिणस्याः श्रोणौ स्तृणाति नीविर्ह वा अस्यैषा दक्षिणत उ वा इयं नीविस्तस्माद्वक्षिणस्याः श्रोणौ स्तृणाति तद्वर्हिषाभिच्छादयत्यभिच्छन्नेव हीयं नीविः ॥ ७ ॥

स यस्तृणात्ययं वाव स्तुपः प्रस्तरोऽथ यान्यतोऽवाञ्छि लोमान्येतान्येवास्य बर्हिरेतान्येवैतद्यज्ञे दधाति योषा वा एषाः यद्वेदिस्तां दक्षिणतो देवाश्च पर्यासते यु उ चेमे मनुष्यदेवा ब्राह्मणाः शुश्रवाः सोऽनूचानाः एतेष्वैवैनामेतत्पर्यासीनेष्वनग्नां करोत्यन्यताया उ एव ॥ ८ ॥

अथ यद्वेवैनाःस्तृणात्येतावती ह वै पृथिवी यावती वेदिरोषधयो वै बर्हिरोषधीरेवैतदस्यां पृथिव्यां दधाति ता इमा ओषधयोऽस्यां पृथिव्यां प्रतिष्ठितास्तस्मादेनां बहुलाःस्तृणीयाद्यत्र ह्यस्या बहुलतमा ओषधयस्तदुपजीवनीयतमं तुदुतदाहृतर्यथि त्रिवृतःस्तृणाति त्रिवृद्धि यज्ञोऽथो प्रबर्हर्हस्तृणन्ति बर्हिरानुषगिति

१. प्रयच्छन्ति Ca

२. तस्मादिमा V 1

३. यच्छिफीतमेवै TE

४. एषो V 1

५. त्रिवृतस्तृणाति Ca

हृषिणाभ्युनूकमस्ति यद्वै प्रबृहं तदानुषग्धरमूलं स्तृणात्यधरमूला इव हीमा
ओषधयः प्रतिष्ठिताः ॥ ९ ॥

स स्तृणात्युर्णप्रदसं त्वा स्तृणामि स्वासस्थां देवे भ्य इति साधुं देवे भ्य इत्यैवैतदाह
यदाहोर्णप्रदसमिति स्वासस्थां देवे भ्य इति स्वासदां देवे भ्य इत्यैवैतदाह ॥ १० ॥

अथग्निं कल्पयति शिरो वा तद्यज्ञस्य यदाहवनीयः पूर्वार्धो ह्येष यज्ञस्य पूर्वार्धो
हि शिरो यज्ञस्यैवैतच्छिरः कल्पयति स उपर्युपरि प्रस्तरं धारयन्कल्पयत्ययं वाव
स्तुपः प्रस्तर एतमैवैतच्छिरसि प्रतिदधाति तस्मादयः शिरसि स्तुपः ॥ ११ ॥

अथ परिधीयरिदधाति यत्र ह वा अग्ने देवाः अग्निः हौत्राय प्रावृणतेऽनो होतैधीदं
नो हव्यं वहेति ॥ १२ ॥

स होवाच नैतदुत्सहे यद्वो होता स्यां यद्वो हव्यं वहेयमिति त्रीन्युर्वान्नावृद्धवं ते
प्राधन्विषुस्तान्मेऽप्यवकल्पयतेति तथा वस्तदुत्साक्ष्ये यद्वो होता स्यां यद्वो हव्यं
वहेयमिति तथेति तानस्मा अवाकल्पयस्तु एते परिधयः ॥ १३ ॥

स होवाच वषट्कारो वै तान्वज्ञः प्रावृणगिति स वषट्काराद्ब्राह्मिभेमि यन्मा० न
प्रवृज्ज्यादेतैर्मा परिधतेति तथा मा वज्रो वषट्कारो न प्रवक्ष्यतीति तथेति तमेतैः
पर्यदधुस्तत एनं वज्रो वषट्कारो न प्रावृणकुदग्न्य एवैतद्वर्म नह्यति ॥ १४ ॥

त उ हैत ऊचुरिदं चेन्नो यज्ञे युज्जेत्यस्त्वेव नो यज्ञे भाग एव नो यज्ञे भजतेति तथेति
होचुर्यद्वहिष्परिधि स्कन्दात्तद्व इति यद्व उपर्युपरि होष्पन्ति तद्वेऽविष्यतीति तद्वैना-
नवति यदेनानुपर्युपरि जुहति तद्वैनानवति यदाहवनीये जुहति तदु हैषां यद्वहिष्प-

६. वा एतद्यज्ञस्य B,K,H,P1,P2

७. अग्नदेवा K, Ca

८. होतैधीनं V 1, see Notes

९. साक्षे B, Ca, P1,P2

१०. यन्मा My, M, Ca

रिधि स्कन्दति तस्मात्स्कन्दन्नाग इव कुर्वीत ये वै ते प्राधन्वन्निमां वाव ते पृथिवीं प्राविशन्यद्वै किञ्च^{११} स्कन्दत्यस्यामेव तत्प्रतितिष्ठति ॥ १५ ॥

तदभिमृशति भूपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहेत्येतानि वै तेषामग्रीनां नामानि भूपतिर्भूवनपतिर्भूतानां पतिरिति तदस्य यथाहुतः स्वाहाकृतः स्यादेवमेतेष्वग्निषु हुतं भवति ॥ १६ ॥

तान्हैक इधमस्यैव परिदधति तदु तथा न कुर्यादनवक्षसा हास्यैते परिधयो भवन्त्यभ्याधानाय हौवेध्मो यस्यैवेतानन्यानाहरन्ति परिधय इति तस्यैवैतेऽवक्षसा-स्तस्मादन्यानेवाहरेयुः परिधय इति ॥ १७ ॥

ते पालाशाः स्युर्ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्म वा अग्निरग्नयो हि तस्मात्पालाशा अथो वैकङ्कृता बैल्वाः खादिरा औदुम्बराः कार्ष्णर्यम् या एते हि यज्ञिया वृक्षास्त आद्राः स्युस्तद्वेषां जीवं तेन सुतेजसुस्तेन वीर्यवन्तस्तस्मादाद्राः स्युः ॥ १८ ॥

स मध्यमं परिधिमग्ने परिदधाति गन्धर्वस्त्वा विश्वावसुः परिदधातु विश्वस्यारिष्टै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिळँ ईळित इति ॥ १९ ॥

अथ दक्षिणत इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिणो विश्वस्यारिष्टै यजमानस्य परिधिरस्यग्निरिळँ ईळित इति ॥ २० ॥

अथोत्तरतो मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तां ध्रुवेण धर्मणा विश्वस्यारिष्टै यज-मानस्य परिधिरस्यग्निरिळँ ईळित इत्यग्नयो हि तस्मादाहाग्निरिळँ ईळित इति ॥ २१ ॥

अथ समिधमभ्यादधाति समिन्थ एवैनं तुया वीर्यमेवास्मिन्दधाति स मध्यमं परिधिमग्न उपस्पृशति तदेतान्तस्मिन्थे यदग्नावभ्यादधाति^{१४} तत्प्रत्यक्षमग्निः समिन्थे स एतया गायत्र्याभ्यादधाति वीतिहोत्रं त्वा कवे द्युमन्तः सुमिधीमहि अग्ने बृहन्त-

११. किञ्चित् M

१२. मेवैतत्प्रति H

१३. तेऽनवक्षसा M, ते क्षसा P, V I

१४. दधति Ca, P

मध्वर इति गायत्रीमेवैतया समिन्धे सा गायत्री सुमिद्धान्यानि छन्दांसि समिन्धे छन्दांसि सुमिद्धानि देवेभ्यो यज्ञं वहन्ति ॥ २२ ॥

अथ यां द्वितीयामभ्यादधाति वसन्तमेव तया समिन्धे स वसन्तः सुमिद्धोऽन्यानृतून्तसुमिन्धं ऋषवस्सुमिद्धाः प्रजाश्च प्रजनयन्त्योषधीश्च पचन्ति सोऽभ्यादधाति समिद्धसीति समिद्धिं वसन्तोऽभ्याधाय जपति सुर्यस्त्वा पुरस्तात्पातु कस्याश्चिदभिशस्त्या इति परिध्य इमेऽभितो गुसये परिहिता भवन्ति सुर्यमेवास्यै तत्पुरस्तादभिः^{१५} गोसारं करोति नेत्पुरस्ताद्यज्ञं नाष्टा रक्षांस्यवचुरानिति सूर्यो हि नाष्टाणां रक्षसामपहन्ता ॥ २३ ॥

अथ याममुं तृतीयामनुयाजेष्वभ्यादधाति ब्राह्मणमेव तया समिन्धे स ब्राह्मणसुमिद्धो देवेभ्यो यज्ञं वहत्यथ स्तीर्णं वेदिमुपावर्तते तस्या द्वे तुणे आदायोदीर्चीं निदधाति सवितुर्बाहु स्थ इत्ययं वाव स्तुपः प्रस्तरोऽथेमे एवैते भ्रुवौ स यत्तिरश्ची^{१६} निदधाति तस्माद्विमे तिरश्च्यौ भ्रुवौ क्षत्रमुवै प्रस्तरो विशो बर्हिः क्षत्रस्य च वा एते विशुश्च विधृती तस्माद्विधृती नाम ॥ २४ ॥

तत्पुरस्तरं स्तृणात्यूर्णप्रदसं त्वा स्तृणामि स्वासस्थं देवेभ्य इति साधुं देवेभ्य इत्येवैतदाह यदाहोर्णप्रदसमिति स्वासस्थं देवेभ्य इति स्वासदं देवेभ्य इत्येवैतदाह त्वा वसवो रुद्रा आदित्यास्सदन्त्वित्येते वै त्रया देवा यदुसवो रुद्रा आदित्या एते त्वासीदन्त्वित्येवैतदाह तदेव सव्यः पाणिरधि निहितो भवति ॥ २५ ॥

अथ जुहुं प्रतिगृहाति नेदिह पुरा नाष्टा रक्षांस्याविशानिति ब्राह्मणो हि नाष्टाणां रक्षसामपहन्ता ॥ २६ ॥

स प्रतिगृहाति घृताच्यसि जुहूर्नमेति घृताची हि जुहूर्हि नाम सेदं प्रियेण धाम्ना प्रिये सदसि सीदेत्यथोपभृतं घृताच्यस्युपभृत्रामेति घृताची ह्युपभृद्धि नाम सेदं प्रियेण

१५. पुरस्तादभितो गोसारं V 1

१६. यत्तिरश्च Ca, P

१७. See Notes on II.1.3.11

धाम्ना प्रिये सदसि सीदेत्यथ ध्रुवां घृताच्यसि ध्रुवा नामेति घृताची हि ध्रुवा हि नाम सेदं प्रियेण धाम्ना प्रिये सदसि सीदेति प्रियेण धाम्ना प्रिये सदसि सीदेत्येवान्यानि हवीःश्यासादयति स यदुपरि जुहूमासादयत्यथ इतराः सुचः क्षत्रं वै जुहूर्विश इतराः सुचः क्षत्रमेवैतद्विश उत्तरं करोति तस्मात्क्षत्रियमुपर्यसीनमधस्ताद्विश इमाः प्रजा उपासते ॥ २७ ॥

अथ संमृशति ध्रुवा असदन्निति ध्रुवा ह्यसदन्तस्य योनाविति यज्ञो वा ऋतस्य योनिर्यज्ञे ह्यसदःस्ता विष्णो पाहि पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिमिति तद्यजमानमाह पाहि मां^{१४} यज्ञन्यमिति तदात्मानं नान्तरेति यज्ञो वै विष्णुस्तस्मा एवैतद्वृष्टये परिददाति सुगुप्तमसदिति ॥ २८ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

इन्थे ह वा अध्वर्युरिध्मेनाग्निं तस्मादिध्मो नाम समिन्धे एव सामिधेनीभिर्होता तस्मात्सामिधेन्यो नाम ॥ १ ॥

स वा आहाग्रये समिध्यमानायानुब्रूहीत्यग्रये होतस्मिध्यमानायान्वाह तदु हैक आहुरग्रये समिध्यमानाय होतरनुब्रूहीति तदु तथा न ब्रूयादहोता वा एष एतर्हि यदा वा एतं प्रवृणीतेऽथैष होता तस्माद्यादग्रये समिध्यमानायानुब्रूहीत्येव ॥ २ ॥

ता वा आग्रेयीरन्वाह स्वयैवैनं तदेवतया समिन्धे गायत्रीरन्वाह गायत्रमग्रेश्छन्दः स्वेनेवैनं तच्छन्दसा समिन्धे वीर्यमु वै गायत्री ब्रह्म हि गायत्री वीर्येणो वा एनमेतत्समिन्धे ॥ ३ ॥

१८. मा V ।

१. प्रवृण्ते Ca, TE, M

एकादशान्वाहैकादशाक्षरा वै त्रिष्टुब्बह्य वै गायत्री क्षत्रं त्रिष्टुदेनमुभाभ्यां वीर्या-
भ्याः समिन्धे ब्रह्मणा च क्षत्रेण च ब्रह्म हि गायत्री क्षत्रं त्रिष्टुप् ॥ ४ ॥

त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमां त्रिवृत्प्रायणा हि यज्ञास्त्रिवृदुदयनास्ताः पञ्चदश
संपद्यन्ते पञ्चदशो वै वज्रो वीर्यं वज्रो वीर्यमेवैत्तसामिधेनीरभिसंपादयति तस्मा-
देतास्वनूच्यमानासु पाद्याभ्यामङ्गुष्ठाभ्यामवबाधेतेऽमहममुमवबाध इति यं
द्विष्यात्तदेनमेतेन पञ्चदशेन वज्रेणावबाधते पञ्चदशो वा अर्धमासस्य रात्रयोऽर्धमासश-
उ वै संवत्सरो भवति तद्वेव संवत्सरमाप्नोति ॥ ५ ॥

तासां पञ्चदशान् गायत्रीणां त्रीणि च शतानि षष्ठिश्चाक्षराणि त्रीणि च वै शतानि
षष्ठिश्च संवत्सरस्य रात्रयस्तद्वेव संवत्सरमाप्नोति ॥ ६ ॥

सप्तदश सामिधेनीरिष्टये ऽनुब्रूयादित्याहुरुपाःशु तां देवतां यजेद्यस्या इष्टिं निर्व-
पेदिति द्वादश वै मासाः पञ्चत्वं एष वै सप्तदशः प्रजापतिः सर्वं प्रजापतिः सर्वेण हैव
तं काममृध्रोत्यनपराधं यस्मै कामायेष्टि निर्वपत्युपाःशु देवतां यजत्यनिरुक्तं वा
उपाःशु सर्वं वा अनिरुक्तं सर्वेण हैव तं काममृध्रोत्यनपराधं यस्मै कामायेष्टि
निर्वपत्येष इष्टेरुपचारः ॥ ७ ॥

एकविंशतिःसामिधेनीरपि दर्शपूर्णमासयोरनुब्रूयादित्याहुर्द्वादश वै मासाः पञ्चत्वं-
वस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविंशः सैषा गतिरेषा प्रतिष्ठा तद्वेतद्गतश्रीरेव
कुर्वात न ह श्रेयान्न पापीयान्भवति यस्यैवमन्वाहुः सैषा मीमाः सैव न त्वनूच्यन्ते ॥ ८ ॥

स यत्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमां तदनवानमनुब्रूयात्रयो वा इमे लोका इमानेवैत-
ल्लोकान्तसन्तनोतीमाँल्लोकान्तस्पृणुते त्रेधा विहित उ वा अयं प्राणः प्राणमेवास्मिंत्स-
ततमव्यवच्छिन्नं दधात्येतदेवानुवचनं यावदस्य वशः स्यादेवमेवानुब्रूयादस्त्वत्यत्र
परिचक्षोत ताप्यत्यथ कर्म विवृह्यते तस्मादेकैकामेवानुब्रूयात्तदेकैकयैवेमाँल्लोका-

२. त्वनूच्यते V 1 M, TE

३. विवृज्यते M, TE, P

न्त्स्पृणुते प्राण उ वै गायत्री यद्वेव कृत्स्नां गायत्रीमन्वाह तदेव कृत्स्नं प्राणं दधात्यथे-
तराः संतन्वन्वाह संवत्सरस्यैवैतदहोरात्राणि संतनोति तानीमानि संवत्सरस्याहो-
रात्राणि संततान्यव्यवच्छिन्नानि परिष्प्रवन्ते द्विष्टत् एव सपत्नाय नोपस्थानं करोत्युप-
स्थानः ह कुर्याद्यदसंतता अनुब्रूयात्तस्मात्संतन्वन्वाह ॥ ९ ॥ इति तृतीयं ब्राह्म-
णम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

स वै हिंकृत्यान्वाह स यद्धिंकृत्यान्वाह नासामा यज्ञोऽस्तीति वा आहुर्नो वा
अहिंकृत्य साम गीयते तन्वेव हिंकारस्य रूपं करोति प्रणवेन साम्नो रूपमुप-
गच्छत्योमोमिति ह्यन्वाह तथो खलु सर्व एव सासामा यज्ञो भवति ॥ १ ॥

अथ यद्वेव हिंकृत्यान्वाह प्राणो वै हिंकारस्तस्मान्नैव कश्चन नासिके अपि गृह्य
हिंकर्तुः शक्याद्वाचो वा ऋचमन्वाह वाक्च वै प्राणश्च मिथुनं मिथुनमैवैतत्रजननं
पुरस्तात्सामिधेनीनां क्रियते ॥ २ ॥

स उपांशु हिंकरोति यद्धोच्चैर्हिंकृदन्यतरदेव कुर्याद्वाचमेव तस्मादुपांशु
हिंकरोति ॥ ३ ॥

स वा एति च प्रेति चान्वाह गायत्रीमैवैतत्पराचीं चार्वाचीं च युनक्ति सा पराची
देवेभ्यो यज्ञं वहत्यर्वाची मनुष्यानवति ॥ ४ ॥

अथ यद्वेवेति च प्रेति चान्वाह प्रेति वै प्राण एत्युदानः प्राणोदानावैवैतद्धाति प्रेति
वैरेतः सिद्ध्यत एति प्रजायते प्रेति गावो वित्तिष्ठन्त एति समावर्तन्ते सर्वमेवेदमेति
च प्रेति च ॥ ५ ॥

स वा आह प्र वो वाजा अभिद्यव इति तत्प्रेति भवत्यग्न आयाहि वीतय इति तदेति

भवति तुदु हैक आहुः प्रेत्युत्रो वा एतुदुभ्यर् संपद्यत इति तुद्वेतदुतिविज्ञान्यं प्र वो
वाजा इति तुदेव प्रेत्यग्र आयाहि वीतय इति तुदेति ॥ ६ ॥

स वा आह प्र वो वाजा अभिद्यव इति तत्प्रेति भवति वाजा इत्यन्न वै वाजा
अन्नमेवैतदभ्यनूक्तमभिद्यव इत्यर्थमासा वा अभिद्यवोऽर्थमासानेवैतदभ्यनूक्तं
हविष्मन्त इति पश्चवो वै हविष्मन्तः पशुनेवैतदभ्यनूक्तम् ॥ ७ ॥

घृताच्युति विदेधो^२ ह मार्थवोऽग्निं वैश्वानरं मुखे बभार तस्य ह गोतमो राहूगण
ऋषिः पुरोहित आस तस्मै ह स्मामन्त्र्यमाणो न प्रतिशृणोति तमु गोतमो राहूगण
ऋग्भर्हयितुं दधे वीतिहोत्रं त्वा कवे द्युमन्तःसुमिधीमहि अग्ने बृहन्तमध्वरे
विदेधेति^३ ॥ ८ ॥

स ह न प्रतिशुश्रावोदग्ने शुचयस्तव शुक्रा भ्राजन्त ईरते । तव ज्योतीःष्वार्चयो
विदेधेति^४ ॥ ९ ॥

स ह नैव प्रतिशुश्राव तं त्वा घृतस्त ईमह इति हैवाभिव्याजहार ततोऽ-
स्याग्निर्मुखादुज्ज्वालं तं न शशाक धारयितुः सोऽस्य मुखान्निष्पेदे स इमां पृथिवीं
प्रापादो ह तर्ह्यस विदेधो मार्थवः^५ सरस्वत्याः स इमां पृथिवीं दहन्नभीयाय ॥ १० ॥

तं पश्चादन्वीयतुविदेघश्च मार्थवो गोतमश्च राहूगणः स इमाः सुर्वा नदीरतिददाह
सदानीरेत्युत्तराद्विरेन्द्रिधावति ताः हैव नातिददाह तस्माद्द स्म तां पुरा ब्राह्मणा न
तरन्त्यनतिदग्धाग्निना वैश्वानरेणेति ॥ ११ ॥

२. विदेधो H

३. मार्थवो M, My

४. विदेधेति H

५. विदेशा इति TE, as alternative reading

६. दुद्ज्वाल TE

७. मार्थवो My, M, TE

८. मार्थवो M, My, TE

९. निंधावति V2

तत उ वा एतर्हि बहुवः प्राञ्चो ब्राह्मणास्तद्ध तदक्षेत्रतरमिवास स्वामतरमिवास्वदितः ह्यग्निना वैश्वानरेणास ॥ १२ ॥

तदु वा एतर्हि क्षेत्रतरमिवास्वामतरमिव ब्राह्मणा उ ह्येनद्यज्ञसिष्वदन्त्सा ह सापि जघन्ये नैदाघे संकोपयति तावच्छीतानतिदग्धा ह्यग्निना वैश्वानरेण ॥ १३ ॥

स होवाच क्राहं भवानीति तुः होवाचात एव ते प्राग्भुवनमिति सैवैतर्हि कोसलविदेहानां मर्यादा कुरुपञ्चालैँस्ते ह्यभ्ये माथवोः ॥ १४ ॥

स होवाच कथं नु मे न प्रत्यश्रौषीरिति स होवाचाग्निं वैश्वानरं मुखेऽभार्षमिति स मे नेन्मुखीन्निष्पद्याता इति तदु कथमभूदिति होवाच॑३ तु नाशकं धारयितुः स मे मुखान्निरपादीति॑४ ॥ १५ ॥

स यद्धृतं न्यक्तः सामिधेनीषु सामिधेन्यमेव तत्पदः सुमिन्थ एवैनं तया वीर्यमेवास्मिन्दधाति ॥ १६ ॥

तदु घृताच्युति देवान् जिगाति सुम्रयुरिति यजमानो वै सुम्रयुः स देवान् जिगीषति स देवान् जिगाः सति तदेषाभ्यनूक्ता सैषाग्रेयी सत्यनिरुक्ता सर्वं वा अनिरुक्तं सर्वेणैवैतत्प्रतिपद्यते ॥ १७ ॥

अग्र आयाहि वीतय इति तदेति॑५ भवति वीतय इति समन्तिकमिव ह वा इमेऽग्रे लोका आसुरमृश्या हासौ द्यौरास ते देवा अकामयन्त कथं नु न इदं वरीयः स्यादिति तामेतैस्त्रिभिरक्षरैव्यूहन्विनयः स्ततो देवेभ्यो वरीयोऽभवद्वरीयो ह वा अस्मै भवति यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुः॑६ ॥ १८ ॥

१०. पाञ्चालै Ca, V 1

११. माधवा: TE, K

१२. See Notes

१३. होमे च P1, P2

१४. निरपादिति Ca, B,M,My,H,P1,P2

१५. तद्वेति TE, as alternative reading तथेति M

१६. मन्वाहुः Ca

गृणानो हव्यदातय इति यजमानो वै हव्यदातिर्गृणानो यजमानायेत्यैवैतदाह नि
होता सत्स बर्हिषीत्यग्निवै होतायमु वै लोको बर्हिरग्निमैवैतदस्मिंलोके दधाति
सोऽयमस्मिंलोकेऽग्निर्हितः सैषेममेव लोकमभ्यनूका तुस्मादग्रय इत्यग्निर्ह्ययं लोक
इमः हैवैतया लोकं जयति यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुः ॥ १९ ॥

तं त्वा समिद्भिरङ्गिर इति समिद्भिर्हैनः समिन्धते ऽङ्गिर इत्यङ्गिराह्यग्निर्घृतेन
बर्धयामसीति समिन्ध एवैनं तथा वीर्यमेवास्मिन्दधाति बृहच्छोचा यविष्ठयेति
बृहद्धयेष शोचति समिद्भो यविष्ठयेति यविष्ठयो होष सैषैतमेवान्तरिक्षलोकमभ्यनूका
तुस्मादग्रेयी सत्यनिरुक्ता निरुक्तो होष लोक एतः हैवैतया लोकं जयत्यन्तरिक्षलोकं
यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुः ॥ २० ॥

सुनः पृथु श्रवाय्यमित्यदो वै पृथु यस्मिन्देवा अदः श्रवाय्य यस्मिन्देवा अच्छा
देव विवाससीत्यच्छा देव विवासति तन्नो गमयेत्यैवैतदाह बृहदग्रे सुवीर्यमित्यदो वै
बृहद्यस्मिन्देवा अदः सुवीर्य यस्मिन्देवाः सैषामुमेव लोकमभ्यनूका दिवमैवैतः
हैवैतया लोकं जयति दिवमेव यस्यैवं विदुष एतामन्वाहुः ॥ २१ ॥

ईक्षेन्यो नमस्यस्तिरस्तमाऽसि दर्शत इतीक्षेन्यो होष नमस्यो होष तिरस्तमाऽसि
दर्शत इति तिरो होष तमाऽसि ददृशो समिद्भः समग्निरिध्यते वृषेति सः हीध्यते वृषा
वृषोऽग्निः समिध्यत इति सः हीध्यते वृषाश्चो न देववाहन इत्यश्चो ह वा एष भूतो
देवेभ्यो यज्ञं वहति यद्वै नेत्यृच्योमिति वै ततः हविष्मन्त ईळत इति हविष्मन्तो^{१७}
ह्येतमीळते मनुष्या वृषणं त्वा वयं वृषन्तुषणः समिधीमहीति सः होनमिन्धते ऽग्रे^{१८}
दीद्यतं बृहदिति बृहद्धयेष दीदयात्सुमिद्भः ॥ २२ ॥

१७. हविष्मन्तो TE, K

१८. मिन्धते ऽग्रे C, Ca

तं वा एतं ब्रुषण्वन्तं त्रिचमन्वाहाग्रेयोर्वा इमाः सर्वाः सामिधेनीरन्वाहेन्द्रो वै यज्ञस्य देवतेन्द्रो ब्रुषा तथास्यैताः सेन्द्राः सामिधेन्यो भवन्त्यथाहाग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुक्रुतुमिति ॥ २३ ॥

देवाश्व ह वा असुराश्वोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त तान्ह स्पर्धमानानन्तरेण तस्थौ गायत्री या वै सासीदियं वै सा पृथिव्यासीताऽ होभय एव विदांचक्र्यतरानेव न इयमुपावत्स्यर्तीति ते भविष्यन्ति परेतरे भविष्यन्तीति तामुभय एवोपमन्त्रयां चक्रिरेऽसोऽग्निरेव देवानां दूत आस सहरक्षां इत्यसुरक्षसम्पुराणाऽ साग्रिं दूतं वृणीमह इत्यग्निमनुप्रेयाय स हि देवानां दूत आस होतारं विश्ववेदसमिति ॥ २४ ॥

तद्वैके होता यो विश्ववेदसमिति परिहरन्ति नैर्तमित्यात्मानं ब्रवामेति तदुत्था न ब्रूयान्मानुषः ह कुर्याद्यत्था ब्रूयाद्यद्यद्वं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं तस्माद्वोतारमित्येव ब्रूयादस्य यज्ञस्य सुक्रुतुमिति सैव देवानुपावर्तत ततो देवा अभवन्परासुरा भवति हैवात्मना परास्य द्विषम्भ्रातृव्यो भवति यस्यैव विदुष एतामन्वाहुः ॥ २५ ॥

तां वा एतामष्टमीमन्वाहाष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्र्यु वा इयं निदानेन तस्मादेतामष्टमीमन्वाह ॥ २६ ॥

तद्वैके पुरस्तादेतस्या धाय्ये दधति तदुत्था नु कुर्याद्वक्षसा हास्यैषा गायत्री भवति दशमी हि तर्हि भवति तस्मादुपरिष्ठादेव धाय्ये दध्यात् ॥ २७ ॥

समिध्यमानोऽध्वरेऽग्निः पावक ईड्य इति पावको ह्येष ईड्यो ह्येष शोचिकेशस्तमीमह इति शोचन्तीव ह्येतस्य केशाः समिद्धस्य समिद्धोऽग्न आहु-तेत्यतः प्राञ्चः सर्वमिध्यमध्यादध्यादपवृङ्ग इव ह्येतद्वोता यद्वात्रेध्मस्यान्यत्समिधिः

१९. नेदर Ca

२०. उपावर्त ततो P, V 1, H, P1, P2

२१. परस्ता Ca, My, TE, as alternate reading

२२. समिद्धः M.V 1

परिशिष्टे॑ तिरिक्तं ह तद्युदु॒ वै यज्ञस्याति॒ रिच्यु॒ ते द्विष्न्ततः॒ हास्य तद्भूतृव्यमभ्युति॒—
रिच्यते तु स्मादतः प्राञ्चं॒ सुविमध्ममभ्यादध्यात् ॥ २८ ॥

देवान्यक्षि॒ स्वध्वरे॒ ति॒ देवान्यज॒ सुयज्ञिये॒ त्ये॒ वै॒ तदा॒ ह त्वः॒ हि॒ हव्यवाळसी॒ त्येष॒ हि॒
हव्यवाळथाजुहोता॒ दुवस्युताग्निं॒ प्रत्युध्वरे॒ वृणी॒ ध्वः॒ हव्यवाहनमिति॒ यथा॒ संप्रैषु॒
एव॒ मेषा॒ चैनं॒^{२३} जुहुत यजध्वं॒ चेति॒ यस्मै॒ कामाय॒ समैन्धिद्वमिति॒ ॥ २९ ॥

तं॒ वा॒ एतुमध्वरवन्तं॒ तृचमन्वाह॒ देवान्ह॒ वै॒ यज्ञेन॒ यजमानानुसुरा॒ः॒ सपलादुधूर्षा॒
चक्रुस्तान्ह॒ दुधूर्षन्त॒ एव॒ न॒ शेकुर्धुर्वितुं॒ पराबभूवुस्तस्माद्यज्ञो॑ ध्वरो॒ नाम॒ दुधूर्षन्ह॒ वा॒
एनं॒^{२४} द्विष्न्तसपलः॒ पराभवति॒ यस्यैवं॒ विदुषो॑ ध्वरवन्तं॒ तृचमन्वाहुर्यावतीमु॒ ह
सौम्येनाध्वरेण॒ जितिं॒ जयति॒ तावर्तीं॒ जयति॒ ॥ ३० ॥ इति॒ चतुर्थं॒ ब्राह्मणम्॒ ॥

॥ इति॒ हविर्यज्ञकाण्डे॒ तृतीयो॑ ध्यायः॒ ॥

२३. वैनं TE, Ca, P

२४. एते My, P, Ca, TE

चतुर्थोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

एतद्वै देवा गुरिष्ठेऽग्निमयुज्ञन्यद्घोतृत्वं इदं नो होतैधीदं^१ नो हव्यं वहेति तमेतद्गुरिष्ठे युक्त्वोपामदन्वीरो वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्मा असीति यथाप्येतर्हि ज्ञातीनां यं गुरिष्ठे युज्ञन्ति तमुपमदन्ति वीरो वै त्वमस्यलं वै त्वमेतस्मा असीत्येवमेतत्स यदतो होतान्वाहोपमदत्येवैनं तुद्वीर्यमेवास्मिन्दधाति ॥ १ ॥

स आहाग्रे महानसि ब्राह्मण भारतेति ब्रह्म ह्यग्निस्तस्मादाह ब्राह्मणेति भारतेत्येष हि देवेभ्यो हव्यं भरति तस्माद्वा आहुर्भरतोऽग्निरिति शश्वदु ह वा एष एव प्राणे भूत्वेदुमिमाः प्रजाः विभर्ति तस्मादाह भारतेति ॥ २ ॥

अथार्षेयं प्रवृणीत ऋषिभ्यश्चैवैनं तद्वेदेभ्यश्च निवेदयत्ययं महावीर्यो यो यज्ञं प्रापदिति परस्तादर्वाक्यावृणीते परस्ताद्व्यर्वाच्यः प्रजाः प्रजायन्ते तद्वेव ज्यायसस्पतये निहृत इदं हि पितैवाग्रेऽथ पुत्रोऽथ पौत्रः ॥ ३ ॥

आर्षेयं प्रवृत्याह देवेद्ध इति देवा ह्येतमग्र ऐन्धत मन्विद्ध इति मनुहृतमग्र ऐन्ध ऋषिष्टुत इत्युषयो ह्येतमस्तुवन्विप्रानुमदित इति तउ वाव विप्रा यदूषयस्ते ह्येतमन्वमदस्तस्मादाह विप्रानुमदित इति कविशस्त तउ वाव कवयो यदूषयस्ते ह्येतमशः सःस्तस्मादाह कविशस्त इति ब्रह्मसःशित इति ब्रह्मसःशितो ह्येष घृताहवन इति घृताहवनो ह्येषः ॥ ४ ॥

प्रणीर्यज्ञानामित्येतेन हि सर्वे यज्ञाः प्रणीयन्ते ये च पाकयज्ञाः येचेतरे तस्मादाह प्रणीर्यज्ञानामिति ॥ ५ ॥

१. For होतेरधीदं archaic

२. ज्यायसस्पतते Ca, K, see Notes

३. पितैव H

४. पाकयज्ञिया TE

रथीरध्वराणामिति रथो ह वा एष भूतो देवेभ्यो यज्ञं वहति तस्मादाह रथी-
रध्वराणामिति ॥ ६ ॥

अतूर्तो होतेति न ह्येतं नाष्टा रक्षांसि तरन्ति तूर्णिर्व्यवाळिति सर्वान्ह्येष
पाप्मानस्तरति ॥ ७ ॥

आस्पात्रं जुहूर्देवानामित्येतद्वै देवानां पात्रं युदग्निस्तस्मादग्नौ सर्वाभ्यो देवताभ्यो
जुहृति प्राप्नोति ह वै तस्य पात्रं यस्य पात्रं प्रेप्सति य एवमेतद्वैद ॥ ८ ॥

देवानां चमसो देवपान इति चमसेन ह वा एतेन भूतेन देवा भक्षयन्ति तस्मादाह
देवानां चमसो देवपान इत्यरान् इवाग्रे नेमिर्देवांस्त्वं परिभूरसीति यथान्नेमि:
सर्वतः परिभूरेवं त्वं देवान्त्सर्वतः परिभूरसीत्यैतदाह ॥ ९ ॥

आवह देवान्यजमानायेति तदेतस्मै यज्ञाय देवानावाहयत्यग्निमग्न आवहेति
तदाग्रेयायाज्यभागायाग्निमावाहयति सोममावहेति तत्सौम्यायाज्यभागाय
सोममावहयत्यग्निमावहेति तदाग्रेयाय पुरोऽशायाग्निमावाहयति योऽयमुभयत्रा-
च्युतोऽथ यथादेवतं देवान् आज्यपान् आवहेति तत्प्रयाजानुयाजानावाहयति
प्रयाजानुयाजा हि देवा आज्यपा अग्निः होत्रायावहेति तदग्निः होत्रायावाहयति स्वं
महिमानमावहेति वाग्वै स्वो महिमा तद्वाचमावाहयत्या च वृह जातवेदः सुयजा च
यजेत्येता एवैतद्वेवता आहा चैना वृहानुष्टुया चैना यजेति स तिष्ठन्वाहान्वाहै
ह्येतदसौ वा अनुवाक्यासावेवैतद्वृत्तोऽन्वाहासीनो यजतीयं वै याज्येयमेवैतद्वृत्तो
यजति तस्य नार्तिन् ह्लाभवति तस्मान्त्र कश्चन तिष्ठन्वषट्करोत्यन्यत्रावभृथादियः
हि याज्या ॥ १० ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

५. तूर्णी हव्य V 1

६. इत्यरां Ca

७. देवां TE

८. आज्यपान् TE

९. न्वाहान्वाह्येतदसौ TE, न्वाहान्वाह्येतदतो Ca, V2, see Notes

द्वितीयं ब्राह्मणम्

तं वा एतमग्निं समैन्धिषत स यदेतमग्निं समैन्धिषत समिद्धे देवेभ्यो जुहवामेति
तस्मिन्नेते प्रथमे आहुती जुहोति मनसे च वाचे च मनश्च ह वै वाक्व युक्ते देवेभ्यो
यज्ञं वहतः स यदुपांशु क्रियते तन्मनो देवेभ्यो यज्ञं वहत्यथ यद्वाचा निरुक्तं क्रियते
तद्वागदेवेभ्यो यज्ञं वहत्येतद्वा इदं द्वयं क्रियते ते एवैतत्सुंतर्पयति तृसे प्रीते देवेभ्यो यज्ञं
वहात् इति ॥ १ ॥

सुवेण तमाधारयति यं मनस आधारयति वृषा हि स्तुवो वृषा हि मनः स्तुचा
तमाधारयति यं वाच आधारयति योषा हि स्तुग्योषा हि वाक्षूष्णीं तमाधारयति यं मनस
आधारयति न स्वाहेति च नानिरुक्त॑२ हि तद्यत्तूष्णीमनिरुक्त॑३ हि मनो मन्त्रेण
तमाधारयति यं वाच अधारयति निरुक्तो हि मन्त्रो निरुक्ता हि वाग्सीनस्तमाधारयति
यं मनस आधारयति तिष्ठस्तमाधारयति यं वाच आधारयति मनश्च ह वै वाक्व युक्ते
देवेभ्यो यज्ञं वहतो यत् उ वै युज्योहृसीयानुपवहो वै तस्मै कुर्वन्ति वागु वै मनसो
हृसीयस्यपरिमिततरमिव हि मनः परिमिततरेव वाग्वाच एवैतदुपवहः करोति तथा
सयुजौ देवेभ्यो यज्ञं वहतः ॥ २ ॥

देवा उ ह वै यज्ञं तन्वाना असुररक्षसानां दक्षिणत आसङ्गाद्विभयां चक्रुस्तु एतद्वीर्यं
दक्षिणतः प्रत्युदश्रयनुछितमिव हि वीर्यं स यदुभयत आधारयते तस्मान्मनश्च वाक्व
समानमेव सन्नानेव शिरो ह वा एतयोरन्यतरो यज्ञस्याधारयोर्मूलमन्यतरः ॥ ३ ॥

सुवेण तमाधारयति यो मूलं यज्ञस्य स्तुचा तमाधारयति यः शिरो यज्ञस्य तूष्णीं
तमाधारयति यो मूलं यज्ञस्य तूष्णीमिव हि मूलं न ह्यत्र वाग्वदति मन्त्रेण तमाधारयति

१. वहत M, V 1, My

२. साऽनिरुक्त॑ TE, see Notes

३. युज्योहृसीयानु TE, P1, B, P2

४. नुष्कृत B, P1

वृसुमतीमग्रे ते छायामुपस्थेषमिति साध्वीमग्रे ते छायामुपस्थेषमित्यैवैतदाह
विष्णोः स्थानमसीति यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञस्य वा एतदुन्तिकं तिष्ठति तस्मादाह विष्णोः
स्थानमसीतीत इन्द्रो वीर्यमकृणोदित्यतो हीन्द्रो नाश्च रक्षांस्यपाहनुधर्वोऽधर
आस्थादिति यज्ञो वा अधर ऊर्धर्वोऽयं यज्ञ आस्थादित्यैवैतदाह ॥ ९ ॥

अग्रे वेर्होत्रं वेर्दूत्यमित्युभयः ह वा एतदग्निर्देवानां होता च दूतश्चैतदुभयं विद्धि
यदेवानामसीत्यैवैतदाहावतां त्वा द्यावापृथिवी अव त्वं द्यावापृथिवी इति नात्र
तिरोहितमिवास्ति स्विष्टकृद्वेभ्य इन्द्र आज्येन हविषाभूत्स्वाहेतीन्द्रो यज्ञस्य देवता
तस्मादाहेन्द्र आज्येन हविषाभूत्स्वाहेति वाचे वा एतदाघारयतीन्द्रो वागित्यु वा
आहुस्तस्मादाहेन्द्र आज्येन हविषाभूत्स्वाहेति सोऽसःस्पर्शयन्त्रत्यक्रामति ॥ १० ॥

तद्वायां समनक्ति शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदुत्तर आघार आत्मो वै ध्रुवात्मन्यैवैतद्यज्ञस्य
शिरः प्रतिदधाति शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदुत्तर आघारः श्रीरु वै शिरः श्रीर्ह वै शिरोऽथ
योऽर्धस्य श्रेष्ठो भवत्यसौ तस्यार्धस्य शिर इत्याचक्षते यजमानो वै ध्रुवामनु योऽस्मा
अरातीयति स उपभूतः स यद्वोपभूता समञ्ज्याद्यो यजमानायारातीयति तस्मिन्ज्ञियं
दध्यात्तद्यजमान एवैतच्छ्रयं दधाति ॥ ११ ॥

स समनक्ति संज्योतिषा ज्योतिरिति ज्योतिर्हीतरस्यामाज्यं भवति ज्योतिरितरस्यां
मनश्च ह वै वाक्वाहं भद्र ऊदाते^{१२} ॥ १२ ॥

तद्वावाच मनोऽहमेव त्वच्छ्रेयोऽस्मीति होवाच यदहमभिगच्छामि तत्त्वं वदसीति
श्रेयसो^{१३} वै पापीयान्कृतानुकरोऽनुवर्त्मा भवतीति ॥ १३ ॥

अथ होवाच वाग्हमेव त्वच्छ्रेयस्यस्मीति होवाच यत्त्वमभिगच्छसि तदहं

१२. दूतिश्च TE, Ca, P

१३. आत्मो TE gives alternative reading, आत्मा see Notes

१४. ऊदाते TE, see Notes

१५. श्रेयसे वै H

विज्ञपयाम्यहं^{१६} प्रज्ञपयामीति तौ हुसंपादयन्तौ प्रजापतिं प्रश्नमाजग्मतुः सु ह प्रजा-
पतिर्मनस एवाध्युवाच^{१७} मन एव त्वच्छ्रेय इति होवाच श्रेयसो वै पापीयान्कृतानु-
करोऽनुवर्त्मा भवतीति सु ह परोक्ता वाग्विसिष्मिये तस्या गुर्भः पपात ॥ १४ ॥

सु होवाच प्रजापतिमहव्यवाळ्वाहं तुभ्यं भूयासमिति यां मा परावोच इति
तस्माद्यत्किञ्च प्राजापत्यं क्रियत उपांश्वेव क्रियते ऽहव्यवाळु हि तस्मै वाग्भवत्तदु
हेदं देवा रेतः सिर्कं चर्मणि वा कुम्भ्यां वा बध्वुस्तद्ध स्म पृच्छन्त्यत्रैव तादित्यत्रैवेति
ततोऽत्रिः सुंबूव तस्मादुपि स्त्रियात्रेयैनस्वीत्याहुरेतस्या हि स योषाया देवताया
वाचः सुंभूत इति ॥ १५ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

स वै प्रवरायाश्रावयति यज्ञो वा आश्रावणं यज्ञमभिव्याहृत्याथ होतारं प्रवृणा इति सु
इध्मसंनहनान्यभिपद्याश्रावयति यद्ध वा अनारभ्य यज्ञमध्वर्युराश्रावयेद्वेष्वनो वा ह
स्यादन्यां वार्तिमृच्छेत्तस्मादिध्मसंनहनान्यभिपद्याश्रावयति ॥ १ ॥

तद्वैके स्तीर्णाया वा वेदेर्बहिरादायेध्मस्य वा शकलमपच्छिद्य तदभिपद्याश्रावय-
न्तीदं किञ्चिद्यज्ञस्येतीदं यज्ञमभिपद्याश्रावयाम इति तदु तथा नु कुर्यादनवक्लृप्तं वै
तद्यत्स्तीर्णाया वा वेदेर्बहिरपाददीतेध्मस्य वा शकलमपच्छिन्द्यादेतद्वाव किञ्चि-
द्यज्ञस्य यैरध्मः सुंनद्धो भवति यैरग्निः संमृजन्ति तस्मादिध्मसंनहनान्येवाभिपद्या-
श्रावयेत ॥ २ ॥

१६. विज्ञपयामि प्रज्ञपयामि M

१७. पुश्ट्रिमा TE, Ca, My, see Notes

१८ ध्युवाद M

१९. उपांश्वेवैव क्रियते Ca, My

२०. स्त्रियाजेयै V 1, see Notes

१. इति वदन्तस्तदु Ca, see Notes

स वा आश्राव्य यु एव देवानां होता तमग्रे प्रवृणीतेऽग्निमेव तदग्रये च देवेभ्यश्च निहृते यदग्निमग्रे प्रवृणीते तदग्रये निहृते युद्धेव यो देवानां होता तमग्रे प्रवृणीते तदेवेभ्यो निहृते ॥ ३ ॥

स वा आश्राव्याहाग्निर्देवो दैव्यो होतेत्येष वै देवो दैव्यो होता यदग्निस्तस्मादाहा-ग्निर्देवो दैव्यो होतेति देवान्यक्षद्विद्वांश्च किकित्वानित्येष वै देवाननु विद्वान्यदग्निः स एनाननु विद्वाननुष्ठया यजत्वित्येवैतदाह मनुष्बद्धरतवदिति मनुर्ह वा अग्रे यज्ञेनेजे तदनुकूलीदमिमाः प्रजाः यजन्ते तस्मादाह मनुष्बदिति भरतवदित्येष हि देवेभ्यो हव्यं भरति तस्माद्वा आहुर्भरतोऽग्निरिति शश्वदु ह वा एष एव प्राणो भूत्वेदमिमाः प्रजा बिभर्ति तस्मादाह भरतवदिति ॥ ४ ॥

अथार्षेयं प्रवृणीत ऋषिभ्यश्चैवैनं तदेवेभ्यश्च निवेदयत्युं महावीर्यो यो यज्ञं प्रापदिति परस्तादवाक्यप्रवृणीते परस्ताद्व्यवर्च्यः प्रजाः प्रजायन्ते तद्वेव ज्यायसस्य-तये निहृत इदः हि पितैवाग्नेऽथ पुत्रोऽथ पौत्रः ॥ ५ ॥

आर्षेयं प्रवृत्याह ब्रह्मण्वदिति ब्रह्म ह्यग्निरा च वक्षद्वाहणा अस्य यज्ञस्य प्रावितार इत्येते वै ब्राह्मणा यज्ञस्य प्रावितारो येऽनूचाना यु एनं तन्वते यु एनं जनयन्ति तत्तेभ्यो निहृतेऽसौ मानुष इति तदिमं मानुषः होतारं प्रवृणीते सु एष एतर्हि होताहोता हैवातः पुरा सु एष मानुषो होता प्रवृतो जपति देवता उपधावति यथानुष्ठया वषट्कुर्यादनुष्ठया हव्यं वृहेत्र हृलेदेवं देवता उपधावति ॥ ६ ॥

एतत्वा सवितर्वृणत इति सविता वै देवानां प्रसविता सवितारमेवैतत्प्रसवायोपधावत्यग्निः होत्रायेति तदग्रये च देवेभ्यश्च निहृते यदग्निमग्र आह तदग्रये निहृते युद्धेव यो देवानां होता तमग्र आह तदेवेभ्यो निहृते ॥ ७ ॥

सह पित्रा वैश्वानरेणेति संवत्सरो ह वा अस्य पिता वैश्वानरः प्रजापतिस्तुदु संव-
त्सराय प्रजापतये निहुतेऽग्रे पूषन्बुहस्पते प्रच वद प्रच यजेति यक्ष्यन्वा इदमनु-
वक्ष्यन्भवति तुदेताभ्यो देवताभ्यो निहुते यूयमनुब्रूत यूयं यजतेति वसूनाः रातौ स्याम
रुद्राणामुव्यायाः स्वादित्या अदितये स्यामानेह स इत्येते वै त्रया देवा यद्वसवो रुद्रा
आदित्या एतेषामभिगुसौ स्यामित्यैतदाह तस्य हि नार्तिरस्ति न ह्लाय एतेषामभि-
गुसौ ॥ ८ ॥

जुष्टामद्य देवेभ्यो वाचमुद्यासमिति जुष्टं देवेभ्योऽनूच्यासमित्यैतदाह तद्धि
समृद्धं यो जुष्टं देवेभ्योऽनुब्रूवजुष्टां ब्रह्मभ्य इति जुष्टं ब्राह्मणेभ्योऽनूच्यासमित्यैत-
दाह तद्धि समृद्धं यो जुष्टं ब्राह्मणेभ्योऽनुब्रूवजुष्टां नराशः सायेति प्रजा वै नरस्त-
दाभ्यः सर्वाभ्यः प्रजाभ्य आह तद्धि समृद्धं यत्र यश्च वेद यश्च न साध्वन्ववोचत्सा-
ध्वन्ववोचदित्येव वितिष्ठन्ते यदद्य होतृवर्ये जिह्वं चक्षुः परापतात् । अग्निष्टत्पुनरा-
हियाज्ञातवेदा विचर्षणिरिति यथा यानमूग्रे होत्राय प्रावृणत ते प्राधन्वन्नेवं मे
यत्किञ्चित्प्रवरेणामायि तन्मे पुनराप्यायतामित्यैतदाह तथा हास्य तत्पुनरा-
प्यायते ॥ ९ ॥

अथाध्वर्यु चाग्रीधं च संमृशति मनो वा अध्वर्युर्वाग्धोता ते एवैतत्संदधाति ते हि
सःहिते युक्ते देवेभ्यो यज्ञं वहतोऽग्रीधमुपस्पृशत्यनन्तरायाय ॥ १० ॥

तत्र जपति षष्ठ्योर्वर्त्तिः ह सस्पान्त्वग्निश्च पृथिवी चापश्च वातश्चाहश्च रात्रिश्चेत्येता
वै षलुव्य एता मा सर्वस्या आर्तेः सर्वस्या ह्लालाया गोपायन्त्वत्यैतदाह तस्य हि
नार्तिरस्ति न ह्लाय मेता आर्तेऽग्नोपायन्ति ॥ ११ ॥

२. See Notes

३. अनुब्रूव TE

४. अनुब्रूव TE

५. अग्रे देवा होत्राय M

अथ होतृष्ठदनात्रुणं निरस्यति निरस्तः परावसुरिति परावसुर्ह वै नामासुराणां होता तमेवैतद्धोतृष्ठदनान्निरस्यतीदमहमर्वाविसोः सुदने सीदामीत्युपविशत्यवावसुर्ह वै नाम देवानां होता तस्यैवैतत्सुदने सीदति ॥ १२ ॥

अथ जपति विश्वकर्मस्तनूपा मेऽसि मा मोदोषिष्टं मा मा हिंसिष्टमेष वां लोक इत्युदिङ्गवैजत्यन्तरा वा इदमाहवनीयं च गार्हपत्यं चास्ते तदेताभ्यां निहृते तथा हैनमेतौ नोदोषतो न हिंस्तः ॥ १३ ॥

अथ जपति विश्वे देवाः शास्त न मा यथेह होता वृतो मनवे यन्निषद्य । प्र मे ब्रूत भागधेयं यथा वो येन पथा हव्यमा वो॒ वहानीति यथा येभ्यः पक्षः स्यात्तेषु प्रशासनमिच्छेत्य मा शास्त यथा यथा व॒ आहुरेयमित्येवमेवैतद्वेषु प्रशासनमिच्छते प्र मा शास्तेति यथा वो॒ नुष्ट्या वषट्कर्वाण्यनुष्ट्या हव्यं वहानि न हृलानीति तस्य हि नार्तिरस्ति न हृला यो यथानुशासनं करोति ॥ १४ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

स वा आहाग्निर्होता वेत्वग्नेहोत्रमित्यग्निरिदः होता वेत्वित्येवैतदाहग्नेहोत्रमिति तस्यो हि होत्रं वेतुं प्रावित्रमिति यज्ञो वै प्रावित्रं यज्ञं वेत्वित्येवैतदाह साधु ते यजमान देवतेति यदस्याग्निः होतारं प्रवृणीते तदेतदाह साधु ते यजमान देवता यस्य तेऽग्निर्होतेति ॥ १ ॥

घृतवतीमध्यर्यो सुचमास्यस्व देवयुवं विश्ववारामिति तदध्वर्यु प्रसौति स एकामिवैवाह यजमानो वै जुहूमनु योऽस्मा अरातीयति स उपभूतः स यद्ध द्वे इव

६. हव्यमा हो व P1

७. वा TE, P1, P2

१. वेतु TE, My

२. वेत्वित्येव TE, My

ब्रूयाद्यजमानाय ह द्विषन्तं भ्रातृव्यं प्रत्युद्यामिनं कुर्यादत्ता^३ वै जुहूमन्वाद्य उपभूतमत्र आद्यं तस्मादेकामिवैवाह देवयुवं विश्ववारामित्युपस्तौत्यैवैनामेतन्महयत्येवेलामहै देवान् ईळेन्यान्नमस्याम नमस्यान्यजाम यज्ञियानितीळामहै तान्देवान्य ईळेन्यान्नमस्याम नमस्यान्यजाम यज्ञियानित्यैवैतदाह मनुष्या वा ईळेन्याः पितरो नमस्या देवा यज्ञिया यावत्यो वै प्रजा यज्ञेऽनन्वाभक्ताः पराभूता वै ता मनुष्याननु पशुवो देवाननु वयाऽस्योषधयो वनस्पतयो यदिदं किञ्चान्यदेवम्बिमाः प्रजा यज्ञ आभजति या इमा अपराभूताः ॥ २ ॥

ता वा एता नव व्याहृतयो नव वै पुरुषे प्राणास्तानेवास्मिन्नव प्राणान् कृसान्दधाति यज्ञ उ ह वै देवेभ्योऽपचक्राम तं देवा उपैमन्त्रयां चक्रिर आ नः शृणूप आवर्तस्वेति सोऽस्तु तथेत्युपावर्त्तं तेनोपावृत्तेनेजिरे स यद्धवर्युराश्रावयति यज्ञमेवैतदुपमन्त्रयत आ नः शृणूप न आवर्तस्वेत्यथ यदग्नीत्प्रत्याश्रावयति यज्ञ एवैतदुपावर्त्तेऽस्तु तथेति तेनोपावृत्तेन यजते तेनैतद्यज्ञेन रेतसा भूतेनर्त्विजः संप्रदायं चरन्ति यथा पूर्णपात्रेण संप्रदायं चरेयुरेवं यजमानेन परोक्षं यजमानो होव यज्ञ एष ह्वेनं तनुत एष ह्वेनं जनयते वाचा वा इदं संप्रदायं चरन्ति वाग्वै रेतो वाग्वै यज्ञः ॥ ३ ॥

सोऽध्वर्युरनुबूहीत्युक्त्वा नापव्याहरेन्नो एव होता पुरा वषट्कारात्सोऽध्वर्युरा-श्रावयति तदग्नीधं यज्ञ उपावर्त्ते सोऽग्नीनापव्याहरेत्पुरा प्रत्याश्रावणात्तप्रत्याश्रावित एवाध्वर्यु यज्ञ उपावर्त्ते सोऽध्वर्युर्नापव्याहरेत्पुरा ततो यदु च ब्रूयाद्यजेति तं यजेत्येव होत्रे प्रयच्छति स होता नापव्याहरेत्पुरा वषट्कारात्तः होता वषट्कारेणैवाग्नौ योनौ रेतोभूतः सिञ्चत्यग्निवै यज्ञस्य योनिः स तुतः प्रजायत इति नु दर्शपूर्णमासुयोः ॥ ४ ॥

३. कुर्यादत्तैव जुहू as alternate reading in TE

४. उपामन्त्र K

५. उपावर्त्ति V 1, M, P1, P2, see Notes

अथ सौम्येऽध्वरेऽध्वर्युग्रं गृहीत्वा नापव्याहरेत्पुरात् तो युदु च ब्रूयादुपावर्तध्वमिति
तमुपावर्तध्वमित्येवोद्घातुभ्यः प्रयच्छति त उद्घातारो नापव्याहरेयुः पुरा ततो युदु च
ब्रूयूरेषोत्तमेति तमेषोत्तमेत्येव होत्रे प्रयच्छन्ति॑ स होता नापव्याहरेत्पुरा वषट्कारात्तः॒
होता वषट्कारेणैवाग्नौ योनौ रेतोभूत॑ सिञ्चत्यग्निर्वै यज्ञस्य योनिः स ततः
प्रजायते ॥ ५ ॥

स यद्धु सोऽपव्याहरेद्युं यज्ञ उपावर्तते॑ यथा पूर्णपात्रं परासिज्वेदेव॑ह यजमानं
परासिज्वेत्स यत्रैव॑ संविदाना ऋत्विजश्चरन्ति सर्व॑हैव तत्र कल्पते न मुहूर्ति ॥ ६ ॥

ता वा एताः पञ्च व्याहृतय ओश्रावयास्तु श्रौषङ्गज ये यजामहे वौषळिति पाङ्गो
वै यज्ञः पाङ्गाः पशवः पञ्चत्वः संवत्सरस्यैषो एका यज्ञस्य मात्रैषा संपत्तासां पञ्चानां
व्याहृतीनां सप्तदशाक्षराणि सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्वै यज्ञ एषो एका यज्ञस्य
मात्रैषा संपत् ॥ ७ ॥

ओश्रावयेति ह वै देवाः पुरोवात्मसृजन्तास्तु श्रौषळित्यभ्राणि समप्लावयन्यजेति
विद्युतं ये यजामह इति स्तनयितुं वषट्कारेणैव प्रावर्षयन्त्स यत्र वृष्टिकाम इष्ट्या
यजेत पुरोवातं च विद्युतं च मनसा ध्यायेत्यध्वर्यु ब्रूयादभ्राणि मनसा ध्यायेत्यग्नीध॑
स्तनयितुं च वृष्टिं चेति होतारां स यत्रैव॑ संविदाना वृष्टिकामस्येष्ट्या चरन्ति वर्षति
हैव॑ तत्र ॥ ८ ॥

ओश्रावयेति ह वै देवा विराजमुपाजुहुवुरस्तु श्रौषळिति वत्समुपांवार्जन्यजेत्यु-
दनयन्ये यजामह इत्युपासीदन्वषट्कारेणैवादुहतेयं वै विराळस्या वा एते दोहा-
स्सर्वान्ह वा अस्मा इयं कामान्दुग्धे य एवमेतद्वेद ॥ ९ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति हविर्यज्ञकण्डे चतुर्थोऽध्यायः ॥

६. प्रयच्छति TE, P1, P2, H

७. उपावर्तते TE, उपावर्तत B

८. श्रौषळित्यभ्राणि B

९. वर्षति ह वै K

१०. See Notes

पञ्चमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

ऋत्वो ह वै प्रयाजास्तस्मात्पञ्च भवन्ति पञ्च ह्यृतवः ॥ १ ॥

अथ देवाश्च ह वा असुराश्चोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त त एतस्मिन्नेव यज्ञे प्रजापतौ पितॄर्यस्पर्धन्त संवत्सरेऽस्माकमयैःस्यादस्माकमयैःस्यादिति ततो देवा अर्चन्तः श्राम्यन्त एतान्प्रयाजान्ददृशुस्तैरयजन्त तैरिष्टुर्तुन्तसंवत्सरं प्राजयन्नतुभ्यः संवत्सरात्सपलानन्तरायैःस्तस्मात्प्रजया नाम प्रजया ह वै नामैतद्युत्प्रयाजा इत्याहुस्तथो वा एष एतैरिष्टुर्तुन्तसंवत्सरं प्राजयत्यृतुभ्यः संवत्सरात्सपलानन्तरेति तस्माद्वाव प्रयाजैर्यजते ॥ २ ॥

त आज्यहविषो भवन्त्येतद्वै स्वं पयः संवत्सरस्य यदाज्यैः स्वेनैवैनमेतत्पयसा देवाः स्व्यकुर्वत स्वेनोऽपैवैनमेष एतत्पयसा स्वीकुरुते वज्रं उ॒ वा आज्यमेतेन वै वज्रेणाज्येन देवा ऋत्वुन्तसंवत्सरं प्राजयन्नतुभ्यः संवत्सरान्तसपलानन्तरायैःस्तथो वा एष एतेन वज्रेणाज्येन तैर्तुन्तसंवत्सरं प्राजयत्यृतुभ्यः॑ संवत्सरात्सपलानन्तरेति तस्मादाज्यहविषो भवन्ति ॥ ३ ॥

स यत्रैव तिष्ठन्प्रयाजेभ्य आश्रावयेत्तत एव नापक्रामेदभितरामिद्वै क्रामेदभितरामभितरामाहुतीर्जुहुयात्संग्रामो वा एष संनिधीयते यः प्रयाजैर्यजते यतर उ॒ वै संयत्तयोः पराजयतेऽप्य॑ वै संक्रामत्यभिर्तरां वै क्रामति ज्यैःस्तस्मादभितरामभितरां क्रामेदभितरामभितरामाहुतीर्जुहुयात् ॥ ४ ॥

१. प्रजयन्नतुभ्य B

२. तेनो V 1

३. उ missing in M

४. प्रजनयत्यृतुभ्यः M, प्रजयन्नतुभ्यः P1,P2,H

५. पराजयतेऽप्य॑ P1, पराजयतेऽथ वै P2, H

६. संक्रामत्यभितरां Ca, Ne

तुदु नाद्रियेत यत्रैव तिष्ठन्प्रयाजे भ्य आश्रावयेत् त एव नापक्रामेद्यत्रो एव समिद्धतमं
मन्येत तदाहुतीर्जुहुयात्समिद्धहोम उ ह्येव समृद्ध आहुतीनाम् ॥ ५ ॥

स वा आश्राव्याह समिधो यजेति वसन्तो वै समिद्धसन्तमेवैतसमिद्धे स वसन्तः
समिद्धोऽन्यानृतून्तसमिद्ध कृष्टवः समिद्धाः प्रजाश्च प्रजनयन्त्योषधीश्च पचन्ति
तद्वेवर्तून्निराहाथ यज यजेत्येवोत्तरानाहाजामितायै जामि हि कुर्याद्यत्तनूनपातं यजेळो
यजेति ब्रूयात्स्माद्यज यजेत्येवोत्तरानाह ॥ ६ ॥

स वा आश्राव्याह समिधो यजेति वसन्तो वै समिद्धसन्तमेवैतदेवा अवृज्ञत
वसन्तात्सपलानन्तरायन्वसन्तमु वा एष एतद्वङ्गे वसन्तात्सपलानन्तरेतितस्मात्समिधो
यजति ॥ ७ ॥

अथ तनूनपातं यजति ग्रीष्मो वै तनूनपाद्वीष्मो ह्यासां प्रजानां तनूसूतपति
ग्रीष्ममेवैतदेवा अवृज्ञत ग्रीष्मात्सपलानन्तरायन्वीष्ममु वा एष एतद्वङ्गे
ग्रीष्मात्सपलानन्तरेति तस्मात्तनूनपातं यजति ॥ ८ ॥

अथेळो यजति वर्षा वा इळ इति हि वर्षा इळो रूपमिदं यद्वीष्महेमन्ताभ्यां क्षुद्रः
सरीसृपं नित्यकं भवति तद्वर्षास्वीक्षितमिवान्नमिच्छुमानं चरति तस्माद्वर्षा इळोरूपं
वर्षा एवैतदेवा अवृज्ञत वर्षाभ्यः सपलानन्तरायन्वर्षा उ वा एष एतद्वङ्गे वर्षाभ्यः
सपलानन्तरेति तस्मादिळो यजति ॥ ९ ॥

अथ बर्हिर्यजति शरद्वै बर्हिरिति हि शरद्वर्हिरिदं यद्वीष्महेमन्ताभ्यामोषधयो
नित्यका भवन्ति ता वर्षाभिर्वर्धन्ते ताः शरदि बर्हिषो रूपं प्रस्तीर्णः शेरते

तस्माच्छ्रद्धर्हिः: शरदमेवैतदेवा अवृज्ञत शरदः सपलानन्तरायज्ञरदमु वा एष
एतद्वद्वे शरदः सपलानन्तरेति तस्माद्धर्हिर्यजति ॥ १० ॥

अथ स्वाहा स्वाहेति यजत्यन्तो वै यज्ञस्य स्वाहाकारोऽन्तो हेमन्त्रं ऋतूनां
वसन्ताद्धि पराध्योऽन्तेनैवैतदेवा अन्तमवृज्ञतान्तेनान्तात्सपलानन्तरायन्तेनो वा एष
एतदन्तं वृद्धेऽन्तेनान्तात्सपलानन्तरेति तस्मात्स्वाहा स्वाहेति यजति ॥ ११ ॥

स वै वसन्त एव हेमन्तात्पुनरसुस्तुतो हि भवति ततो हि प्रतिधीयते पुनर्ह वा
अस्मिंल्लोक आजायते पुनरस्मिंल्लोके भवति य एवमेतद्वेद ॥ १२ ॥

स वै वेतु व्यन्त्विति^७ यजत्यजामितायै जामि हि कुर्याद्यद्वयन्तु व्यन्त्विति वा
यजेद्वेतु वेत्विति वा व्यन्त्विति योषा वेत्विति वृषा ॥ १३ ॥

स वै चतुर्थं एव प्रयाजे समानयते बर्हिष्वेव प्रजावै बर्हीरेत आज्यं प्रजास्वैवैतद्रेतः
सिञ्चति तेन रेतसेदमिमाः प्रजाः पुनरभ्याकारं प्रजायन्ते ॥ १४ ॥

अथ यद्वेव चतुर्थं प्रयाजे समानयते सङ्ग्रामो वा एष सन्त्रिधीयते यः प्रयाजैर्यजते
यतरमु वै संयत्ययोर्मित्रमागच्छति स जयति तदेतदुपभूतो जुहूं मित्रमागच्छति तेन
प्रजयति ॥ १५ ॥

अथ यद्वेव चतुर्थं प्रयाजे समानयते यजमानो वै जुहूमनु योऽस्मा अरातीयति स
उपभूतं यजमानायैवैतदद्विषन्तं भ्रातृव्यं बलिः हारयत्यत्ता वै जुहूमन्वाद्य उपभूतमत्र
आद्यः सोऽनवमर्शः समानयते यद्वावमृशेद्यजमानः ह द्विषता भ्रातृव्येणावमृशे-
दत्तारमाद्येनावमृशेदुपरिष्ठाज्जुहूमध्यूहति यजमानमेवैतदद्विषति भ्रातृव्येऽध्यूहत्य-
त्तारमाद्येऽध्यूहति ॥ १६ ॥

देवा उ ह वै यज्ञं तन्वान् असुररक्षसानामासङ्गाद्विभयां चक्रस्ते होचुरसुर-
रक्षसानामासङ्गाद्विभयतो हन्तेमां यज्ञस्य विजितिमन्विति सर्वं यज्ञः सर्वस्थापयामेति

७. See Notes on I.2.3.15

८. जुहूमित्र M

९. See Notes

तथा यदि नोऽसुररक्षसान्यासुजेयुशिति सूँस्थित एव नो यज्ञः स्यादिति तमेत्स्मिन्ने-
वोत्तमे प्रयाजे स्वाहाकारेण सर्वं यज्ञः समस्थापयन् ॥ १७ ॥

स्वाहाग्रिमिति तदाग्रेयमाज्यभागः स्वाहा सोममिति तत्सौम्यमाज्यभागः स्वाहा
ग्रिमिति तदाग्रेयं पुरोळाशं योऽयमुभयत्राच्युतोऽथ यथादेवतःस्वाहा देवा आज्यपा
इति तत्प्रयाजानुयाजानाह प्रयाजानुयाजा हि देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य
व्यन्त्विति तत्स्वष्टकृतः समस्थापयन्नग्रिहिं स्विष्टकृत्यज्ञस्यैवैतद्विजितिमनु देवाः
सर्वं यज्ञः समस्थापयःस्तदिदमप्येतहिं तथैव^{१०} क्रियते तस्मादुत्तमे प्रयाजे यावन्ति
हवीःषि भवन्ति स्वाहा स्वाहेत्येव तानि यजति यज्ञस्यैवैतद्विजितिमनु सर्वं यज्ञः
समस्थापयति तस्माद्यद्यप्यस्यात ऊर्ध्वं विलोमेव यज्ञे स्यान् हैवास्य तदाग इव
स्यात्सूँस्थितो मे यज्ञ इति हैव विद्यात्स हैष यज्ञो यात्यामास यथा हुतं वषट्कृतः
स्वाहाकृतः स्यादेवम् ॥ १८ ॥

ते ह देवा ऊर्ध्वन्तेम् यज्ञं पुनराप्याययामेति तेनायातयामा प्रचरामेति स यदेव
जुह्वामाज्यं परिशिष्टमासीद्येन यज्ञः समस्थापयःस्तेन यथापूर्वः हवीःष्यभ्याघार-
यन्नयातयामो वा आज्यं तदेत् यज्ञं पुनराप्याययन्नयातयामानमकुर्वःस्तस्मादुत्तमं
प्रयाजमिष्टवा यथापूर्वः हवीःष्यभिघारयति यज्ञमेवैतत्पुनराप्याययत्ययातयामानं
करोति तस्माद्यस्यै कस्यै च देवताया अवद्यति पुनरेव प्रत्यनक्त्यवदानः स्विष्टकृत
एवैतत्पुनराप्याययत्ययातयाम^{११} करोति तस्माद्यदा स्विष्टकृतेऽवद्यति न ततः
प्रत्यनक्त्यवदानं न हि ततः काञ्चनाग्रावाहुतिः होष्यन्भवति ॥ १९ ॥ इति प्रथमं
ब्राह्मणम् ॥

१०. तथैवं B,P1

११. See Notes

द्वितीयं ब्राह्मणम्

स वै समिधो यजति प्राणा वै समिधः प्राणैर्ह्यं पुरुषः समिद्धस्तस्माद्यादु-
पतापिन्मधिमृश्येक्षस्वेति स यावदुष्णः स्यादैवास्मिंस्तावच्छःसेत्प्राणैर्ह्येव
तावत्समिद्धः प्राणानेवास्मिंस्तत्समिन्थे प्राणानेवास्मिंस्तद्यथाति तस्मात्समिधो
यजति ॥ १ ॥

अथ तनूपातं यजति रेतो वै तनूपाद्यदा हि स्त्रियाश्च पुःसश्च संतप्यते ७थ रेतः
सिच्यते रेत एवैतत्सञ्चति ॥ २ ॥

अथेऽलो यजति यदा वैरेतः सिक्तं प्रजायते ७थेऽलित्तमिवान्नमिच्छुमानं चरत्येतदेवैतद्रेतः
सिक्तं तत्प्रजनयति ॥ ३ ॥

अथ बर्हिर्यजति भूमा वै बर्हिर्भूमानमेवैतदन्विमाः प्रजाः प्रजनयति ता इमाः प्रजा-
भूमानमनु प्रजायन्ते ॥ ४ ॥

अथ स्वाहा स्वाहेति यजति हेमन्तो वै स्वाहाकारः प्रजापतिहेमन्तो हीमाः प्रजाः
सहसेव स्वं वशमुपनयते तस्माद्देमनि स्नायन्त्योषधयः प्रमुच्यन्ते वनस्पतीनां
पलाशानि प्रतितरं पशुको भवन्त्यधस्तरां व्याः सि पतन्ति विपतिलोमेव पापवर्णः
पुरुषो भवति सहसेव हीमाः प्रजाः स्वं वशमुपनयते हेमन्तः स्वी ह वै तमर्धं कुरुते
श्रियेऽन्नाद्याय यशसे यस्मिन्नर्थे भवति य एवं विद्वान्तस्वाहा स्वाहेति यजति ॥ ५ ॥

अथ देवाश्च ह वा असुराश्चोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त ते न व्यजयन्त दण्डैर्धनु-
र्भिस्ते होचुरविजयमानाः हन्त वाच्येव ब्रह्मणि विजिगीषामहा इति स यो नो वाचं
व्याहृतां मिथुनेन नानुनिक्रामात्स नः सर्वं प्राजयाते सर्वाभितरे जयानिति ते ह देवा
इन्द्रगूचुचुव्याहृते ॥ ६ ॥

१. स्यादेवा TE, Ne, see Notes

२. च्छःसेत्प्राणैः Ne, च्छःसेता प्राणैः V 1, च्छंसेत प्राणैः Ca

३. जयमा हन्त P1, P2

स होवाचैको॑ ममेत्यथास्मा॒कमेकेत्यु॒सुरास्तत्त्विन्दन्मिथुनः ह्यैकश्वैका
च ॥७ ॥

द्वौ॒ ममेति॒ होवाचेन्द्रो॑ थास्मा॒कं द्वे॒ इत्यु॒सुरास्तत्त्विन्दन्मिथुनः॒ हि॒ द्वौ॒ च
द्वे॒ च ॥८ ॥

त्रयो॒ ममेति॒ होवाचेन्द्रो॑ थास्मा॒कं तिस्स इत्यु॒सुरास्तत्त्विन्दन्मिथुनः॒ हि॒
त्रयश्च॒ तिस्सश्च ॥९ ॥

चत्वारो॒ ममेति॒ होवाचेन्द्रो॑ थास्मा॒कं च॒तस्स इत्यु॒सुरास्तत्त्विन्दन्मिथुनः॒
हि॒ चत्वारश्च॒ च॒तस्सश्च ॥१० ॥

पञ्च॒ ममेति॒ होवाचेन्द्रस्त इतरे॒ न॒ मिथुन्मविन्दन्नहृत॒ ऊर्ध्वं॒ वाचो॒ मिथुनमस्ति॒ ते॒
पञ्च॒ पञ्चेत्येव॒ सर्वं॒ पराजयन्त॒ सर्वं॒ देवा॒ अजयन्त्सर्वस्मादेनान्निरभजः॒ स्तस्मात्प्रथमे॒
प्रयाजः॒ इष्टे॒ ब्रूयात्॒ ॥११ ॥

एको॒ ममेत्येकामुष्येति॒ यु॒ द्विष्याद्यु॒ नैको॒ मैका॒ तस्य॒ यो॑स्मान्देष्टि॒ यु॒ च॒ वयु॒
द्विष्य॒ इति॒ ॥१२ ॥

अथ॒ द्वितीये॒ द्वौ॒ मम॒ द्वे॒ तस्य॒ यो॑स्मान्देष्टि॒ यु॒ च॒ वयु॒ द्विष्य॒ इति॒ ॥१३ ॥

अथ॒ तृतीये॒ त्रयो॒ मम॒ तिस्सस्तस्य॒ यो॑स्मान्देष्टि॒ यु॒ च॒ वयु॒ द्विष्य॒ इति॒ ॥१४ ॥

अथ॒ चतुर्थे॒ चत्वारो॒ मम॒ च॒तस्सस्तस्य॒ यो॑स्मान्देष्टि॒ यु॒ च॒ वयु॒ द्विष्य॒ इति॒ ॥१५ ॥

अथ॒ पञ्चमे॒ पञ्च॒ मम॒ न॒ तस्यैका॒ चन्॒ यो॑स्मान्देष्टि॒ यु॒ च॒ वयु॒ द्विष्य॒ इत्येवः॒ ह॒ वाव॒
द्विष्ठतः॒ सपत्नस्य॒ सर्वं॒ यज्ञः॒ संवृङ्गः॒ एवं॒ द्विष्ठन्तः॒ सपत्नः॒ सर्वस्माद्यज्ञान्निर्भजति॒
बहिर्धा॒ करोति॒ यु॒ एवं॒ विद्वानेतज्जपति॒ ॥१६ ॥

स॒ यदेवा॒ अब्रुवन्नेको॑स्माकमिति॒ म॒नो॒ हैव॑ तदूचुरथ॒ यदसुरा॒ अब्रुवन्नेकास्माकमिति॒

४. होवाचैका P1,P2

५. हैव V ।

वा॒चं तदूचुस्त् एषां॑ मनसा॒ वा॒चमयुक्ते॑ हि॒ तस्य पुरुषो॒ यद्व्याहरत्रा॒ सीत् न॒ तस्येष्टे॑
यदमना॒ आ॒सीत् ॥ १७ ॥

अथ॒ यदेवा॒ अब्रुवन्द्वावस्मा॒ कमिति॒ प्राणोदानौ॒ तदूचुरथ॒ यद्सुरा॒ अब्रुवन्द्वे॒
अस्मा॒ कमित्यृक्सामनी॒ तदूचुः ॥ १८ ॥

अथ॒ यदेवा॒ अब्रुवः॒ स्त्रयोऽस्मा॒ कमितीमा॒ स्ततर्वल्लोका॒ नूचुरथ॒ यद्सुरा॒ अब्रुवः॒
स्त्रिसोऽस्मा॒ कमिति॒ त्रयी॑ तद्विद्यामूचुः ॥ १९ ॥

अथ॒ यदेवा॒ अब्रुवः॒ श्वत्वारोऽस्मा॒ कमिति॒ पशूः॒ स्तदूचुरथ॒ यद्सुरा॒ अब्रुवः॒
श्वतसोऽस्मा॒ कमिति॒ दिशस्तदूचुस्त् एषां॑ पशुभिर्दिशोऽयुवत् तस्माद्यां॑ काञ्चि॒ दिशं॑
पशुमानेति॒ जितामेवान्वेति॒ ॥ २० ॥

अथ॒ यदेवा॒ अब्रुवन्पञ्चास्मा॒ कमित्यृतूः॒ स्तदूचुस्तइतरेन॒ मिथुनमविन्दनह्वात्॒ ऊर्ध्वं॒
वाचो॒ मिथुनमस्ति॒ सैषा॒ द्वेधा॒ विभक्ता॒ वाक्तोऽन्यतरया॒ देवा॒ अजयन्नन्यतरयासुराः॒
पराजयन्त् स॒ यया॑ देवा॒ अजयः॒ स्तया॑ यजमानो॑ जयत्यथ॒ ययासुराः॒ पराजयन्त्॑
तयास्य॒ द्विषन्नात्रव्यः॒ सर्वं॒ पराजयते॒ ॥ २१ ॥ इति॒ द्वितीयं॒ ब्राह्मणम्॒ ॥

६. एषा H

७. यथा P1, P2, M, B

८. स्तथा P1, P2, H

९. यजमाने H

१०. यथा V 1, M, H

११. तथा Ca, P, V 1

तृतीयं ब्राह्मणम्

ऋतवो ह वै यज्ञे देवेषु भागमीषिरेऽस्तु नो यज्ञ आ नो यज्ञे भजते ति तदु ह देवावर्जन्नुस्ते ह देवेष्वजानतस्वसुरानुपाववृत्स्ते हैतामेधैतुमैधन्त यामेषामनुशृण्वन्तः कृष्णतो ह स्म वपन्तः पुर्वे यन्ति लुनन्तोऽह स्म मृणन्तोऽपरेऽन्यन्त्यकृष्टपच्या हैश्य ओषधय आसुः ॥१॥

तदु वै देवानामतथास कनीय इन्नु ततो द्विष्ठिष्ठिष्ठितेऽरातीयेदथ किं तावन्मात्रम् ॥२॥

ते होचुः कथमिदमितोऽन्यथा स्यादिति ते होचुर्त्रस्तुनेवोपमन्त्रयामहा इति ते होचुस्तान्कथमुपमन्त्रयेमहीति प्रथमानेव वो यज्ञेन यजामहा इत्येनान्त्रवामेति ॥३॥

स होवाचाग्निर्यन्मां प्रथमं यजध्वे क्र मम ततो भागः स्यादिति ते होचुर्न त्वामायुतनाच्यवयेमेति स यदग्ने भागमभिहृयमाना अग्निमायुतनान्त्राच्यावयन्त्र हायुतनाच्यवते य एवमेतद्वेद तान्हाग्निरूपमन्त्रयां चक्रे ते होचुः कं भागमभ्येयामेति ॥४॥

स होवाच प्रथमानेव वो यज्ञेन यजामहा इति तथेति होचुरा वयं त्वामस्मासु भजामेति यो नो यज्ञे देवेषु भागमविद इति स एषोऽग्निर्त्रस्तुष्वन्वाभक्तः समिधो अग्रे तनूनपादग्र इलो अग्र इति यथैतदग्निमन्तः सर्वे प्रयाजा अन्वाभक्तो ह वै तस्याः साधुकृत्यायां भवति यत्रास्यापि समानो ब्रुवाणः साधु करोति य एवमेतद्वेद य उ त ह वा एषोऽग्निर्त्रस्तुष्वन्वाभक्तः स उ ह वा इमा ओषधीः पचति या इमा ऋतवः पचन्त्यग्निमते हास्मा अग्निमन्त ऋतवोऽन्नं पचन्ति य एवमेतद्वेद ॥५॥

१. देवा न जज्ञुस्ते Ca

२. See Notes

३. यामेषामनुशृण्वन् Ca, see Notes

४. लुक्लंतो TE, नुक्लंतो Ca, P, Ne

५. मृक्लंतो TE, वृणन्तो M, मृडंतो Ca

६. See Notes

तदाहुः कूस्मादुत्तमान्ययाजानावाहयन्ति प्रथमान्यजन्तुत्युत्तमान्हेनान्देवा यज्ञे॒-
न्वा॒भज॑स्तस्मादेनानुत्तमानावाहयन्ति प्रथमान्वो यजामहा इत्यु वा अब्रुव॑-
स्तस्मादेनान्प्रथमान्यजन्ति ॥ ६ ॥

तच्चतुर्थे॒ ह वाक् प्रयाजे॒ देवा॒ यज्ञमापुरुत्तमे॒ स॒मस्थापयन्त्यथ यत्तत ऊर्ध्वं॒ स्वर्गमेव
तेन लोकू॒मुपप्रेयुस्ते॒ स्वर्ग॑ लोकं॒ यन्तो॒सुररक्षसानामासङ्गाद्विभयां॒ चक्रुः ॥ ७ ॥

तेऽग्निमेव॒ पुरस्ताच्चक्रिरे॒ रक्षोहण॑रक्षसामपहतयेऽग्निं॒ मध्यतो॒कुर्वत रक्षोहण॑-
रक्षसामपहतयेऽग्निं॒ पश्चादकुर्वत रक्षोहण॑रक्षसामपहतये ॥ ८ ॥

तान्युदि॒ पुरस्ताद्रक्षाः॒स्यभ्यसचन्ताग्निवैनानि॒ रक्षोघ्रापाद्रत् युदि॒ मध्ये॒ युदि॒
पश्चात् एवमग्निभिस्सर्वतः॒ परिगृहीता॒ अबिभ्यतः॒ स्वर्ग॑ लोकं॒ स॒माश्रुत्वत ॥ ९ ॥

तथैवैतद्यजमानश्चतुर्थे॒ एव॑ प्रयाजे॒ यज्ञमाप्नोत्युत्तमे॒ स॒मस्थापयत्युथ यत्तत ऊर्ध्वं॒
स्वर्गमेव॒ तेन लोकू॒मुपप्रैति ॥ १० ॥

स यदाग्रेय आज्यभागः॒ पुरस्ताद्ववत्यग्निमेवैतत्पुरस्तात्कुरुते॒ रक्षोहण॑रक्षसाम-
पहतयेऽथ युदाग्रेय॑ः॒ पुरोळाशो॒ मध्यतो॒ भवत्यग्निमेवैतन्मध्यतः॒ कुरुते॒ रक्षोहण॑-
रक्षसामपहतयेऽथ युदग्रये॒ स्विष्टकृते॒ पश्चाद्ववत्यग्निमेवैतत्पश्चात्कुरुते॒ रक्षोहण॑-
रक्षसामपहतये॒ स॒ एवमग्निभिः॒ सर्वतः॒ परिगृहीतो॒अबिभ्यत्स्वर्ग॑ लोकं॒ स॒म-
श्रुते ॥ ११ ॥

तस्माद्यु॒ एनं॒ पुरस्ताद्यज्ञस्यानुव्याहरेन्मुख्यामार्तिमरिष्यसीति॒॑ ह तं॒ ब्रूयादन्धे॒
भविष्यसि॒ बधिरो॒ भविष्यसि॒ प्राणस्त्वा॒ हास्यतीति॒ या॒ एता॒ मुख्या॒ आर्तयः॒ ॥ १२ ॥

अथ यु॒ एनं॒ मध्ये॒ यज्ञस्यानुव्याहरेदपशुरप्रजा॒ मरिष्यसीति॒॑ ह तं॒ ब्रूयान्मध्यं॒ हि॒
प्रजा॒ पशवः ॥ १३ ॥

७. आबिभ्यत Ca, B, P1, P2

८. एवं H

९. मार्तिमारिष्यसीति V 1, H

अथ य एनं पश्चाद्यज्ञस्यानुव्याहरेऽप्रतिष्ठितो दरिद्रन्मरिष्यसीति० ह तं ब्रूयात्समाद्व
नानुव्याहारी स्यादुत् ह्येवंवित्परो भवति ॥ १४ ॥

संवत्सरः ह वाव जयति प्रयाजैर्यजमानः स तु० हैनं जयति योऽस्य द्वारं वेद को
ह्यस्य तैर्गैरर्थः स्याद्येऽस्मा द्वारा इव स्युर्नो चेत्तत्रान्तरतो व्यवच्छिद्याद्यथास्य तत्र०
तद्वसन्तोऽन्तो हेमन्तोन्तः स एत्या द्वारा प्रपद्यते ऽक्षितो वा अयं संवत्सरः
परिप्रवते ऽक्षितः ह वा अस्य सुकृतं भवति य एवमेतद्वेद ॥ १५ ॥

तदाहुः किंदेवत्यान्याज्यानि गृह्णन्त इति स ह ब्रूयात्प्रजापतिदेवत्यानीत्य-
निरुक्तानि ह्याज्यानि गृह्णन्ते ऽनिरुक्तो हि प्रजापतिर्यजमानो वै यज्ञस्य प्रजापतिरेष
ह्येनं तुनुत एष ह्येनं जनयते तानि हैतानि यजमानदेवत्यान्येव यामु वै कां चाहुतिं
जुहृत्युभयत एवाज्येन परिगृह्य यजमानेनैव मिश्राः स यदि हाप्यकृतमिव करोति न
हैव यज्ञादवार्धति य एवमेतद्वेद ॥ १६ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

देवा वै यज्ञेनेमां जितिं जित्वा येयमेषां जितिस्ते होचुर्हन्तेदं तथा करवामहा इति
यथा न इदमनभ्यारुह्यं मनुष्यैरसदिति ते यज्ञस्य रसं निर्धीय यथा मधुकृतो
निर्धयेयुरेवं विदुह्य यज्ञं युपेन योपयित्वा तिरो बध्वुस्तद्युदेनेनायोपयः स्तस्माद्युपो
नाम ॥ १ ॥

तद्वषीणामनुश्रुतमास देवा वै यज्ञेनैतां जितिं जित्वा येयमेषां जितिरिति विदुह्य यज्ञं
युपेन योपयित्वा तिरोऽभूवः स्तमन्विच्छामेति ते हार्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुः श्रमेण ह स्म
वै तदेवा जयन्ते यदेषां जय्यमासर्वयश्च ॥ २ ॥

१०. दरिद्रो मरिष्यसीति Ca, K, दरिद्र मरि TE

११. तृ M

१२. तत् B

१. तद्यदनेना H

तुदेवा॒ वैभ्यस्तुत्प्रोचयां चक्रः स्वयं॑ वा॒ दधिरे॒ न॒ हीतो॒ देवान्हव्यं॑ जगामेतः॒ प्रदानः॒
हि॒ देवा॒ उपजीवन्ति॒ ॥३॥

ते॒ होचुः॒ प्रेत॒ तदेष्याम॒ इति॒ युतो॒ देवा॒ः॒ स्वर्ग॑ लोकः॒ समाश्रुविषतोत॒ वै॒ नस्तत्र॒
किञ्चित्प्रोचेतेति॒ ते॒ ह॒ तदागत्य॒ चेरुः॒ किं॒ प्रोचते॒ किं॒ प्रोचते॒ इति॒ ते॒ ह॒ पुरोळाशमेव॒
कूर्म॑ भूतः॒ सूर्पन्तं॒ ददृशुस्ते॒ ह॒ सुर्व॑ एव॒ मेनिरेऽयं॒ वाव॒ यज्ञ॒ इति॒ ॥४॥

तः॒ होचुरश्चिभ्यां॒ तिष्ठेति॒ स॒ ह॒ सस॒पैव॒ सरस्वत्यै॒ तिष्ठेति॒ स॒ ह॒
सस॒पैवाग्रये॒ तिष्ठेति॒ स॒ ह॒ तस्थौ॒ तमग्रयेऽस्थादित्यग्रावेव॒ सर्वहुतमजुहुस्तत॒ एभ्यो॒
यज्ञः॒ प्रारोचत॒ तमसृजन्त॒ तमतन्वत॒ तदिदं॒ परोऽवरम्॒ नूच्यते॒ यथ॒ र्षयो॒ यज्ञम्॒ पश्यन्विता॒
पुत्रायैव॑ ब्रह्मचारिणे॒ ॥५॥

स॒ वा॒ एभ्यः॒ स॒ पुरोदाशो॒ य॒ एभ्यो॒ यज्ञं॒ प्रारोचयत्तस्मात्पुरोदाशो॒ नाम॒ पुरोदाशो॒ ह॒
वै॒ नामैतद्युत्पुरोळाश॒ इत्याहुः॒ स॒ एष॒ आग्रेयः॒ पुरोळाश॒ उभयत्राच्युतः॒ स॒ एष॒ न॒
पौर्णमासं॒ नामावास्यं॒ य॒ एवाग्रीषोमीयः॒ पुरोळाशः॒ स॒ पौर्णमासः॒ सान्नाय्यमेवामावास्यं॒
यज्ञ॒ एवैष॒ उभयत्रावकृतो॒ नेद्यज्ञादयानीत्येव॒ पुरस्तात्पौर्णमासस्य॒ क्रियते॒
एवमावास्यस्य॒ ॥६॥

स॒ य॒ एनमुपधावेद्याजय॒ मेति॑ युदि॒ वात्मनेष्ट्या॒ युजेतैतेन॒ है॒ वैनं॒ याज॒ येयुर्त्कामा॒
वा॒ एतमृषयोऽजुहवुः॒ स॒ एभ्यः॒ कामः॒ समाध्यत॒ स॒ युत्कामो॒ है॒ तेन॒ यज्ञेन॒ युजते॒
सोऽस्मै॒ कामः॒ स॒ मृध्यते॒ युस्या॒ उ॒ वै॒ कुस्यै॒ च॒ देवतायै॒ जुहृत्यग्रा॒ उ॒ तस्यै॒ जुहृत्यग्रा॒
उ॒ चेद्दोष्यन्तस्याल्किमन्यां॒ देवतां॒ पराजहीत॑ तस्मादग्रय॒ एव॒ ॥७॥

अग्निर्वावि॒ सूर्वा॒ देवता॒ अग्नौ॒ हि॒ सूर्वाभ्यो॒ देवताभ्यो॒ जुहृति॒ स॒ युथा॒ सूर्वा॒ देवता॒
उपधावेदेवमेतत्स्मादग्रय॒ एव॒ ॥८॥

2. द्याजयामेति TE

3. परिजहीत Ca, V 1, पराजहीत M, Ca, P, My

अग्निर्वा॑ अद्वा॒ देवतानां यो वा॑ अद्वा॒ स्यात्मुपधावेत्स्मादग्रय एव ॥ ९ ॥
 अग्निर्वा॑वि॒ मृदुहृदयतमो देवानां मनुष्यानभि॑ यो वाव॑ मृदुहृदयतमः स्या॑
 त्तमुपधावेत्स्मादग्रय एव ॥ १० ॥
 अग्निर्वा॑वि॒ नेदिष्ठो देवानां यो वाव॑ नेदिष्ठः स्यात्मुपधावेत्स्मादग्रय एव स यदीष्टि॑
 कुर्यात्सप्तसदशसामिधेनीरनुब्रूयादुपाश्शु देवतां॑ यजेन्मूर्धन्वत्यै याज्यानुवाक्ये स्या॑
 ताम् ॥ ११ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

त्वृष्टुर्हृ वै पुत्र आस त्रिशिरा: षळक्षस्तस्य ह॑ त्रीण्येव मुखान्यासुः स यदेवःरूप
आस तस्माद्विश्वरूपो नाम तस्य ह सोमपानमेवैकं मुखमास सुरापाणमेकमन्यस्मा
अशनायैकम् ॥ १ ॥

तमु हेन्द्रो दिद्वेष तस्य तानि शिराःसि प्रचिच्छेद तस्य यत्सोमपानमासीत्सु
कपिङ्गलोऽभवत्तस्मात्सु बभ्रुक् इव बभ्रुरिव हि सोमो राजाथ यत्सुरापाणमासीत्सु
कलविङ्गोऽभवत्तस्मात्सोऽभिमाद्यत्क् इव वदत्यभिमाद्यन्त्रिव हि सुरापीतो वदत्युथ
यदन्यस्मा अशनायासीत्सु तित्तिरिभवत्तस्मात्सु विश्वरूपतमः सन्त्येव घृतस्तोका
इव त्वन्मधुस्तोका इव त्वत्पर्णेष्वाशच्युतिता एवःरूपः हि तेनाशनमावप्त् ॥ २ ॥

स उ ह त्वष्टा क्रुद्धः कुविन्मे पुत्रमवधीदित्यपेन्द्रः सोममाजहे स हेत्थमेव प्रसुत
आस यथैवायं प्रसुत एवः हैव प्रसुत आसापेन्द्रः ॥ ३ ॥

स हेन्द्र ईक्षां चक्र इदं वाव मा यज्ञादन्तर्यन्तीति स यथा बलीयानबलीयस एवः
सहसैवाभिद्वृत्यानुपहूत एव द्रोणकलशाच्छुक्रं भक्षयां चकार स हैनं जिहिःस
विष्वद्वहास्य प्राणेभ्यो दुद्राव मुखाद्वैव न दुद्रावाथान्येभ्यः सर्वेभ्यः प्राणेभ्यस्तुदु
सौत्रामणीतीष्टिस्तस्यां तद्व्याख्यायते यथा यथैनं ततो देवा अभिषज्यन् ॥ ४ ॥

स उ ह त्वष्टा क्रुद्धः कुविन्मेऽनुपहूतः सोममबैभक्षदिति स्वयमेव यज्ञवेशसं चक्रे
स यो द्रोणकलशे शुक्रः परिशिष्ट आस तं प्रवर्तयां चकारेन्द्रशत्रुवर्धस्वेति सोऽग्निं
प्राप्य संबभूवेत्येक आहुरन्तरेद्वै संबभूवेत्येक आहुः सोऽग्नीषोमावैभिसंबभूव सर्वा

१. ह missing in M

२. अशनमावयत् V I, TE, H

३. मवभक्ष TE

४. वभित्संबभूव M

विद्यां सर्वं यशः सर्वमन्त्राद्यः सर्वां श्रियः स यदुर्तमानः समभवत्स्मादृत्रो नाम
यदपात्समभवत्स्मादहिस्तमु ह दनुश्च दानवी च मातेव च पितेव च परिजगृहतुः
सोस्य दानवता ॥ ५ ॥

स यदुवाचेन्द्रशत्रुवर्धस्वेति तस्माद्वैनमिन्द्र एव जघानेन्द्रोऽभिबभूवाथ यद्वा-
वक्ष्यदिन्द्रस्य शत्रुवर्धस्वेति शश्वद्वै स एवेन्द्रमभ्यभविष्यदुथ यदुवाच वर्धस्वेति
तस्माद्वै स्मेषुमात्र एव प्राङ्गवर्धत इषुमात्रस्तिर्यङ् ॥ ६ ॥

स वा अपरः समुद्रं दधावव पूर्वः स यावत्स आस स एवान्नाद आस तस्मै ह स्म
देवा एव पूवद्वैशनमभिहरन्ति मध्यंदिने मनुष्या अपराह्ने पितरः स हेन्द्रस्तथैव
नुत्तश्चरन्नग्रीषोमा उपमन्त्रयां चक्रेऽग्रीषोमौ युवं वै मम स्थो युवयोरहमस्मि न वै
युवयोरेष कं म इमं दस्युं वर्धयंथो मामुपावर्तेथामिति तौ होचतुरग्रीषोमौ किमा-
वयोस्ततः स्यादिति ॥ ७ ॥

स होवाचानेन वामेकादशकपालेन पुरोळाशेन यजा इति तथेति तमुपाववृत्तुस्तौ
ह सर्वे देवा अनुप्रेयुः सर्वा विद्या सर्वं यशः सर्वमन्त्राद्यः सर्वा श्रीः स एतेनेष्टेन्द्रोऽ-
भवद्वदेतदिन्द्र एष वाव पौर्णमासस्य बन्धुः स य एवं विद्वान्पौर्णमासेन यजत एताः
हैव श्रियं गच्छति यशो भवत्यन्नादो भवति ॥ ८ ॥

तद्वेव वृत्रो हतो यथा दृतिर्निष्पीतः संब्लीनः शयीत यथा निः सकुर्भस्त्रा संब्लीना
शयीतैवं संब्लीनः शिश्ये तद्वेव द्वेष्ट्रोऽभ्यादुद्राव ॥ ९ ॥

स होवाच त्वं वै तदसि यदहं पुराभूवमिति वि मा कुरु मामुया भूवमिति ॥ १० ॥

५. जगृहतु TE

६. शश्वद्वैष स M

७. इषुमात्र Ca

८. तथैवसूक्त M, तथैवानुक Ca, तथैवनुत्त V ।

९. वर्धयतो TE, Pa, PI, P2

सु होवाच स वै मेऽन्नमेवैधीति तथेति तं द्वेधान्वञ्चमनुबिभेद तस्य यत्सौम्यो न्यङ्ग
आस तं चन्द्रमसमकरोदथ यदसुर्यमासीत्तेनेमा: प्रजा उदरेणाविध्यत्तदासु प्रजासूदरं
प्रत्यौहात्तस्माद्वा आहुर्वृत्र एव तर्हन्नाद आसीदिति वृत्र एतर्हीतीदः हि यदेषु
आपूर्यतेऽस्मादेव तल्लोकादाप्यायत इदमु यत्किञ्चेमा: प्रजा अशनमिच्छन्त उदरायैव
तद्वत्राय बलिः हरन्ति स यो हैवमेतं वृत्रमनादं वेदानादो हैव भवति ॥ ११ ॥

तद्या इमा देवता अग्नीषोमावन्वाजग्मुस्ता होचुर्गीषोमौ युवं वै नो भूयिष्ठभाजौ
स्थो ययोर्वामिदमिति युवयोरस्मानन्वाभजतमिति तौ होचतुरग्नीषोमौ किमावयोस्तुतः
स्यादिति^{१०} होचुर्यस्यै कस्यै च देवतायै हविर्निर्वपानिति तद्युवाभ्यां पुरस्तादाज्यभागौ
जुहवन्निति तस्माद्यस्यै कस्यै च देवतायै हविर्निर्वपन्ति तदेतौ पुरस्तादाज्यभागौ
जुह्वति तत्र सौम्येऽध्वरे न पशौ यस्यै कस्यै च देवताया इति हृब्रुवन् ॥ १२ ॥

सु होवाचाग्निर्मय्येव वः सर्वेभ्यो जुहवःस्तदेव वोऽहं मय्याभजामीति तस्मादग्नौ
सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वति तस्मादाहुरग्निः सर्वा देवता इति ॥ १३ ॥

अथ होवाच सोमो मामेव वः सर्वेभ्यो जुहवःस्तदेव वोऽहं मय्याभजामीति
तस्मात्सोमः सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वति तस्मादाहुः सोमः सर्वा देवता इति ॥ १४ ॥

अथ यद्वेव सर्वे देवा इन्द्रे तस्थानास्तस्मादाहुरिन्द्रः सर्वा देवता इत्येवं त्रेधा देवा
एकदेवत्या भवन्ति स यो हैताऽस्त्रेधा देवानेकदेवत्यान्वेदैकधा हैव स्वानां श्रेष्ठो
भवति ॥ १५ ॥

द्वयमु वा इदं न तृतीयमस्त्याद्र्द चैव शुष्कं च ततो यच्छुष्कं तदाग्रेयं यदाद्र्द
तस्सौम्यम् ॥ १६ ॥

तदाहुर्यदिदं द्वयमेवाथ किमेतावल्कियत इत्यग्नीषोमाभ्यामाज्यभागावग्नीषोमा-
भ्यामुपाऽश्वग्नीषोमाभ्यां पुरोळाशः^{१२} स यदत एकतमेनैवैतत्सर्वमाप्नोत्यथ किमेता-

१०. प्रत्यौहत्तस्मा TE

११. तौ होचु TE

१२. पुरोळाशस्यादत्त V 1

वत्क्रियत इत्यग्रीषोमयोर्हैवैतावती वि भूतिः प्रजातिः सुर्य एवाग्रेयश्चन्द्रमा सौम्योऽ-
हरेवाग्रेयः रात्रिः सौम्या य एवायुमपक्षीयते धर्मास् एष आग्रेयो य आपूर्यते स
सौम्यः ॥ १७ ॥

सोऽत आज्यभागाभ्यामेव सूर्यचन्द्रमसावाप्रोत्युपाऽशुयाजेनाहोरात्रे पुरोळाशेना-
धर्मासावित्येक आहुस्तदु होवाचासुरिराज्यभागाभ्यामेवातो यतमेवा यतमेवा द्वे
देवते आप्रोतीत्युपाऽशुयाजेनैवातो यतमेवा यतमेवा द्वे देवते आप्रोतीति पुरोळा-
शेनैवातो यतमेवा यतमेवा द्वे देवते आप्रोतीतितत्सर्वम आप्तमसत्सर्वजितः सर्वेण
वृत्तं हनानि सर्वेण पाप्मानं द्विष्टतं भ्रातृव्यः हनानीति तस्माद्ब्रा एतावत्क्रियत
इति ॥ १८ ॥

तदाहुर्जामि वा एतक्रियते यदग्रीषोमाभ्यामाज्यभागमुपाऽश्चग्रीषोमाभ्यां पुरो-
ल्लाशः^{१३} स यदनन्तर्हितं तेन जामीति तदु यथा जामि भवत्याज्यस्यैवेतरं यजति
पुरोळाशस्येतरं तेनैवाच्यदिवेतरं भवत्यन्यदिवेतरमुचमनूच्याज्यस्य जुषाणेन यजत्य-
चमनूच्य पुरोळाशस्यर्चायजति तेनैवाच्यदिवेतरं भवत्यन्यदिवेतरमनेनत्वा अजाम्युपाऽ-
श्वेवाज्यस्य यजत्युच्चैः पुरोळाशस्य स यदुपाऽशु तत्प्राजापत्यं रूपम् ॥ १९ ॥

तस्मात्तस्यानुष्टुभमनुवाक्यामन्वाह वाग्वा अनुष्टुब्बाग्वै प्रजापतिरेतेन ह स्म वा
उपाऽशुयाजेन देवा य मुसुराणां कामयन्ते तमुपत्सर्यार्थ वज्रेण वषट्कारेण^{१४} ब्रन्ति
तथो वा एष एतेनोपाऽशुयाजेन पाप्मानं द्विष्टतं भ्रातृव्यं य कामयन्ते तमुपत्सर्यार्थ
वज्रेण वषट्कारेण हन्त्यग्रीषोमयोर्हैवै प्रजातिमन्विमाः प्रजाः प्रजायन्ते ॥ २० ॥

स यदुचमनूच्याज्यभागं जुषाणेन यजति तदन्वन्यतोदन्ताः प्रजाः प्रजायन्ते इस्थि
ह्यगस्थि हि दन्तोऽन्यतरतो ह्येतदस्थि करोत्यथ यदुचमनूच्य पुरोळाशस्यर्चायजति
तदनूभयतोदन्ताः प्रजाः प्रजायन्ते इस्थि ह्यगस्थि हि दन्त उभयतो ह्येतदस्थि

१३. पुरोळाशस्ययद् TE

१४. वषट्कारेणाब्रन्ति TE

करोत्येता उ वा इमा द्रुव्यः प्रजा अन्यतोदन्ताश्वैवोभयतोदन्ताश्व स यो हैतां प्रजानां प्रजातिं वेद बहुहैव प्रजाया पशुभिः प्रजायते ॥ २१ ॥

स् पौर्णमासुमुपवत्यन्न सुहित इव स्यात्तेनेदमसुर्यमुदरं ब्लिनात्याहुतिभिः प्रातदैवमेष पौर्णमासस्योपचारः ॥ २२ ॥

स वै संप्रत्येवोपवसेत्संप्रति वृत्रः हनानि संप्रति पाप्मानं द्विष्टन्तं भ्रातृव्यः हनानीत्यथो उत्तरामेवोपवसेत्सं वा एष क्रमते यत्संप्रत्युपवसत्यनद्वा वै तद्यत्संक्रान्तयोर्यदीतरो वेतरो वाभिभवति स यथा पराञ्चमावृत्तमप्रत्यालभमानः^{१५} संपिंच्छ्यात्सोऽन्यतो हेत्याहुस्तस्मादुत्तरामेवोपवसेदिति तदु संप्रत्येवोपवसेद्यथा हाज्यस्य हत्मन्यत्संपिंच्छ्यादन्यस्य ह कृतानुकरउपावसायी भवति य उत्तरामुपवसति तस्मात्संप्रत्येवोपवसेत्संप्रति वृत्रः हनानि संप्रति पाप्मानं द्विष्टन्तं भ्रातृव्यः हनानीति ॥ २३ ॥

प्रजापतेर्ह वै प्रजा: ससृजानस्य पर्वाणि विस्त्रःसुः स वै संवत्सर एव प्रजापतिस्तस्यैतानि पर्वाण्यहोरात्रयोः सन्धिः पौर्णमास्यश्वामीवास्यश्वतुर्मुखानि स एतैर्विस्तस्तैः पर्वभिर्न सःहातुरं शशाक तं देवा एतैर्हविर्यज्ञैरभिषज्यस्तस्याग्निहोत्रैणवाहोरात्रयोः सन्धिमेतत्पर्वाभिषज्यस्तस्तुमदधुः पौर्णमासेन चामावास्येन च पौर्णमासीं चामावास्यां चैतत्पर्वाभिषज्यस्तस्तुमदधुश्वातुर्मास्यैर्घट्तुर्मुखानि स एतैः सःहितैः पर्वभिरिदमन्नाद्यमभ्युदतिष्ठद्यदिदं प्रजापतेरन्नाद्यः स एवमन्नादोऽभवत्सय एवं विद्वान्त्संप्रत्युपवसति संप्रतीह प्रजापतेः पर्वभिषज्यत्यवति हैनं प्रजापतिरेवमन्नादो भवति ॥ २४ ॥

१५. प्रत्यलभमान Ca

१६. संपिष्या K

१७. संपिष्या K

१८. पौर्णमासश्वा Ca, P, V 1

१९. श्वामावास्या च M

चक्षुषी वा एतौ यज्ञस्य यदाज्यभागौ तस्मादेतौ पुरस्ताज्जुह्वति पुरस्तादेवैतचक्षुषी
दधाति तस्माद्विमे पुरस्ताचक्षुषी ॥ २५ ॥

तद्वैक उत्तरार्धपूर्वार्धं आग्रेयमाज्यभागं जुह्वति दक्षिणार्धपूर्वार्धं सौम्यमिदं
पुरस्ताचक्षुषी दध्म इति वृदन्तस्तुदु तदातिविज्ञान्यः हवीःषि वा आत्मा यज्ञस्य यद्वा
एतौ पुरस्ताद्विषाः हूयेते तुदेव पुरस्ताचक्षुषी दधाति तस्माद्विमे पुरस्ताचक्षुषी
तस्माद्यत्रैव सुमिद्धतमं मन्येत तदाहुतीर्जुह्यात्समिद्धहोम् उ ह्येव सुमृद्ध आहुती-
नाम् ॥ २६ ॥

स यदुचमनूच्याज्यभागौ जुषाणेन यजति तस्माद्विमे अस्थिन्यनस्थिके चक्षुषी
आक्षिष्टे यद्वृचमनूच्यर्चा यजेदस्थि हैव कुर्यात्र चक्षुः ॥ २७ ॥

ते वा एते चक्षुषी अग्नीषोमयोरेव रूपमन्वायते यदेव शुक्रं तदाग्रेयं यत्कृष्णं
तसौम्यं यदिवेतरथा यदेव कृष्णं तदाग्रेयं यच्छुक्रं तसौम्यं यदेव वीक्षते तदाग्रेयः
रूपः शुष्के इव हि वीक्षमाणस्याक्षिणी भवतः शुष्कमिव ह्याग्रेयं यदेव स्वपिति
तसौम्यः रूपमार्दे इव हि सुषुपुषोऽक्षिणी भवत आर्द्धे इव हि सोमः ॥ २९ ॥ इति
प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

इन्द्रो ह वै यत्र वृत्राय वृत्रं प्रजहार सः हाबलीयामन्यमानो नास्तृष्टिति भीषा
निलयां चक्रे स ह पराः परावतो जगाम ॥ १ ॥

ते होचुर्देवा हतो वै वृत्र इत्यथेन्द्रो न्यलेष्ट हन्तैनमन्विच्छामेति तमन्वेष्टं
दधिरेऽग्निर्देवतानाः हिरण्यस्तूप ऋषीणां बृहती छन्दसां तः हाग्निरनुविवेद तेन
हैताः२ रात्रिमग्निः सहाजगाम स उ वै देवानां वसुर्वर्णो ह्येषाम् ॥ २ ॥

१. सह बली TE, Pa

२. हैताः H

ते होचुरमा वै नोऽद्य वृसुर्वसतीति यो नः प्रावात्सीदिति तस्मादमावास्या नाम ताभ्यामेतद्यथा ज्ञातिभ्यां वा सखिभ्यां वा सहागताभ्यां समानमोदनं वाजं वा पचेत्तन्मानुषः हविर्देवानामेवमाभ्यामेतत्समानः हविर्निरवपत्रेतमैन्द्राग्रं द्वादशकपालं पुरोळाशं तस्माद्वा एष ऐन्द्राग्रो द्वादशकपालः पुरोळाशो भवति ॥ ३ ॥

स होवाचेन्द्रो यत्र वै तद्वत्राय वज्रं प्राहरमिति तद्वयस्मय इति होवाच तन्मेदं न धिनोति यन्मा धिनवत्तन्मे कुरुतेति तथेतीह^३ देवा ऊचुः ॥ ४ ॥

ते होचुर्देवा न वा एनमन्यत्सोमाद्विष्वतीति^४ सोममेवास्मै संभरामेति तदेष वाव सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्रमाः स एताः रात्रिं न पुरस्तात्र पश्चाददृश इमः हैवैतल्लोकमागच्छति सोऽस्मिँल्लोकेऽपश्चौषधीश्च प्रविशति स उ वै देवानां वस्त्रवन्नं होषाम् ॥ ५ ॥

स यदेताः रात्रिममेह वसत्यप्सु चौषधीषु च तस्मादमावास्या नाम तमेतदेवा गोभिरनुविष्टाप्य समभरनद्वयश्चौषधीर्थ्यश्च यदोषधीराश्रमस्तदोषधिर्थ्यः समभरन्यदपोऽपिबस्तदद्वयः समभरस्तमेवमद्वयश्चौषधीर्थ्यश्च संभृत्यातच्य तीव्रीकृत्यास्मै प्रायच्छत् ॥ ६ ॥

स होवाचेन्द्रो धिनोत्येव मेदमिति नेव त्वयि^५ मयि श्रयते तथोपजानीत यथेदं मयि श्रयाता इति तथेति तस्मिन्छृतेनाश्रयस्तदेतत्समानमेव सन्नानेवाख्यायते पय एव सदुभयमेवेन्द्रः स यदहाब्रवीद्विनोत्येव मेदमिति तस्माद्धयथ यदस्मिन्छृतेनाश्रयस्तस्माच्छृतम् ॥ ७ ॥

३. तथेति ह Ca, K

४. सोमाद्विष्वतीति My, B

५. शौषधीर्थ्यश्च TE

६. तदोषधीर्थ्यः V I, M

७. शौषधीर्थ्यश्च V I, M

८. त्वयि Ca

९. यदस्मिन्छृते Ca

स् एतेनेन्द्रो यथा॒शुराप्या॒येतैवमा॒प्यायताप पाप्मा॒नः॒ हरिमाणमहतैष आमा॒
वास्यस्य बन्धुः॒ स्य॒ एवं विद्वान्त्संनयत्येव॒ हैव॒ प्रज्या॒ पशुभिराप्यायतेऽप्य॒ पाप्मा॒नः॒
हते॒ तस्मादाहुर्नासोमयाजी॒ संनयेदिति॒ सोमाहुतिरिव॒ वा॒ एषा॒ सैषानवरुद्धा॒ सोमया॒
जिन॒ इति॒ तदु॒ सुमेव॒ नयेन्नै॒ वै॒ न्वत्रान्तरेण॒ शुश्रुम॒ सो॒मेन॒ नु॒ मा॒ याजयताथ॒ मे॒ सु॒नेष्य-
थेति॒ न॒ मेदु॒ धिनोति॒ यु॒न्मा॒ धिन॒वत्तुन्मे॒ कुरुतेति॒ वाव॒ सोऽब्रवीत्तस्माद्प्य॒ सोमयाजी॒
सु॒मेव॒ नयेत्॒ ॥८॥

वार्त्तिग्नं॒ वा॒ एतद्विर्य॒त्पौर्णमासं॒ वृत्रः॒ ह्येतेनेन्द्रोऽहन्वृत्रहत्यमेवामावास्य॒ वृत्रः॒
ह्यस्मा॒ एतज्ज्ञुष आप्यायनम्‌कुर्वन्॒ ॥९॥

वार्त्तिग्नं॒ वा॒ एतद्यादामावास्य॒ सु॒ यदेताऽरात्रिं॒ न॒ पुरस्तान्न॒ पश्चाद्दृश एष वाव॒ वृत्रो॒
यच्चन्द्रमा॒ः॒ सर्वमेवैनमेतद्वन्निति॒ नास्य॒ किञ्चन॒ परिशिनष्टि॒ सर्व॒ है॒ पाप्मा॒नः॒ हन्ति॒
न॒ है॒ पाप्मनः॒ किञ्चन॒ परिशिनष्टि॒ यु॒ एव॒मेतद्वेद॒ ॥१०॥

तद्वैके॒ दृष्टोपवसन्त्यद॑ एवादो॒ देवानामन्त्रमविक्षीणमित्यथै॒ भ्यो॒ वयमित्॑० उपप्र-
दास्याम॒ इति॒ तद्वै॒ सुमृद्धं॒ यदविक्षीणे॒ पूर्वेऽन्नेऽथापरमन्त्रमागच्छतीति॒ सु॒ है॒ सु॒ बह्वन्न॒
एव॒ भवति॒ यस्तथोपचरत्यसोमयाजी॒ तु॒ है॒ भवति॒ क्षीरयाज्यदो॒ ह्येवासौ॒ सो॒मो॒ राजा॒
देवानामन्त्रं॒ भवत्यथ॒ यथैव॒ पुरा॒ केवलीरोषधीर्जग्धवा॒ केवलीरपः॒ पीत्वा॒ केवलं॒ पयो॒
दुहत॒ एव॒ ह्येव॒ तद्ववति॒ तस्माद्यदैवैनं॒ न॒ पुरस्तान्न॒ पश्चात्पश्येत्तद्येवो॒ पवसेत्तर्हि॒ वा॒
एष॒ इमं॒ लोकमागच्छति॒ सोऽस्मिल्लोकेऽपश्चौषधीश्चै॒ प्रविशति॒ तमेवमद्व्य-
श्चौषधिभ्यश्च॒॑ संभृत्याहुतिभ्यो॒ जनयति॒ सु॒ एष॒ आहुतिभ्यो॒ जातः॒ पश्चाद्दृशे॒ तद्वा॒

१०. वयमिति TE

११. औषधीभ्यश्च M, V 1

एतदविक्षीणं देवानामन्त्रं परिप्लवतेऽविक्षीणःह वा अस्यास्मिँल्लोकेऽन्नं भवत्यक्षीय-
ममुष्मिँल्लोके सुकृतं य एवमेतद्वेद ॥ ११ ॥

तद्वा एताः रात्रिं देवानामन्नममुतः प्रच्यवते तदिमं लोकमागच्छति ते देवा ईक्षन्ते
कथं न इदं न प्राकस्यात्कथं न इदं पुनरागच्छेदिति ते ह य एव संनयन्ति
तेष्वेवाशःसन्ते एत एव नः संभूत्य प्रदास्यन्तीत्याह वा अस्मिच्छःसन्ते स्वाश
निष्ट्याश्च य एवमेतद्वेद य उ वै परमतां गच्छति तस्मिन्नाशःसन्ते ॥ १२ ॥

अथ यद्वैवेताः रात्रिं न पुरस्तान् पश्चाद्वृश एष वा इन्द्रो य एष तपत्यथैष वृत्रो
यच्चन्द्रमा:^{१२} सोऽस्यैष भ्रातृव्यजन्मा तमेतद्वस्ते तस्माद्यद्यपि पुरा विदूरमिवोदेत्युपैवेताः
रात्रिं न्याप्लवते सोऽस्य व्यात्तमापद्यते तं ग्रसित्वोदेति तस्मान् पुरस्तान् पश्चाद्वृशे
ग्रसते ह वै द्विष्टन्तं भ्रातृव्यमयमेवास्ति^{१३} नास्य द्विषन्भ्रातृव्य इति हैनमाहुर्य एवमेत-
द्वेद ॥ १३ ॥

तं निर्धीय निरस्यति स एष निर्धीत इव पश्चाद्वृशे स उ एतस्यैवान्नाय पुनराप्यायते
यदि ह वा अस्य द्विषन्भ्रातृव्यो वणिज्यया वा केन चिद्वा संभवत्येतस्य हैवान्नाय
संभवति य एवमेतद्वेद ॥ १४ ॥

तद्वैके महेन्द्रायेति^{१५} कुर्वन्तीन्द्रो वा एष पुरा वृत्रस्य वधादित्यथ वृत्रं जघ्निवान्यथा
महाराजो विजिग्यान् एवं महेन्द्र इति तद्विन्द्रा^{१६} येत्येव कुर्यादिन्द्रो होवैष पुरा वृत्रस्य
वधादिन्द्रो वृत्रं जघ्निवाऽस्तु स्मादिन्द्रायेत्येव कुर्यात् ॥ १५ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

१२. यश्चन्द्रमाः P1, P2, H

१३. अयमेवास्मिन्नास्य V 1

१४. एतेनैवान्नेन M

१५. माहेन्द्रायेति TE, P1, P2

१६. तद्विन्द्राये TE

तृतीयं ब्राह्मणम्

स वै पर्णशाख्या वत्सानपाकरोति स यत्पर्णशाख्या वत्सानपाकरोति यत्र वै गायत्री सोममच्छापतदेवेभ्यस्तस्या आहुरन्त्या अपादस्तीभ्यायत्य पर्ण प्रचिच्छेद गायत्रा वा सोमस्य वा राजस्तत्पतित्वा पर्णोऽभवत्समात्पर्णो नाम स यत्तत्र किञ्चित्सोमस्य न्यकं तदिहाप्यसदिति तस्मात्पर्णशाख्या वत्सानपाकरोति ॥ १ ॥

तामाच्छिनतीषे त्वेति वृष्टये तदाह यदिषे त्वेत्यूर्जे त्वेत्युनुमार्द्दिं यदुष्टादूर्ग्रसो जायते तस्मा उ एतदाह तस्मादाहोर्जेत्वेत्यथाह मातृभिर्वत्सान्त्समवर्जतेति ॥ २ ॥

स वत्समुपस्पृशति वायवस्थेत्ययं वाव वायुर्योऽयं पवत एष ह वा इदं प्रप्याययति यदिदं किञ्च वर्षत्येत उ वा एताः प्रप्याययति^१ सो एतेषां वायुता तस्मादाह वायवस्थेत्युपायवस्थेत्यु हैक आहुस्तदु नाद्रियेत ॥ ३ ॥

अथ धेनुमुपस्पृशति देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मण इति सविता वै देवानां प्रसविता सवित्रुप्रसूता यज्ञः संभरानिति श्रेष्ठतमाय कर्मण इत्याप्यायध्वमध्या इन्द्राय भागमिति स यथैवादो देवतायै हविर्गृह्णनादिशत्येवमेवैतदेवतया आदिशति यदाहेन्द्राय भागमिति प्रजावतीरनमीवा अयक्षमा इति नात्र तिरोहितमिवास्ति मा व स्तेन ईशत माघशःस इति मा वः काश्चन नाष्टा ईशतेत्यैवैतदाह ध्रुवा अस्मिन्नोपतौ स्यात बहीरित्यनपक्रमिण्योऽस्मिन्यजमाने बह्यः स्यातेत्यैवैतदाहाथाहवनीयागारस्य वा गार्हपत्यागारस्य वा पूर्वार्धं उपगृहति यजमानस्य पशुन्पाहीति ब्रह्मणैवैतद्यजमानस्य पशुन्पुसये परिददाति तस्यामेव पवित्रं करोति वसोः पवित्रमसीत्येतावतैव यज्ञो वै वसुर्यज्ञस्य पवित्रमसीत्यैवैतदाह ॥ ४ ॥

१. See Notes

२. यो वृष्टा Ca

३. See Notes

४. प्रप्याययन्ति Ca

यवाग्वैतां रात्रिमग्निहोत्रं जुहोत्यादिष्टं वा इदं देवतायै हविर्गृहीतं भवति यत्प्रयः स यद्ध प्रयसा जुहयाद्यथान्यस्यै देवतायै हविर्गृहीतं तदन्यस्यै जुहयादेवं ह तत्समदं ह कुर्यात्समाद्यवाग्वैतां रात्रिमग्निहोत्रं जुहोत्युपकृतोखा भवत्यथाहो-पसृष्टां मे प्रब्रूतादिति ॥ ५ ॥

स उखामादत्ते द्यौरसि पृथिव्यसीत्युपस्तौत्येवैनामेतन्महयत्येव मातरिश्वनो घर्मोऽसीति यज्ञमेवैनां तत्करोति यथा घर्म प्रवृज्ज्यादेवं प्रवृणक्ति विश्वधाः परमेण धाम्ना दृश्यस्व मा ह्वार्मा ते यज्ञपतिर्हर्षीदिति दृश्यत्येवैनामेतदशिथिलामेव करोति मा ते यज्ञपतिर्हर्षीदित्यह्वलामेवैतद्यजमानायाशास्ते ॥ ६ ॥

अथ पवित्रमधि निदधाति तत्प्राग्धि निदध्यात्प्राची हि देवानां दिग्थो उद्गधि निदध्यादयं वाव पवित्रं योऽयं पवत एष हीमाँलोकाऽस्तिर्यड्डिवं पवते तस्मादुदगेवाधि निदध्याद्यथा वा अदः पवित्रेण सोमः संपवयन्त्येवमु वा एतेनैतत्संपवयत्युदगदशेन वै तेन संपवयन्ति तस्मादुदगेवाधि निदध्यात् ॥ ७ ॥

सोऽधि निदधाति वसोः पवित्रमसि शतधारं वसोः पवित्रमसि सहस्रधारमिति यज्ञो वै वसुर्यज्ञस्य पवित्रमसीत्येवैतदाह शतधारः सहस्रधारमित्युपस्तौत्येवैन-देतन्महयत्येवाथ् तिसृभ्यो दोग्धोर्वचिंयमो भवति वाग्वै यज्ञो विक्षुब्धो यज्ञं तनवा इति ॥ ८ ॥

अथानीयमानमभिमन्त्रयते देवस्त्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुप्वेति स यथैवादः पवित्रेण सोमः संपवयन्त्येवमेवैतेनैतत्संपवयत्यथ पृच्छति कामधुक्ष इत्यमूर्मिति सा विश्वायुरिति सा विश्वकर्मा सा विश्वधाया इति स यदेवं

५. यज्ञमेवैनं TE

६. तिर्यङ् पवते TE, Ca, L,P

७. एवाथा Ca

८. See Notes

पृच्छति वीर्याण्येवास्वेतदधाति स वै तिस्रो दोग्धि त्रयो वा इमे लोका एभ्यु एवैनदेतल्लोकेभ्यः संभरति ॥ ९ ॥

अथ कामं वावद्यतेऽथ यस्मिन्मात्रे दोहयन्ति तदुदस्तोकं पलीङ्ग्य प्रत्यानयति यदिह किञ्चित्प्रयसोऽहायि तदिहाप्यसदिति प्रयसश्वैव सर्वत्वायेदः हि यदा वर्षत्यथौषधयोऽजायन्त ओषधीर्जग्धवापः पीत्वा तस्यैष उभयस्य रसः संभवति तस्मादुदस्तोकं पलीङ्ग्य प्रत्यानयत्युद्वास्यातनक्ति तीव्रीकरोत्यैवैनं तत् ॥ १० ॥

स आतनक्तिन्द्रस्य त्वा भागः सोमेनातनच्चीति स यथैवादो देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशत्येवमेवैतदेवताया आदिशति यदाहेन्द्रस्य त्वा भागमिति सोमेनातनच्चीति स्वदयत्येवैनं तदथोदन्वता^{१३} कर्त्त्वेन वा चमसेन वा मृन्मयेनापिदधाति वज्रो वा आपो वज्रमेवास्यैतदुपरिष्टादभिगोसारं करोति नेदेनदुपरिष्टानाश्रा रक्षांस्यवमुशानिति वज्रो हि नाष्टाणांरक्षसामपहन्ता तन्निहितमभिमन्त्रयते विष्णो हव्यः रक्षस्वेति यज्ञो वै विष्णुस्तस्मा एवैतदुपरिददाति सुगुप्तमसदिति ॥ ११ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थ ब्राह्मणम्

ऋणः ह वाव जायते जायमानो योऽस्ति स देवेभ्य ऋषिभ्यः पितृभ्यो मनुष्येभ्यः ॥ १ ॥

स यदेव यजेत तेन देवेभ्य ऋणं जायते तद्धितेभ्यः करोति यदेनान्यजते यदेभ्यो युहोति ॥ २ ॥

अथ यदेवानुब्रुवीत तेनर्षिभ्य ऋणं जायते तद्धितेभ्यः करोति यदनुब्रूत ऋषीणां निधिप इति ह्यनूचानमाचक्षते ॥ ३ ॥

९. आतनक्तिं Ca, see Notes

१०. ibid.

११. उदन्वतो P

अथ यदेव प्रजामिच्छेत तेन पितृभ्य ऋणं जायते तद्धि तेभ्यः करोति युत्प्रजामिच्छेते
तेनो हि तेषां संतताव्यवच्छिन्ना प्रजा भवति ॥ ४ ॥

अथ यदेव वासयेत तेन मनुष्येभ्य ऋणं जायते तद्धि तेभ्यः करोति युदेनान्वासयते
युदेभ्योऽशनं दुदाति स यो हैतानि सर्वाणि करोति स ह कृतकर्मा तस्य ह सर्वमासः
सर्वं जितम् ॥ ५ ॥

स येन देवेभ्य ऋणं जायते तदेतदवदयते यद्यजते स युदग्नौ जुहोति तद्वा
एभ्यस्तदवदयते तस्माद्यत्किञ्चाग्नौ जुहति तदवदानं नाम ॥ ६ ॥

तद्वै चतुरवत्तं भवतीदं वा अनुवाक्याथ याज्याथ वषट्कारो यस्यै देवतायै
हविर्भवति सा चतुर्थेवं हि देवता अवदानान्यन्वायता अवदानानि वा देवता
अतिरिक्तं ह तदवदानं यत्पञ्चमं कस्मा उ हि तदवद्येत् ॥ ७ ॥

उतो पञ्चावत्तं भवति पाङ्को वै यज्ञः पाङ्काः पशवः पञ्चतर्वः संवत्सरस्यैषो
पञ्चावत्तस्य संपद्धुर्हैव प्रजया पशुभिर्भवति यस्यैवं विदुषः पञ्चावत्तं क्रियत इतरं त्वै
प्रज्ञातं कौरुपाञ्चालं यच्चतुरवत्तम् ॥ ८ ॥

स यावन्मात्रमिवैवावद्येन्मानुषः ह कुर्याद्यन्महदवद्येदव्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं
तस्माद्यावन्मात्रमिवैवावद्येत् ॥ ९ ॥

स उपस्तीर्याज्यं द्विर्हविषोऽवदायोपरिष्ठादाज्यमभिघारयति स यदुभयत आज्यं
करोति द्वे वा आहृती सोमाहृतिरेवान्याज्याहुतिरन्या सैषा केवल्येव सोमा-
हुतिरथैषाज्याहुतिर्यद्विर्यजो यत्पशुस्तस्मादुभयत आज्यं करोत्याज्यमेवैनत्तत्करोत्येतद्वै
देवानां जुष्टं यदाज्यं देवेभ्य एवैनदेतज्जुष्टं करोतीति न्ववदानानाम् ॥ १० ॥

१. इच्छति P1, इच्छतेतिनो TE

२. त्वैव Ca

३. अन्यास्यैषा P1, P2, H

४. एवैनं तत्करोति TE, M, P

५. एवैतज्जुष्टं P1

असौ वा अनुवाक्ये याज्या ते एते उभे योषे तयोर्मिथुनमस्ति वषट्कार एव स एष एव वषट्कारो य एष तपति स यदुदेति तदमूमधिद्रवति यदस्तमेति तदिमामधिद्रवति तेन वृष्णा वषट्कारेणोमां प्रजातिं प्रजायेते यैन्योरियं प्रजातिः ॥ ११ ॥

सोऽनुवाक्यामनुच्य याज्यामनुदृत्य पश्चाद्वषट्करोति पश्चाद्वौ परीत्य योषां वृषाधिद्रवति तदेने पुरस्तात्कृत्वा वृष्णा वषट्कारेणाधिद्रावयति स सहैव वषट्कारेण वषट्कृते वा जुहुयात्तदग्नौ योनौ रेतोभूतः सिञ्चत्यग्निवै यज्ञस्य योनिः स ततः प्रजायते स यद्ध पुरा वषट्काराज्जुहुयाद्यथा योनौ रेतः सिञ्चेत्तदमुया स्यादेवः ह तत्स्मात्स हैव वषट्कारेण वषट्कृते वा जुहुयात् ॥ १२ ॥

देवपात्रं वा एतद्यद्वषट्कारः स यथा पात्र उद्धृत्य प्रयच्छेदेवः ह तत्स्मात्सहैव वषट्कारेण वषट्कृते वा जुहुयादथ यद्ध पुरा वषट्काराज्जुहुयाद्यथा पुरा पात्रादधो भूमौ निदध्यात्तदमुया स्यादेवः ह तत्स्मात्सहैव वषट्कारेण वषट्कृते वा जुहुयात् ॥ १३ ॥

असौ वा अनुवाक्ये याज्या सेयं गायत्री त्रिषुबसौ सोऽमूमनुवाक्यामनुब्रुवन्नसौ ह्यनुवाक्येमामन्वाह गायत्रीः ह्यन्वाहेयः हि गायत्र्यथ त्रिषुभा यजन्ननया यजतीयः हि याज्या तदमुष्णा अधि वषट्करोत्यसौ हि त्रिषुसदेने सयुजौ करोति तस्माद्विमे संभुजाते अनुयोरनु संभोगमिमाः सर्वाः प्रजाः संभुजाते ॥ १४ ॥

इद्युयन्निवानुवाक्यामनुब्रूयाद्वार्हतः हि तद्रूपमदो हि बृहत्क्षप्रमिव याज्यया त्वरेत रथंतरः हि तद्रूपमिदः हि रथंतरः ह्यति ह वा अनुवाक्यया तस्मादनुवाक्याया रूपः हुवे हवामह आगच्छेदं बर्हिः सीदेति ह्यद्वयति ह्यनुवाक्यया प्रयच्छति ह

६. योन्यो TE

७. हि H

८. यजन्ननयायजतीयः Pa, B, P2, H

९. अनुवाक्या TE

१०. ह्यद्वयति Ca

वाव याज्या तस्माद्याज्याया रूपं वीहि हविर्जुषस्वाद्धि पिब मत्स्वावृषायस्व प्रेति
यत्प्रेहि याज्याया यच्छति पुरस्तालक्षणा तस्यानुवाक्या स्यात् ॥ १५ ॥

असौ वा अनुवाक्या तस्या अमूष्या अवस्तालक्ष्म चन्द्रमा नक्षत्राणि सूर्य उपरिष्ठ-
लक्षणा याज्या स्यादियं वै याज्या तस्या अस्या उपरिष्ठलक्ष्मौषधयो वनस्पतय
आपोऽग्निरिमाः प्रजाः सा ह त्वै समृद्धानुवाक्या यस्याः प्रथमं पदमभिव्याहर-
देवतामभिव्याहरति सो ह समृद्धा याज्या यस्या उत्तमात्पदादेवतायै वषट्क्रियते
वीर्यं वा ऋचो देवता तदुभयत एवैतद्वीर्येण परिगृह्य तस्यै देवतायै हविः प्रयच्छति
यस्या देवताया भवति ॥ १६ ॥

स वै वौगित्याह वाग्वै वषट्कारो वाग्वै रेतो रेत एवैतत्सिञ्चति षङ्कृत्वो वै
षङ्कृतुष्वैतद्रेतः सिञ्चति तदुत्त्वो रेतः सिञ्चमिमाः प्रजाः प्रजनयन्ति ॥ १७ ॥

अथ देवाश्वं ह वा असुराश्वोभये प्राजापत्याः प्रजापतेः पितुर्दयमुपेयुरेतावेवार्धमासौ
य एवापूर्यते तं देवा योऽपक्षीयते तमसुरास्ते ह देवा ईक्षां चक्रिरे कथं न्विममपि
संवृज्ञीमहि योऽयमसुराणामिति कथं नु न इमा उभौ स्यातामिति ते हार्चन्तः श्राम्यन्त
एतः हविर्यज्ञं ददृशुर्यदर्शपूर्णमासौ ताभ्यामिष्टापीतर्हेऽसमवृज्ञत यदो
वा अर्द्धमासौ परिप्लवेते अथ मासो भवति मासशः संवत्सरः सर्वं संवत्सरः
सर्वमसुराणाः सप्तत्रानाः समवृज्ञत सर्वस्मादेनान्निरभजन्सर्वं सप्तत्रानाः संवृज्ञे
सर्वस्मात्सप्तत्रान्निर्भजति य एवमेतद्वेद ॥ १८ ॥

११. लक्षणानुवाक्या Ca, H,B

१२. इतर समवृज्ञत Ca

स यो देवानां स यवायुवत हि तेन देवा अथ योऽसुराणां सोऽयवान् हि तेनासुरा
 अयुवताथो इतरथाहुर्य एव देवानां सोऽयवेति न हि तमसुरा अयुवतेत्यथ
 योऽसुराणां स यवेत्ययुवत हि तं देवा इति सुब्दमहः सुगरा रात्रिर्यव्या मासाः
 सुमेकः संवत्सरः स्वेको है वै नामैतद्यत्सुमेक इत्याहुर्यवाश्च ह्यवाश्च यव्या इति
 यदथ येनैवैतेषां होता भवति तद्याविहोत्रमित्याचक्षते ॥१९॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम्॥

॥ इति षष्ठोऽध्यायः॥

सप्तमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

यज्ञेन वै देवा दिवमुपोदक्रामन्नथायं देवो योऽयं पशूनामीषे स इहैवाहीयत तस्माद्वास्तव्य इत्याहुर्वास्तुनि हि तद्हीयत ॥ १ ॥

तद्यैनैव यज्ञेन देवा दिवमुपोदक्रामस्तेनार्चन्तः श्राप्यन्तश्चेरुथायं देवो योऽयं पशूनामीषे ॥ २ ॥

स हेक्षां चक्रेऽहासि वा अन्तर्यन्ति वै मा यज्ञादिति सोऽनुच्चक्राम स एतमेव कालमुत्तरत आयतयोपोत्पेदेय एष स्विष्टकृतः कालस्तेह देवा ऊचुर्मा स्थिति ॥ ३ ॥

स होवाच ते वै मा यज्ञान्मान्तुगतिं ते वै मे यज्ञ आहुतिं कल्पयतेति तथेतीह देवा ऊचुः स ह संवर्वह्न नास ॥ ४ ॥

ते होचुरुपजानीतेति यावतीभ्यो नो देवताभ्यो हवीःषि गृहीतान्यभूवन्त्सवार्णि तानि हुतानि कथमस्मा आहुतिं कल्पयेमोपजानीतेति ॥ ५ ॥

ते होध्वर्युमूर्चुर्यथापूर्वः हवीःष्यभिघारयेत्येकस्मा अवदानाय पुनराप्याययायातयामानि कुर्विति स यथापूर्वः हवीःष्यभिघारयत्तदेकस्मा अवदानाय पुनराप्याययदयातयामान्यकरोत्तत एकैकमवदानमवाद्यत्तस्माद्वास्तव्य इत्याहुर्वास्तु हि तद्यज्ञस्याभजत यद्वृतेषु हविष्यु तस्माद्यस्यै कस्यै च देवतायै हविर्गृह्णन्ति सर्वत्रैव स्विष्टकृदन्वाभक्त एव द्वयेन देवा यज्ञेऽन्वाभजस्तदग्रय इति क्रियते ॥ ६ ॥

अग्निर्वाव स देवस्तस्यैतानि नामानि यथा प्राच्या आचक्षते सर्व इति यथा बाहीकाधव इति रुद्र इति पशूनां पतिरप्तिरिति तस्येतराणि सर्वाण्यशान्तानि नामान्यग्निरित्येवास्य शान्ततमं तस्मादग्रय इति क्रियते स्विष्टकृत इति ॥ ७ ॥

१. ते होध्वर्यु TE

२. बाहीका M, Ne, V 1

ते ह देवा॒ ऊचुर्यत्वय्यमुत्र चरति पुरायक्षम्_{हीति} तन्त्रः स्वष्टं कुर्विति तथेति होवाच तद्वः स्वष्टं करोमीति तस्मात्स्वष्टकृत इति भवति ॥ ८ ॥

सोऽनुवाक्यामनूच्याथैतानि संपश्यत्युयाळग्निरग्ने॑ः प्रिया धामानीत्याट्सोमस्य प्रिया धामान्त्याळग्ने॑ः प्रिया धामानीत्यथ यथा देवतमयाङ्गदेवानामाज्यपानां प्रिया धामानीति तत्प्रयाजानुयाजानाह प्रयाजानुयाजा हि देवा॒ आज्यपा॒ यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानीत्येवं यावत्यो देवता इष्टा भवन्ति ताः संपश्यति स यदेवः संपश्यत्याहुतिमेवास्मा एतत्कल्पयित्वा तेन भूयः समशाम्यन्प्रिय॑ एनं धामन्त्रुपाह्वयन्त ॥ ९ ॥

तद्वैकेऽयाळग्निरग्ने॑ः प्रिया धामानीत्युक्त्वा सोमस्यायाळग्नेरयाळित्याहुस्तदुतथा न ब्रूयाद्विलोम ह ते यज्ञस्य कुर्वन्ति येऽयाट्कारं पूर्वमुक्त्वा सोमस्यायाळग्नेरयाळित्याहुस्तस्माद्याट्सोमस्य प्रिया धामानीत्याट्कारमेव पूर्व ब्रूयात् ॥ १० ॥

यक्षतस्त्वं महिमानमा॒ यजतामिति यत्र वा अदो देवता आवाहयति तद्वा अपि स्त्वं महिमानमावाहयति तदतः प्राङ्गन किञ्चन स्वाय महिम्ने॑ क्रियत एतेन ह तं प्रीणत्येतेनास्य सोमोऽघ आवाहितो भवति ॥ ११ ॥

एज्या इषः कृणोत्विति प्रजा वा इषः प्रजा एवैतद्यायज्ञुका॑ः करोति ता॒ इमा॑ः प्रजा अर्चन्त्यो यजमाना आ॒सते सो॒ अध्वरा॒ जातवेदा॒ जुषताः॒ हविरिति॒ यज्ञस्य॑वास्मा एतत्सुमुद्धिमाशास्ते तेन हि॒ महज्जयति॒ यदेवा॒ हविर्जुषन्ते ॥ १२ ॥

अथ यदेते याज्यानुवाक्ये अत्रावक्षसतमे भवतस्तृतीयसवनं वै॒ स्वष्टकृद्वैश्वदेवं वै॒ तृतीयसवनं पिप्रीहि॑ देवान् उशतो॑ यविष्टेति॒ तदनुवाक्याया॒ वैश्वदेवमग्ने॑ यदद्य॑ विशोऽध्वरस्येति॒ तद्याज्याया॒ वैश्वदेवमेते हि॒ तृतीयसवनस्य रूपं तस्मादेते॒ याज्यानुवाक्ये अत्रावक्षसतमे भवतः ॥ १३ ॥

त त्रिष्टुभौ भवतोऽवीर्यं वै वास्तु स्वष्टकृदिन्द्रियम् वै वीर्यं त्रिष्टुबिन्द्रियम् वैतद्वीर्यं
वास्तुनि स्वष्टकृति दधाति ॥ १४ ॥

अनुष्टुभा उ हैके कुर्वन्ति वास्तु स्वष्टकृद्वास्त्वनुष्टुब्वास्तुनि वास्तु दधामेति पेसु-
कमु वै वास्तु पिस्यति ह प्रजया पशुभिर्यस्यैवं विदुषोऽनुष्टुभौ कुर्वन्ति ॥ १५ ॥

तदु हेन्द्रद्युम्नो भाल्लवेयोऽनुष्टुभमनुवाक्यां चक्रे त्रिष्टुभं याज्यामेतदुभयतः
परिगृह्णानीति स ह रथात्पपात स रथात्पतित्वा बाहुमपिशत्रे ॥ १६ ॥

सु हेक्षां चक्रे यत्किमकरं तत ईदृगापदिति सुवै तदेव पपात यदेव यज्ञे विलोमा-
करमिति तस्माद्यज्ञे न विलोम कुर्यादुभे वैवानुष्टुभौ स्यातामुभे वा त्रिष्टुभौ सच्छन्दसा-
वेव ॥ १७ ॥

स वा उत्तराधार्दिवद्यत्युत्तरार्थं जुहोत्येषा हि तस्य देवस्य दिगत उ वा उत्पेदे तमेतेन
भागेनाशमयस्तस्मादुत्तराधार्दिवद्यत्युत्तरार्थं जुहोत्यभ्यर्थं इतराभ्य आहुतिभ्यो जुहो-
तीतरा वा आहुतीः पशुवोऽनुप्रजायन्तेऽथैषा रुद्रिया यत्स्वष्टकृत्स यद्देतराभिराहु-
तिभिः सः सृजेद्वुद्रियेण ह पशून् प्रसजेतेऽस्य गृहाः पशुव उपमूर्यमाणा ईयुर्नेद्वुद्रि-
येण पशुन्प्रसजानीति तस्मादभ्यर्थं इतराभ्य आहुतिभ्यो जुहोति ॥ १८ ॥

तदेष वाव स यज्ञो येन देवा दिवमुपोदक्रामन्यदाहवनीयोऽथ योऽहीयत स गार्ह-
पत्यस्तस्माद्वार्हपत्यात्प्राञ्चमाहवनीयमुद्धरन्ति तथैव दिवमुपोदक्रामति ॥ १९ ॥

तमष्टासु विक्रमेष्वादधीताष्टाक्षरा गायत्री गायत्र्यैवैतद्विवमुपोदक्रामत्यथो एकादश-
स्वेकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रिष्टुभैवैतद्विवमुपोदक्रामत्यथो द्वादशसु द्वादशाक्षरा वै
जगती जगत्यैवैतद्विवमुपोदक्रामति ॥ २० ॥

५. स हैतदेव Ca, B, P1

६. उद्धरति My, V 1

७. एकादशाक्षरा जगती TE, P1, P2

तदु नाद्रियेत् यावद्वाव कियच्च गार्हपत्यात् प्राञ्चमाहवनीयमुद्धरन्त्यथेतावन्मात्रं
तेनैव दिवमुपोक्त्रामति तस्माद्यत्रैव स्वयं मनसा मन्येत् तदादध्यात् तदाहवनीये
हवीःषि श्रपयन्ति ॥ २१ ॥

एष वाव स यज्ञो येन देवा दिवमुपोदक्रामन्यदाहवनीयस्तेन हृचन्तः श्राम्यन्तोऽ-
 चरन्त्स यदाहवनीये हवीःषि श्रपयन्ति यज्ञे यज्ञं तनवामहा इत्यपस्खल इव स
 हविषां यदार्हपत्य उतो गार्हपत्ये श्रपयन्त्याहवनीयो वा एष इति तस्मै वा एष
 यदेतस्मिज्जृतं जुहुयुरिति न वा एष तस्मै यदेतस्मिन्नशृतः श्रपयेयुरितितस्माद्वार्हपत्य
 एव श्रपयेयुस्तुदुभ्यमेव कृतम् ॥ २२ ॥

स हैष्य यज्ञ उवाच नग्रताया वै बिभेमीति का तेऽनग्रतेत्यभित एव मा परिस्तृणी-
 युरिति तस्मादभितः परिस्तरति वै ब्रूयाद्यज्ञस्यैवानग्रताया अथ होवाच पिपासाया वै
 बिभेमीति का ते त्रुसिरिति ब्राह्मणस्यैव त्रुसिमनु तृष्णेयमिति तस्मादु सङ्स्थिते यज्ञे
 ब्राह्मणं तर्पयितवै ब्रूयाद्यज्ञमेवैततर्पयति ॥ २३ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

प्रजापतिर्ह वै स्वां दुहितरमभिदध्यौ दिवं वोषसं वा मिथुन्येनः स्यामिति ताः
 संबभूव ॥ १ ॥

यत्रेत्यः स्वां दुहितरमस्माकः स्वसारं करोतीति त ऊचुरिमं देवं योऽयं पशूना-
 मीष्टेऽतिसंधं वा अयं चरतीति य इत्थः स्वां दुहितरमस्माकः स्वसारं करोति
 विध्येममिति तथेति तमभ्यायत्य विव्याधतस्य विद्धस्य सामिरेतः प्रचस्कन्द तथेन्नूनं
 तदास ॥ २ ॥

८. ऊवाच TE

१. करोतीति विध्ये M, TE

अथाप्येतद्विषिणाभ्यनूकं पिता यत्स्वां दुहितरमधिष्कन्धमया रेतः संजग्मानो
निविश्चिदिति तद्वाग्रिमारुतमित्युकं तस्मिंस्तद्व्याख्यायते यथा^३ यथा तदेवा रेतः
सिकं प्राजनयस्तु उ वै देवा यदैषां क्रोधो वीयायाथैनं ततो भिषज्यस्तस्य तः
शल्यं निरकृत्तन्त्स वै यज्ञ एव प्रजापतिः ॥ ३ ॥

त ऊचुरुपजानीतेति कुनीयो हाहुतेः^४ कथमिदं नामुया स्यादुपजानीतेति ॥ ४ ॥

त ऊचुर्भगायैव दक्षिणत आसीनाय परिहरतेति तद्वगः प्राशिष्यति तदेव यथा
हुतमेवं भविष्यतीति^५ तद्वगाय दक्षिणत आसीनाय पर्यजहुस्तद्वगोऽवेक्षां चक्रे
तदस्याक्षिणी निर्ददाह तथेन्नूनं तदासाथाहुरन्थो भग इति ॥ ५ ॥

त ऊचुर्नो न्वा भत्राशमत्पूष्णे परिहरतेति तत्पूष्णे पर्यजहुस्तत्पूषा प्राश तदस्य
दन्तान्त्रिजघान तथेन्नूनं तदासाथाहुरदन्तकः पूषेत्यथो यथैवादन्तकायैवं प्रपिष्ठानां
पौष्णं चरुः श्रपयन्ति ॥ ६ ॥

त ऊचुर्नोन्वा अत्राशमद्वहस्यतये परिहरतेति तद्वहस्यतये पर्यजहुः सह ब्रह्मस्पतिः
सवितारमेव प्रसवायोपससारेदं मे प्रसुवेति त्वत्प्रसूतं मेदं मा हिंसीदिति तथेति
तदस्मै सविता प्रासुवत्तदेनः सवितुप्रसूतं नाहिनततोऽर्वाक शान्तम् ॥ ७ ॥

तदेत्रं निदानेन यत्प्राशित्रः स यत्प्राशित्रमवद्यत्याविद्धमेवैतद्यज्ञस्य रुद्रियं निर्मिमीते
तदविद्धं यज्ञस्य रुद्रियं निर्मायाप उपसृशत्यापो वै शान्तिस्तदद्विद्धिः शान्त्या
शमयत्यथेलां पशुन्त्समवद्यति ॥ ८ ॥

स यावन्मात्रमिवैवावद्येत्तथाह शल्यः प्रच्युवतेऽन्यतरत आज्यं करोत्युपस्तीर्य वा
द्विर्हविषोऽवदायोपरिष्टानाभिघारयत्यनुपस्तीर्य वाज्यं द्विर्हविषोऽवदायोपरिष्टा-

२. अधिकांक्षमया V 1, Ca, M, P1, P2

३. यथा तदेवा TE

४. हाहुतः H

५. भविष्यसीति Ca, P,B,H.

६. तदेत्रनिदानेन V 1, Ca

दाज्यमभिघारयति तथा खदन्निस्त्रैवति तथा निःसरणवद्वतीति तदुत्थानु कुर्यादुपस्तीर्येवाज्यं द्विर्हविषोऽवदायोपरिष्ठादाज्यमभिघारयेत्तदेव यथा यज्ञस्यावदानमेवं तत्राग्रेण परिहरेत्पुरस्ताद्वै प्रत्यञ्चो यजमानं पशुव उपतिष्ठन्ते स यद्वाग्रेण परिहरेद्वद्वियेण ह पशुन्मुसजेत्तेऽस्य गृहाः पशुव उपमूर्यमाणा ईयुस्तस्मात्तिर्यगेवाति प्रजिहीत तथाह रुद्रियेण पशुन्मु प्रसुजति तिर्यगेव खलु निर्मिमीते ॥ ९ ॥

तद्वाहा प्रतिगृह्णाति देवस्य त्वा सवितुः प्रसुवेऽश्विनोर्बहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति स यथैवादो ब्रुहस्पतिः सवितारं प्रसवायोपससारैवमेवैष एतत्सवितारं प्रसवायोपधावति तदस्मै सविता प्रसौति तदेन॑ सवितुप्रसूतं न हिनस्ति ॥ १० ॥

तत्प्राश्नात्यग्रेष्टास्येन प्राश्नामीत्यग्निं वै न॒ किञ्चन हिनस्ति तथैवैनं न हिनस्ति तत्र दद्धिः खादेनेन्म इद॑ रुद्रियं दतो॑ हिनसदित्यथाप आचामत्यापो वै शान्तिस्तदद्धिः शान्त्या शमयति ॥ ११ ॥

परिक्षाल्य पात्रं ब्रह्मभागं परिहरति ब्रह्मा वै दक्षिणतो यज्ञस्याभिगोपास्ते सु एतमेव भागं प्रतिविदान आस्ते यत्प्राशित्रं तदस्या एतत्पर्यहार्षुस्तत्राशीदथैतेन भागी यदृत ऊर्ध्वमस॑स्थितं यज्ञस्य तदभिगोपायते ॥ १२ ॥

स यत्राह ब्रह्मन्मुस्थास्याम इत्येत्स्माद्वचसो ब्रह्मा वाचंयमः स्याद्विवृहन्ति वा एतद्यज्ञं क्षिंपवन्ति यन्मध्यतो यज्ञस्येत्यापाकयज्ञियया चरन्ति ब्रह्मा वा ऋत्विजां भिष्कमस्तद्वाहा संदधाति न ह संदध्याद्वावद्यमान आसीत वाग्वै यज्ञस्तद्यज्ञः संदधाति ॥ १३ ॥

७. स्सकंदं निस्त्रवति TE

८. तथैव V 1

९. अग्निं नैव P1, P2, H, अग्निं न किञ्चन V 1

१०. ततो P1, P2, H, B

११. क्षुण्वन्ति M, क्षण्वन्ति TE

स यत्राह ब्रह्मन् स्थास्याम इति तद्ब्रह्मा जपत्येतते देव सवितर्यज्ञं प्राहुरिति सविता
वै देवानां प्रसविता सवितरमेवैतत्प्रसवायोपधावति ब्रह्मण् इति ब्रह्मस्पृतिवै
देवानां ब्रह्मा तद्य एव देवानां ब्रह्मा तस्मा एवैतेत्रिष्ठुते तेन यज्ञमव तेन यज्ञपतिमिति
तद्यजमानमाह तेन मामवेति तदात्मानं नान्तरेति मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यस्येति मनसा
वा इदं सुर्वमासं तन्मनसैवैतत्सुर्वं संदधाति यत्किञ्चिद्विवक्लहं यज्ञस्याथ सुमृद्ध
एव यज्ञो ब्रह्मस्पृतिर्ज्ञमिमं तनोतु। अरिष्टं यज्ञः सुमिमं दधात्विति तदेनं सुंदधाति
विश्वेदेवास इह मादयन्तामिति सुर्वं वै विश्वेदेवाः सुर्वेणैवैतत्सुंदधाति यत्किञ्चि-
द्विवक्लहं यज्ञस्याथ सुमृद्ध एव यज्ञः प्रतिष्ठेति ब्रूयाद्युदि कामयेत यद्यु कामयेतापि
नैवाद्रियेत ॥ १४ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

मनवे ह वा उदकमाजहुः प्रातरवनेज्यं यथेदं पाणिभ्यामवनेजनायाहरन्ति तस्य
हावनेनिजानस्य मृत्स्यः पाणिमापेदे स हास्मै वाचमुवाद बिभृहि मा पारयितास्मि वै
त्वेति ॥ १ ॥

स होवाच कस्मान्मा पारयितासीति स होवाचौघ इमाः सर्वाः प्रजा निर्बोल्हेति
तत्त्वा पारयितास्मीति स होवाच स कथं भार्योऽसीति स होवाच यावद्वै क्षुल्कका भवाम
इति बह्वी वै नस्तावनाष्टा भवतीति होवाचोत मृत्स्य एव मृत्स्यं गिरतीति स कुर्म्यां
माग्रे बिभृहीति स यदा तामतिवर्धा अथ कर्षु खात्वा स यदा तामतिवर्धा अथ मा
समुद्रमभ्यवहरतादिति होवाच तर्हि वा अतिनाष्टो भवितास्मीति शश्वद्व झष आस
स हि ज्येष्ठं वर्धते ॥ २ ॥

१२. एवैतं निहुते TE

१. कुर्म्या माग्रे B

सु होवाचेतिंथीं वै समामौघु आगन्तेति तत्रावमुपकल्प्योपासासै सु औघ उत्थिते नावमापद्यासौ तत्वा पारयितास्मीति तं तथा भृत्वा समुद्रमध्यवजहार स यतिथीः समां परिदिदेश तदयं नावमुपकल्प्योप निषसाद स औघ उत्थिते नावमापेदे त इ स मत्स्य उपन्यापुषुवे तस्य नावः पाशः शुङ्गे प्रतिमुमोच तेन हैतमुत्तरं गिरिमधिंदुद्राव ॥ ३ ॥

सु होवाचापीपरं वै त्वा प्र मा मुञ्चेत्यत्र वृक्षे नावं प्रबधीष्व मा तु त्वा गिरौ सन्त-मुदकमन्तश्छेत्सीन्मा त्वा विहासैद्यावद्यावदुदकः समवायत्तावदन्ववसर्पासीति सु ह मनुस्तथान्ववसर्प तद्वायेतर्हीतस्योत्तरस्य गिरेर्भनोरवसर्पणमिति तदौघ इमाः सर्वाः प्रजा निरुवाहाथेदं मनुरेवैकः परिशिशिषे ॥ ४ ॥

सोऽर्चञ्छाम्यन्प्रजाकामश्चचार तत्र हापि पाकयज्ञेनेजे घृतं दधि मस्त्वामिक्षामिति तद्व संवत्सरमप्सु जुहवां चकार ततो ह संवत्सरे योषित्सुंबभूव सा ह पिब्दमानेवोदेयाय तस्या ह स्म घृतं पदे संतिष्ठते तया ह मित्रावरुणौ सुंजग्माते ताः होचतुःकासीति ॥ ५ ॥

सा होवाच मनोर्दुहितेति ताः होचतुरावयोरेव ब्रूष्वेति नेति होवाच य एव माम-जीजनत तस्यैवाहमस्मीति तस्यामपि त्वमीषाते तद्वा जज्ञौ तद्वा नाति त्वियाय सा मनुमाजगाम ताः होवाच मनुः कासीति ॥ ६ ॥

सा होवाच तव दुहितेति सु होवाच कथं भगवति मम दुहितेति सा होवाच या इमाः संवत्सरमप्स्वाहुतीरहौषीरिति घृतं दधि मस्त्वामिक्षामिति ततो मामजीजनथा इति होवाच साशीरस्मि तां मा यज्ञेऽवकल्पय यज्ञे चेष्टौ मावकल्पयिष्यसीति बहुः प्रजया पशुभिर्भविष्यसि यामुकाञ्च मयाशिषमाशासिष्यसे तां ते समर्धयिष्यामीति तामेतन्मध्ये यज्ञस्यावकल्पयन्मध्यः हि तद्वज्ञस्य यदन्तरा प्रयाजानुयाजान् ॥ ७ ॥

२. होवाच इतीदं वै M, see Notes

३. अभिदुद्राव Ca

४. विहासैद्यावद् Ca

५. तत्राहापि B.P

६. नातित्वियाय M, TE

तयार्चज्ञाम्यन्निमां प्रजातिं प्राजायत् येयं मनोः प्रजातिर्याम्बेनया कां चाशिषमाशास्तु^७
सास्मै समाधर्यत् सैषा निदानेन यदिल्ला स य एवं विद्वानिक्षया चरत्येताऽ हैव प्रजातिं
प्रजायते येयं मनोः प्रजातिर्याम्बेनया कां चाशिषमाशास्ते सास्मै समृध्यते ॥ ८ ॥

सा वै पञ्चावत्ता भवति पश्वो वा इल्ला पाङ्गो वै पश्वस्तस्मात्पञ्चावत्ता भवति ताऽ
समवदाय पुरोळाशस्य पूर्वार्थं प्रशीर्य ध्रुवामग्रेण निधाय होत्रे प्रदाय दक्षिणातिक्रामति
स इह होतुर्निलिम्पति तद्वोतौष्ठयोर्निलिम्पते^८ मनसस्पृतिना ते हुतस्याश्रामीषे प्राणा-
येत्यथ द्वितीयं वाचस्पृतिना ते हुतस्याश्राम्यूर्ज उदानायेति स युदेवमोष्ठयो-
र्निलिम्पते^९ ॥ ९ ॥

एतस्माद्व वै मनुर्बिभयां चकारेदं वै मे तनिष्ठं यज्ञस्येति यदियमिला पाकयज्ञिया
यद्वै म इह यज्ञं नाष्टा रक्षाऽसि न हन्युरिति तामेतत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य इत्येव
प्रापयत तथो वा एनामेष एतत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य इत्येव प्रापयते स यन्न प्राश्राति
नेदनुपहृतां प्राश्रानीत्येतदेव प्रापयते यदोष्ठयोर्निलिम्पते^{१०} ॥ १० ॥

अथ होतुः पाणाववद्यति तदेनामवत्तामेव सर्तीं प्रत्यक्षः होतरि श्रयति तया
होतात्मनि श्रितया यजमानायाशिष आशास्ते ॥ ११ ॥

स उपाऽशुपहृयत एतस्माद्व वै मनुर्बिभयां चकारेदं वै मे तनिष्ठं यज्ञस्येति यदि-
यमिला पाकयज्ञिया यद्वै म इह यज्ञं नाष्टा रक्षाऽसि न हन्युरिति तामेतत्पुरा रक्षोभ्यः
पुरा रक्षोभ्य इत्येवोपाऽशुपहृयत तथो वा एनामेष एतत्पुरा रक्षोभ्यः पुरा रक्षोभ्य
इत्येवोपाऽशुपहृयति ॥ १२ ॥

७. आशास्ते TE

८. निलिम्पति V 1

९. ibid.

१०. ibid.

स उपहृयत उपहूतः रथंतरः स ह पृथिव्योपमाः रथंतरः स ह पृथिव्या ह्रयता-
मित्युपहूतं वामदेव्यः सुहान्तरिक्षेणोप मां वामदेव्यः सुहान्तरिक्षेण ह्रयतामित्युपहूतं
बृहत्सह दिवोप मां बृहत्सह दिवा ह्रयतामिति सु एतामेवोपहृयमान एतानि च
सामान्युपहृयत इमांश्च लोकान् ॥ १३ ॥

उपहूता ग्रावः सर्षभा उप मां ग्रावः सर्षभा ह्रयन्तामिति तदेनां परोक्षमुपहृयते
पशुवो वा इळा सर्षभा इति तदेनां सुमिथुनामुपहृयत उपहूताः सप्तहोत्रा उप माः
सप्तहोत्रा ह्रयन्तामिति तदेनां सप्तहोत्रा सौम्येनाध्वरेणोपहृयत^{१२} उपहूतेळा ततुरिरिति
तदेनां प्रत्यक्षमुपहृयते ततुरिरिति सर्वान्होष पाप्मनस्त्रत्युपहूतः सखा भक्ष इति प्राणो
वै सखा भक्षस्तत्प्राणमुपहृयत उपहूतः हेगिति^{१३} तच्छरीरमुपहृयते तदेनामेतत्सर्वमेव
सशरीरमुपहृयते ॥ १४ ॥

अथेळोपहूतोपहूतेळोपोऽस्मा इळा ह्रयतामिलोपहूतेति तदेनामुपहूतामेव सर्तीं
प्रत्यक्षमुपहृयते स वै चतुरुपहृयते या वै सास गौवैं सास चतुष्पदी वै गौस्तस्माच्च-
त्रुरुपहृयते तदेतत्समानमेव सन्नानेवाजामितायै ॥ १५ ॥

जामि हि कुर्यादिलोपहूतेळोपहूतेति वै वोपहृयेतोपहूतेळोपहूतेति वेळोपहूतेति
तदेनामर्वाचीमुपहृयत उपहूतेलेति तदेनां पराचीमुपहृयत उपोऽस्मा इळा ह्रयतामिति
तदात्मानं च नान्तरेत्यन्यथेव च भवतीलोपहूतेति तदेनामर्वाचीमुपहृयते तदेनामेतदर्वाचीं
चैव पराचीं चोपहृयते ॥ १६ ॥

मानवो^{१४} घृतपद्युत मैत्रावरुणीति मनुहृदेतामग्रेऽजनयत तस्मादाह मानवीति
घृतपदीति युदस्या^{१५} घृतं पदे समतिष्ठतोत मैत्रावरुणीति यन्मित्रावरुणाभ्यां संजग्मे

११. अन्तरिक्षेणाह्रयतां TE, H

१२. See Notes

१३. हे इति Ca, हेगिति K, होगिति Ne

१४. मानवी TE

१५. युदस्यां PI

स॒ मैत्रावरुणो न्यङ्गो ब्रह्मा देवकृतोपहूतेरि ब्रह्मा ह्येषो^{१६} देवकृतोपहूतोपहूता दैव्या अध्वर्यव उपहूता मनुष्या इति तदैव्याःश्चाध्वर्युनुपहूयते य उ चेमे मानुषा वत्सा वै दैव्या अध्वर्यवोऽथ य इतरेऽध्वर्यवस्ते मानुषा य इमं यज्ञमवान्ये च यज्ञपतिं वधानित्येते वै यज्ञमवन्ति ये ब्राह्मणा अनूचाना य^{१७} एनं तन्वते य एनं जनयन्ति वत्सा उ वै वर्धन् यस्य ह्येते भूयिष्ठा भवन्ति स यज्ञपतिर्वर्धत उपहूते द्यावापृथिवी पूर्वजे ऋतावरी देवी देवपुत्रे इति तदिमे द्यावापृथिव्या उपहूयते योरिदः सर्वमध्युपहूतोऽयं यजमान इति ॥ १७ ॥

स न नाम गृह्णाति परोक्षःह्यत्राशीर्मनुषः ह कुर्याद्यन्नाम गृह्णीयाद्व्यृद्धं वै तद्यज्ञस्य यन्मानुषं तस्मान्न नाम गृह्णात्युत्तरस्यां देवयज्यायामिति प्रजामेवास्मा एतत्परोक्षमाशास्तेऽमुः हि लोकमात्मनैत्यथेह प्रजायते तत्प्रजोत्तरा देवयज्या जीवातुमेवास्मा एतत्परोक्षमाशास्ते यो हि जीवति स पूर्वमिष्टाथापरं यजते पशुनेवास्मा एतत्परोक्षमाशास्ते यस्य हि पशुवो भवन्ति स पूर्वमिष्टाथापरं यजते ॥ १८ ॥

उपहूतो भूयसि हविष्करण इति प्रजामेवास्मा एतत्परोक्षमाशास्त उत्तर्हेकं एवात्मना भवत्यथोत् प्रजायां दशधा हविष्क्रियते तत्प्रजा भूयो हविष्करणं जीवातुमेवास्मा एतत्परोक्षमाशास्ते यो हि जीवति स पूर्वमिष्टाथापरं भूयो भूय एव हविष्करोति पशुनेवास्मा एतत्परोक्षमाशास्ते यस्य हि पशुवो भवन्ति स पूर्वमिष्टाथापरं भूयो भूय एव हविष्करोत्येषो^{१९} वा आशीर्जीवेयं प्रजा मे स्याच्छ्रुयं गच्छेयमिति पशुवो वै श्रीस्तदेताभ्यां द्वाभ्यां पर्याप्नोति तस्मादेते एव द्वे आशिषावाशास्त इदं मे

१६. ह्येष Ca, P

१७. एवैनं H

१८. प्रजा यजते Ca

१९. उत्त ह्येक Ca

२०. अथो तत्प्रजायां TE, V I, M, My

२१. करोत्येषा TE

देवा हविर्जुषन्तामिति तस्मिन्नुपहूत इति यज्ञस्यैवास्मा एतत्समृद्धिमाशास्ते तेन हि
महज्जयति यदेवा हविर्जुषन्ते ॥ १९ ॥

अथ खलु प्राश्रन्तिं तां वा एतां नाम्नौ जुह्वति पश्वो वा इळा नेत्पशुनग्नौ प्रवृण्जा-
मेत्येतेष्वेव प्राणेषु हूयते होतरि त्वदेवाध्वार्यौ ब्रह्मण्यग्रीधि यजमाने तद्यजमाने
जुहोति यद्धुवामग्रेण निदधाति ध्रुवा हि यजमानोऽथ यत्प्रत्यक्षं यजमानो न प्राश्राति
नेदसःस्थिते प्राश्रान्तियेतदेव प्राश्राति यद्धुवामग्रेण निदधाति ध्रुवा हि यजमानः
सर्वे प्राश्रन्तिं सर्वेषु मे हुतासदिति पञ्च प्राश्रन्तिं पश्वो वा इळा पाङ्गा वै पश्वस्त-
स्मात्पञ्च प्राश्रन्ति ॥ २० ॥

स यत्रैष एतदिल्लामुपहूयते तच्चतुर्धा पुरोळाशं कृत्वा बर्हिषदं करोत्येतद्भात्र
पितृणां भाजनेनावान्तरदिशो वै पितृरश्चतस्रो वा अवान्तरदिशस्तस्माच्चतुर्धा पुरोळाशं
कृत्वा बर्हिषदं करोति स यत्राहोपहूते द्यावापृथिवी इति तुदग्नीदुपसीदति तस्मा
आदधाति ॥ २१ ॥

स प्राश्रात्युपहूता पृथिवी मातोप मां पृथिवी माता ह्यतामग्निराग्नीध्रात्स्वाहेत्यथ
द्वितीयमुपहूतो द्यौः^{२३} पितोप मां द्यौः पिता ह्यतामग्निराग्नीध्रात्स्वाहेति द्यावापृथिव्यो^{२४}
ह्यग्नीत्समादेवं प्राश्राति स यत्रैष एतदाशिषमाशास्ते ॥ २२ ॥

तद्यजमानो जपति मयीदमिन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान्त्रायो मघवानः सचत्ताम् ।
अस्माकम् सन्त्वाशिषः सत्यानः सन्त्वाशिष इत्याशिषामेवैष प्रतिग्रहस्तद्या एवास्मा
इम् ऋत्विज आशिष आशासते ता एवैतत्रितिगुह्यात्मनि कुरुते ऽथ पवित्रवति मार्ज-
यन्ते पाकयज्ञियया वा इदमिल्याचारिषुः^{२५} पवित्रपूता यदृत ऊर्ध्वमसःस्थितं यज्ञस्य
तुत्तनवामहा इति ॥ २३ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

२२. प्राश्रामीत्येतदेव M, My, TE

२३. द्यौपिता TE, Ca, K

२४. See Notes

२५. इल्याचार्षुः Ca, B,H

चतुर्थं ब्राह्मणम्

ते वा एते उल्मुके उदूहन्त्यनुयाजेभ्यः स यदेते उल्मुके उदूहन्ति यातयामेव वा एतदग्निर्भवति देवेभ्यो हि यज्ञमूहिवान्भवति तदस्मिन्नयातयाम्न्यनुयाजाऽस्तःस्यामहा इति तस्माद्वा एते उल्मुके उदूहन्ति ते पुनरनुसः स्पर्शयन्त्यग्निमेवैतत्पुनराप्याययत्यातयामानं करोति तस्मात्पुनरनुसःस्पर्शयन्ति॑ ॥ १ ॥

अथ समिधमभ्यादधाति समिन्द्र एवैनं तया समिद्धे यदत ऊर्ध्वमसःस्थितं यज्ञस्य तत्तनवामहा इति ॥ २ ॥

ताः होतानुमन्त्रयत एषा ते अग्ने समित्या वर्धस्व चा च प्यायस्व । वर्धिषीमहि च वयमा च प्यासिषीमहीति स यथैवादोऽग्ने समिध्यमानायान्वाहैवमेवैतदन्वाह तदेतद्वौतुः कर्म यदि तु यजमानो मन्येत नैतद्वौता वेदत्यपि स्वयमेवानुमन्त्रयेत ॥ ३ ॥

अथ सुमाष्टर्गिमेवैतद्वौनकि युक्तो यदत ऊर्ध्वमसःस्थितं यज्ञस्य तद्वाहादिति सु सकृत्सकृत्सुमार्षिं त्रिस्त्रिवै देवेभ्यः सुमार्षिं नेत्तथा करवाणि यथा देवेभ्य इत्यजामिताया उ एव जामि हि कुर्याद्यत्रिः पूर्वं संमुज्यात्तिरपरम् ॥ ४ ॥

स सुमाष्टर्ग्ने वाजजिद्वार्जं त्वा ससृवाऽसं वाजजितः सुमार्जीति सरिष्यन्तमिति वा अग्ने आह सरिष्यन्त्रिव हिं तद्वत्यथात्राह ससृवाऽसमिति ससृवानिव ह्यत्र भवति ॥ ५ ॥

अथानुयाजान्यजति स यदनुयाजान्यजति या वा एतेन यज्ञेन देवता ह्रयति याभ्य एष यज्ञस्तायते सुवा वै ता एतदिष्टा भवन्ति स यत्तासु सुवास्विष्टास्वथानुयजति तस्मादनुयाजा नाम ॥ ६ ॥

१. See Notes

२. स्पर्शयति TE

३. तद्वाहादिति TE

४. उवेव Ne

५. व ह्यतद्ववति TE

अथ यद्वेवानुयाजान्यजति पशुवो वै देवानां छन्दाःसि तद्यथा हेदं पशुवो युक्ता मनुष्येभ्यो वहन्त्येवः ह छन्दाःसि युक्तानि देवेभ्यो यज्ञं वहन्ति स यदैतच्छन्दाःसि देवान्तसमतर्पयन्त्रथैतच्छन्दाःसि देवाः समतर्पयन्त्रनुयाजेषु तदतः प्राकृदभूद्यच्छन्दाःसि देवेभ्यो यज्ञमवाक्युर्देनान्तसमतीतृपन्त्रथैतच्छन्दाःस्येव संतर्पयति यदनुयाजान्यजति तस्माद्येन वाहनेन चरेत्तद्विमुच्य ब्रूयात्पाययतोपादानं गमयते ति स वाहनस्यापह्वः ॥ ७ ॥

स वै बर्हिः प्रथमं यजति गायत्री वै प्रथमा युज्यते कनिष्ठा छन्दः सती तदु सा वीर्येण युज्यते यच्छ्येनो भूत्वा दिवः सोममाभरत्तेन वीर्येण तद्वायायथं मन्यते यत्कनिष्ठा छन्दः सती सा प्रथमा युज्यत इति तद्वत्र देवा यथायथं छन्दाःस्यकल्पयन्त्रनुयाजेषु नेत्यापवस्यसमसदिति तस्माद्वर्हिः प्रथमं यजत्योषधयो वै बर्हिस्ताः अस्यां प्रतिष्ठितास्तदस्यामिदः सर्वं जगत्तेनेयं जगती तज्जगतीं प्रथमामकुर्वन् ॥ ८ ॥

अथ नराशःसं प्रजा वै नरस्ता इमा अन्तरिक्षमनु वावद्यमानाश्वरन्ति य उ वै वदति शः सतीति वै तमाहुरन्तरिक्षं वै नराशःसोऽन्तरिक्षं त्रिष्टुप्तिष्ठुभमनुचीमकुर्वन् ॥ ९ ॥

अथाग्निमुत्तमं गायत्री वा अग्निस्तद्रायत्रीमुत्तमामकुर्वत्तेवमुखलु छन्दाःसि यथायथं कृसानि प्रतितिष्ठन्ति तस्माद्विदमपवस्यसम् ॥ १० ॥

सोऽतिक्रम्याध्वर्युराश्राव्याह देवान्यजेति देवान्देवानिति सर्वान्होता यजति देवानाः ह वै देवाः सन्ति छन्दाःस्येव पशुवो ह्येषां गृहा हि पशुवः प्रतिष्ठा हि गृहाश्छन्दाःस्यु वा अनुयाजास्तस्मादेवान्यजेत्येवाध्वर्युराह देवान्देवानिति सर्वान्होता यजति ॥ ११ ॥

अथ यद्वसुवने वसुधेयस्य वेत्तिति यजति देवतायै वै हविर्गृह्यते देवतायै वषट्क्रियते नो वा अत्र देवतास्त्यनुयाजेषु देवं बर्हिरिति तन्नाग्निर्नेन्द्रो न सोमो देवो नराशःस इति नातोऽन्यतरच्चन य उ अत्राग्निर्गायत्री स निदानेन तेषां देवते स्त इन्द्राग्नी

६. यथैतत् M, V 1

७. तद्य यथायथं TE, तद्वयथायथं Ca, see Notes

एवाग्निरेव वसुवनिरिन्द्रो वसुधेय् एवमस्यैतद्वतायै वषट्कृतं भवति देवतायै हुतं
तस्मात्सुर्वेष्वनुयाजेषु वसुवने वसुधेयस्य वेत्विति यजति ॥ १२ ॥

अथोत्तमनुयाजमिष्टा समानीय जुहोति प्रयाजानुयाजा वा एते स यथैवादः
प्रयाजेष्वत्र आद्यं बलिः हारयति यजमानाय द्विष्णतं भ्रातृव्यमेवमेवैतदनुयाजेषु
बलिः हारयन्यत्र आद्यं यजमानाय द्विष्णतं भ्रातृव्यम् ॥ १३ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति हविर्यजकाण्डे सप्तमोऽध्यायः ॥

अष्टमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

स वै सुचावेव व्यूहत्यग्रीषोमयोरुज्जितिमनुज्जेषं वाजस्य मा प्रसवेन^१ प्रोहामीति जुहुं प्राचीं दक्षिणेन पाणिनाग्रीषोमौ तमपनुदत्तं योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्पो वाजस्यैनं प्रसवेनापोहामीति प्रतीचीमुपभृतः सव्येन पाणिना युदि स्वयं यजमानः ॥ १ ॥

यद्यु वा अध्वर्युरग्रीषोमयोरुज्जितिमनुज्जयत्वयं यजमानो वाजस्यैनं प्रसवेन प्रोहाम्यग्रीषोमौ तमपनुदत्तं यमयं यजमानो द्वेष्टि यश्चेमं यजमानं द्वेष्टि वाजस्यैनं प्रसवेनापोहामीत्यग्रीषोमीयः हि पौर्णमासः हविर्भवति ॥ २ ॥

अथामावास्यायामिन्द्राग्न्योरुज्जितिमनुज्जेषं वाजस्य मा प्रसवेन प्रोहामीन्द्राग्री तमपनुदत्तं योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्पो वाजस्यैनं प्रसवेनापोहामीत्यन्द्राग्रः ह्यामावास्यः हविर्भवत्येवं यथादेवतं व्यूहति ॥ ३ ॥

यद्यु वा अध्वर्युरिन्द्राग्न्योरुज्जितिमनुज्जयत्वयं यजमानो वाजस्यैनं प्रसवेन प्रोहामीन्द्राग्री तमपनुदत्तं यमयं यजमानो द्वेष्टि यश्चेमं यजमानं द्वेष्टि वाजस्यैनं प्रसवेनापोहामीत्यन्द्राग्रः ह्यामावास्यः हविर्भवत्येवं यथादेवतं व्यूहति ॥ ४ ॥

स यदेव शुचौ व्यूहति यजमानो वै जुहूमनु योऽस्मा अरातीयति स उपभृतः^२ प्राञ्छमेव यजमानमुदूहत्यपाञ्चं तमपोहति यो यजमानायारातीयत्यत्ता वै जुहूमन्वाद्य उपभृतं प्राञ्छमेवात्तारमुदूहत्यपाञ्चमाद्यं तदेतत्समान् एव कर्मणि व्याक्रियते तस्मात्समानादेव पुरुषादत्ता चाद्यश्च जायेते^३ उत हि तृतीये पुरुषे संगच्छामहे चतुर्थे संगच्छामह इति विदेवं विदीव्यमाना आसते जातीया अस्य स्म इति^४ ॥ ५ ॥

१. वाजस्य प्रसवेन मा प्रोहा PI

२. यथादेवं तं H

३. उपभृतः स प्राञ्छ Ca

४. जायत V 1, TE

५. इति Ca

अथ परिधीन्त्समनकि तद्यैव देवेभ्योऽहौषीद्यया यज्ञः समतिष्ठपत्त्यैवैतत्परिधीन्प्रीणाति ॥ ६ ॥

स समनकि वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वादित्येभ्यस्त्वेत्येते वै त्रया देवा यद्वस्वो रुद्रा आदित्यास्तस्मादेनः समनकि ॥ ७ ॥

अथ परिधीनभिपद्याश्रावयति परिधिभ्यो ह्येतदाश्रावयति यज्ञो वा आश्रावणं तदेनान्प्रत्यक्षं यज्ञेन प्रीणाति ॥ ८ ॥

स वा आश्राव्याहेषिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकायेति दैव्या वा एते होतारो यत्परिधियोऽग्रयो हि तानेवैतदाहेष्टा दैव्या होतार इति यदाहेषिता दैव्या होतार इति भद्रवाच्यायेति स्वयं वाव देवा युक्ता युत्साधु कुर्युर्त्साधु वदेयुस्तस्मादाह भद्रवाच्यायेति प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकायेति तदिम् मानुषः होतारः सूक्तवाकाय प्रसौति ॥ ९ ॥

अथ प्रस्तरमनुप्रहरति यज्ञमानो वै प्रस्तरः स यत्रैवास्यैतद्यज्ञो गच्छति तदेवैतद्यज्ञमानः स्वगाकरोति देवलोकं वा अस्य यज्ञो गच्छति देवलोकमेवैनमपि नयति ॥ १० ॥

तमादत्ते संजानाथां द्यावापृथिवी इति यदि वृष्टिकामः स्याद्यदा वै द्यावापृथिव्यौ संजानाते अथ वर्षति मित्रावरुणौ त्वा वृष्ट्यावतामिति प्राणोदानौ वै मित्रावरुणावयम् वै वृष्टेरीष्टे योऽयं पवते स वा अयमेक इवैव उपवते सोऽयं पुरुषेऽन्तःप्रविष्टः प्राङ्मन्त्र्य इत्युद्द्वयं तौ प्राणोदानौ स यो वृष्टेरीष्टे स त्वा वृष्ट्यावत्वित्यैवैतदाह तदेतेनैवादेयं यदा ह्येव कदा च वृष्ट्याऽशमिव ॥ ११ ॥

अथैनमनक्त्याहुतिमेवैनं तत्करोत्याहुतिर्भूत्वा देवलोकं गच्छादिति सोऽग्रं जुह्वामनकि मध्यमुपभूति मूलं श्रुत्यामग्रमिव हि जुहूमध्यमिवोपभृत्यमुलमिव धृत्वा ॥ १२ ॥

सोऽनक्ति व्युत्तु वयो रिसो रिहाणा इति वृय एवैनदेतत्कृत्वास्मान्मनुष्यलोकादेवलोकमभ्युत्पातयति ॥ १३ ॥

तमनुप्रहरति मरुतां पृष्ठतीं गच्छेति देवलोको वै मरुतां पृष्ठतीं तं गच्छेत्यैवैतदाह तं नीचैर्हरतिं द्वयं तद्यस्मान्नीचैर्हरतीयं^{१०} वै पृथिवी प्रतिष्ठास्या^{११} न्वेवैनं प्रतिष्ठाया नोद्भूत्यस्यामु चैव वृष्टिं नियच्छति ॥ १४ ॥

सोऽनुप्रहरति वशा पृश्चिर्भूत्वा दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमावहेतीयं वै पृश्चिर्यदस्यां मूलि चामूलं चोभयं तेनेयं पृश्चिरियं भूत्वा देवलोकं गच्छेत्यैवैतदाह ततो नो वृष्टिमावहेति वृष्ट्याध्यग्रसः सुभूतं जायते ॥ १५ ॥

अथ तुणमेकमपगृह्णाति यद्ध सकृत्सर्वमनुप्रहरेत्क्षप्रः हामुं लोकं यजमान इयात्स^{१२} यत्तुणमेकमपगृह्णाति यावदेवास्येह मानुषमायुस्तस्मा एवास्यैतदात्मानमपगृह्णाति तन्मुहूर्तं धारयित्वानुप्रहरति यद्ध नानुप्रहरेदन्तरियाद्ध देवलोकाद्यजमानम् ॥ १६ ॥

तं प्राञ्चमनुसमस्यति प्राची हि देवानां दिगथो उदञ्चमुदीची हि मनुष्याणां दिक्कमङ्गलीभिरेव योयुप्यते न काष्ठैर्दारुभिर्वा इतररः शब्दं व्यृष्णिति^{१३} नेत्रथा करवाणि यथेतररः शब्दमिति ॥ १७ ॥

अथाग्रीदाहानुप्रहरेति यत्रैवास्येतर आत्माग॑स्तदस्यै तद्वमयेत्यैवैतदाहानुप्रहत्यचक्षुष्या असि चक्षुर्मे पाहीत्यात्मानमभिमृशति तथो अध्वर्युरात्मानं न प्रवृणक्ति ॥ १८ ॥

c. मरुतां TE

१. हरति तदद्वयं V 1

२. हरति यं V 1, हरतीत्युयं Ca

३. स्याम्बैवैनं V2, Ca, TE, स्यान्नैवैतं M, स्यायोवैनं V 1

४. १३. इयात् M, My

५. व्यृष्णिति V 1

६. आत्माकस्तदस्यै M

अथाग्रीदाहा संवदस्वेति संवादयैनं दैवरित्येवैतदाहागादग्रीदित्यगत्रित्येवैतदाह
श्रावयेति तं वै देवेभ्यः श्रावय तमनुबोधयेत्येवैतदाह श्रौषळिति शृण्वन्ति वा एनं
विदुर्वा एनमित्येवैतदाहैवमध्वर्युश्चाग्रीच्च संविदानौ यजमानं देवलोकमपि-
नयतः ॥ १९ ॥

अथ परिधीन्त्स्वगाकरोति स्वगा दैव्या होतृभ्यः स्वस्तिर्मानुषेभ्य इति दैव्या वा
एते होतारो यत्परिधयोऽग्रयो हि तानेवैतत्स्वगाकरोति स्वस्तिर्मानुषेभ्य इति तदस्मै
मानुषाय होत्रेऽह्लामाशास्ते ॥ २० ॥

अथ मध्यमं परिधिमनुप्रहरति यं परिधिं पर्यधत्था अग्रे देवैऽपाणिभिर्गृह्यमानः तं
त एतमनु जोषं भराम्येष नेत्वदपचेतयाता इत्यग्रेः प्रियं पाथोऽपीतमितीतरा उपस-
मस्यत्यग्रेः प्रियं धामापीतमित्येवैतदाह ॥ २१ ॥

अथ सुचौ संप्रगृह्णात्यदो हैवैनामाहुतिं करोति यदनक्त्याहुतिर्भूत्वा देवलोकं
गच्छादिति तद्विश्वेष्यो देवेभ्यः संप्रगृह्णाति यदु वा अनादिष्टं देवतायै हविर्गृह्यते सर्वा
वैतस्मिन्देवता अपित्विन्यो^{१६} मन्यन्ते नो वा एतत्कस्यैचन देवतायै हविर्गृह्णन्नादिशति
यदाज्यं तद्या एवास्मिन्देवता अपित्विन्यो मन्यन्ते ता एवास्मिन्नेतदाभजति ॥ २२ ॥

सं संप्रगृह्णाति संस्त्रवभागा स्थेषा बृहन्त इति संस्त्रवो ह्येष परिशिष्टो भवति
प्रस्तरेषाः परिधयश्च देवा इति प्रस्तरश्च हि परिधयश्चानुप्रहता भवन्तीमां वाचम-
भिविश्वे गृणन्त इति तद्विश्वदेवमासद्यास्मिन्बहिषि मादयध्वः स्वाहा वाळिति तद्यथा
वृषट्कृतः स्वाहाकृतः हुतमेवं भवति ॥ २३ ॥

स यस्यानसो गृह्णन्ति धुरितस्य विमुञ्चन्ति यतो युनजाम तद्विमुञ्चामेति यस्योपात्राः^{१७}:

१६. संविधानौ M, संविवानौ My

१७. देवप्राणिभिः My, Pa

१८. तद्विश्वेष्यो TE

१९. अपित्वि मन्यन्ते Pa

२०. पात्रा My, TE, M

स्फूर्तुम् तर्ह्यपोहन्ति यतो युनजाम तद्विमुञ्चमेति युञ्जौ ह वा एते यज्ञस्य यत्स्तुचौ ते एतद्युङ्गे यदाभ्यां प्रचरति तस्माद्वारयन्नेवावद्येद्यद्व निधायावद्येद्यथा वाहनमवैष्ठेदेवं तत्ते विमोचनमागच्छतः स्वष्टकृतं ते तत्सादयति ते अनुयाजेभ्यः प्रयुङ्गे ते विमोचनमागच्छतो यदेने संप्रगृह्णति स यां गतिमभियुङ्गे तां गतिं गत्वोत्तमं विमुञ्चते यज्ञम् वा अनु प्रजास्तस्मादयं पुरुषो युङ्गेऽथ विमुञ्चते ऽथ युङ्गे स यां गतिमभियुङ्गे तां गतिं गत्वोत्तमं विमुञ्चते स विमुञ्चति धूताची स्थो धुर्यो पातः सुप्ते स्थः सुप्ते माधत्तमिति ॥ २४ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

स वै यदैतदध्वर्युराहेषिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकायेति यदतो होतान्वाह सूक्तैव तदाह यजमानायैव तदाशिषमाशास्ते स वा उपरिष्टाद्यज्ञस्याशिषमाशास्ते द्वयं तद्यस्मादुपरिष्टाद्यज्ञस्याशिषमाशास्ते ॥ १ ॥

देवान्वा एष प्रीणात्येतेन यज्ञेनग्निर्भरिव त्वद्यजुर्भरिव त्वदाहुतिभरिव त्वत्तान्त्रीत्वाथशिषमाशास्ते तामस्मै देवा आशिषः सुन्नमन्तिः यामाशिषमाशास्ते यो नोऽप्रेषीदिति यज्ञम् वा एष जनयते यो यजत एतेन ह्येनमुक्ता ऋत्विजस्तन्वते तं जनयन्ते ऽथाशिषमाशास्ते तामस्मै यज्ञ आशिषः सुन्नमन्तिः यामाशिषमाशास्ते यो माजीजनतेत्येतद्द्वयं यस्मादुपरिष्टाद्यज्ञस्याशिषमाशास्ते ॥ २ ॥

स आहेदं द्यावापृथिवी भद्रमभूदिति भद्रःह्यभूद्यो यज्ञस्य सःस्थामग्नार्थं सूक्तवाकमुत नमोवाकमित्युभयः ह वा एतद्यज्ञः सूक्तवाकश्च नमोवाकश्चाविदाम यज्ञमरात्स्मेत्यैवैतदाहाग्रे त्वः सूक्तवागस्युपश्रुती दिवस्पृथिव्योरित्यग्निमैवैतदाह

२१. अवांष्ठेदेवं TE

१. २. सुन्नमन्ति TE

त्वं सूक्तवागस्युपशृण्वत्योद्यावापृथिव्योरित्योमैन्वती तेऽस्मिन्यज्ञे यजमान द्यावा-
पृथिवी स्तामित्यन्नं वा ओमान्नवत्यौ तेऽस्मिन्यज्ञे यजमान द्यावापृथिव्यौ स्तामित्यैवैत-
दाह ॥ ३ ॥

शंगवी जीवदान् इति शंगवी ते स्तां जीवदान् इत्यैवैतदाहात्र सू अप्रवेदे इति माह
कस्माच्चन प्रत्रासीर्मोत् इदं कुश्चन पुष्टं प्रविदतेत्यैवैतदाहोरुगव्यूती अभयं-
कृतावित्युरुगव्यूती ते स्तामभये इत्यैवैतदाह वृष्टिद्यावा रीत्यापेति वृष्टिमत्यौ ते
स्तामित्यैवैतदाह शंभुवौ मयोभुवाविति शंभुवौ ते मयोभुवौ स्तामित्यैवैतदाहोर्जस्वती
पयस्वती इति रसवत्यौ ते स्तामुपजीवनीये इत्यैवैतदाह सूपचरणा च स्वधिचरणा
चेति सूपचरणाह तेऽसाक्ष्यु स्तामधस्तादुपचरसि स्वधिचरणो त इयमस्तु
यामुपरिष्टादधिचरसीत्यैवैतदाह तयोराविदीति तयोरनुमन्यमानयोरित्यैवैतदाह यदाह
तयोराविदीति ॥ ४ ॥

अग्निरिदः हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति तदग्नेयमाज्यभागमाह सोम
इदः हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति तत्सौम्यमाज्यभागमाहग्निरिदः
हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति तदग्नेयमेव पुरोळाशमाह योऽयमुभयत्रा-
च्युतोऽथ यथादेवतं देवा आज्यपा आज्यमजुषन्तावीवृधन्त महो ज्यायोऽकृतेति

त् त्प्रयाजानुयाजानाह प्रयाजानुयाजा हि देवा आज्यपा अग्निहोत्रेणेदः हविरजुषतावीवृधत महो ज्यायोऽकृतेति तदग्निहोत्रेणाहैवं यावत्यो देवता इष्टा भवन्ति ताः संपश्यति स यदेवः संपश्यत्यसौ हविरजुषतासौ हविरजुषतेति यज्ञस्यैवास्मा एतत्समृद्धिमाशास्ते तेन हि महज्यति यदेवा हविर्जुषन्ते ॥ ५ ॥

अथ यदाहावीवृधतेति यद्वै देवा जोषयन्तेऽप्यल्पमध्येकामाहुतिमपि तद्विरिमात्रं वर्धयन्तेऽथो अपरिमितमेवैनद्वर्धयन्ते तस्मादाहावीवृधतेति महो ज्यायोऽकृतेति यज्ञो वै देवानां महस्तः ह्येतज्ज्यायाः सं कुर्वते तस्मादाह महो ज्यायोऽकृतेत्यस्यामृधेद्वोत्रायां^४ देवंगमायामित्यस्याः राष्ट्रोतु होत्रायां देवंगमायामित्येवैतदाहाशास्तेऽयं यजमान इति ॥ ६ ॥

स नाम गृह्णाति प्रत्यक्षः ह्यत्राशीस्तदेनं प्रत्यक्षमाशिषा संपादयति दीर्घयुत्वमाशास्ते इति स यदमुत्रोत्तरा देवयज्या तदत्र प्रत्यक्षं दीर्घयुत्वमाशास्ते इति स यदमुत्र भूयो हविष्करणं तदत्र प्रत्यक्षः सुप्रजास्त्वं प्रशासनः सु कुर्याद्य एवं ब्रूयादुत्तरां देवयज्यामाशास्ते इत्येवं ब्रूयात्तदेवं जीवातुं तत्प्रजां तत्पशून्भूयो हविष्करणमाशास्ते इति तदेवैतत्सर्वमाशास्ते सजातवनस्यामाशास्ते इति प्राणा वै सजाताः प्राणैर्हि सह जायते तत्प्राणानाशास्ते दिव्यं धामाशास्ते इति देवलोके मेऽपि स्यादिति वै यजते यो यजते तदेनं देवलोकेऽपित्विनं करोति यदनेन हविषाशास्ते तदश्यादिति यदनेन किञ्च हविषाशास्ते तदस्मै समृध्यतामित्येवैतदाह ॥ ७ ॥

ता वा एताः पञ्चाशिषस्तस्मै इळायां ता अष्टौ संपद्यन्तेऽष्टक्षरा गायत्री वीर्यगायत्री वीर्यमेवैतदाशिषोऽभिसंपादयति तदेतावत्य एव स्युरतिरक्तः ह यदतो भूयस्यो यदुर्वै यज्ञस्यातिरिच्यते द्विष्टत्तः हास्य तद्वातृव्यमध्यतिरिच्यते तस्मादेतावत्य एव

४. See Notes

५. एवैतदाहशिषो H

६. यदो वै TE

स्युरपीढै कनीयस्यः स्युर्नत्वेवातिरेचयेत्तदस्मै देवारासन्तामिति तदस्मै देवा अनु-
मन्यन्तामित्येवैतदाह तदग्रिर्देवो देवेषु वनुते वयमग्रे: परि मानुषा इति तथाहाग्रि-
र्देवो देवेषु वनुते वयमग्रे: परि मानुषा इत्येवैतदहेष्टं च वित्तं चाभूदित्यैषिषुर्वा एत-
द्यज्ञं तमविदस्तस्मादहेष्टं च वित्तं चाभूदित्युभे चैनं द्यावापृथिवी अःसस्पातामित्युभे
चैनं द्यावापृथिव्यावार्तेगोपायतामित्येवैतदाह ॥ ८ ॥

तुदुहैक आहुरुभे च नो द्यावापृथिवी अःहसस्पातामिति तथो होतात्मानं नान्तरे-
तीति तुदु तथा न ब्रूयाद्यज्ञमानस्य वा आशीः किमृत्विजामाशिषा न ह स क्लच्नै-
तामाशिषं प्रतिष्ठापयति य आहोभे च न इति तस्मादुभे चैनं द्यावापृथिवी अःहस-
स्पातामित्येव ब्रूयादिह गतिर्वामस्येति तद्यदेव यज्ञस्य साधु तदस्मिन्दधातीदं च नमो
देवेभ्य इति तद्यज्ञस्य सःस्थां गत्वा नमो देवेभ्यः करोति ॥ ९ ॥

अथ खलु शंयोराह शंयुर्ह वै बार्हस्पत्योऽज्ञसा यज्ञस्य सःस्थां विदां चकार स
ह देवलोकमपीयाय तद्वै मनुष्येभ्योऽन्तर्हितमास तद्विषीणामनुश्रुतमास शंयुर्वै बार्ह-
स्पत्य इत्यज्ञसा यज्ञस्य सःस्थां विदां चकार स देवलोकमपीयायेति तामेवैतदुष्योऽज्ञसा
यज्ञस्य सःस्थामुपायन्यच्छंयोरब्रुवन्याऽ शंयुर्बार्हस्पत्योऽज्ञसा यज्ञस्य सःस्थाम-
वेत्तामु वा एष एतद्ज्ञसा यज्ञस्य सःस्थामुपैति यच्छंयोराह याऽ शंयुर्बार्हस्पत्योऽ-
ज्ञसा यज्ञस्य सःस्थामवेत्तस्माच्छंयोराह ॥ १० ॥

स आह तच्छंयोरावृणीमह इति तां यज्ञस्य सःस्थामावृणीमह इत्येवैतदाह याऽ
शंयुर्बार्हस्पत्योऽज्ञसा यज्ञस्य सःस्थामवेदिति गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतय इति गातुं
वा एष यज्ञायेच्छति गातुं यज्ञमानाय यो यज्ञस्य सःस्थां दैवी स्वस्तिरस्तु नः
स्वस्तिर्मानुषेभ्य इति स्वस्ति नो देवत्रास्तु स्वस्ति मनुष्यत्रेत्येवैतदाहोर्ध्वं जिगातु

७. स्युरसीढै TE

८. आशिषि V2, M, TE, Ca

भेषजमित्यूर्ध्वो नोऽयं यज्ञो जयत्वित्येवैतदाह शं नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पद
इत्येतावद्वा इदं द्विपाच्चैव चतुष्पाच्च तस्मा एवैतद्यज्ञस्य सर्वस्थां गत्वा शं करोति ॥१॥

अथ कनिष्ठिकया पृथिवीमुपस्थृशत्यमानुष इव वा एतद्भवति यदात्मिज्ये प्रवृत्त
इयमुक्तै पृथिवी प्रतिष्ठा तदस्यामेव प्रतिष्ठायामन्ततः प्रतिष्ठति तथो खलु मानुषो
भवति ॥ १२ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

स वै सुवं च सुचं चाध्वर्युरादत्ते वेदः होताज्यविलापनीमग्रीते पत्रीः संयाजयिष्यन्तः
प्रतिपरायन्ति ॥ १ ॥

तद्वैकेषामध्वर्युरग्रेणाहवनीयमेति ततेन नैतव्यं बहिर्धा ह यज्ञात्स्याद्यत्तेनेयात्तस्मात्तेन
नैतव्यम् ॥ २ ॥

जघनेनो हैकेषां पत्रीमेति नो एव तेनैतव्यं पूर्वाधीर्थो वै यज्ञस्याध्वर्युर्जघनार्थः पत्री
स यथा भसत्तः^१ शिरः प्रतिदध्यादेवः ह तद्विधिर्थो एव यज्ञात्स्याद्यत्तेनेयात्तस्मात्तेन
नैतव्यम् ॥ ३ ॥

अन्तरेणो हैकेषां पत्रीमेति नो एव तेन नैतव्यमन्तरियाद्वयज्ञात्पर्तीयत्तेनेयात्तस्मात्तेन
नैतव्यमग्रेणैव गार्हपत्यमत्येयात्तथा ह न बहिर्धा यज्ञाद्ववति य उ एवास्यासौ प्रचरतः
संचरः स उ एवास्य संभवति ॥ ४ ॥

अथ पत्रीः संयाजयन्ति स यत्पत्रीः संयाजयन्ति यज्ञात्प्रजाः प्रजायन्ते यज्ञात्प्र-
जायमाना मिथुनात्प्रजायन्ते मिथुनात्प्रजायमाना अन्ततो यज्ञस्य मिथुनात्प्रजायन्ते

१. भसत्थः Ca, H, My, Ne, वसस्तः M, see Notes

२. अन्तरीयाद्व ते, V 1, Ca

३. संचरः Ca

४. संयाजयति TE, M, V 1

तदेतदन्ततो यजुस्य मिथुनं प्रजननं क्रियते तस्मान्मिथुनात्प्रजननादन्ततो यजुस्येमा:
प्रजाः प्रजायन्ते ॥ ५ ॥

स वै चतस्रो देवता यजति चतस्रो हि मिथुनं द्वन्द्वं हि मिथुनं मिथुनमेवैतत्प्रजननं
क्रियते ॥ ६ ॥

ता आज्यहविषो भवन्ति रेतो वा आज्यः रेत एवैतत्सञ्चयुपांश्चेन चरन्ति तिर्
इव वै मिथुनेन चरन्ति तिर इव स्वद्वा एतद्युपांशु ॥ ७ ॥

अथ खलु सोमं यजति रेतो वै सोमो रेत एवैतत्सञ्चति ॥ ८ ॥

अथ त्वष्टारं यजति त्वष्टा वै रेतः सिंकं विकरोति तदेतद्रेतः सिंकं तत्त्वष्टा विक-
रोति ॥ ९ ॥

अथ देवानां पतीर्यजति पतीषु वै योषासु रेतो योनौ सिंकं प्रतितिष्ठति तत्ततः
प्रजायते पतीष्वैतद्योषासु रेतो योनौ सिञ्चति तत्ततः प्रजनयति ॥ १० ॥

स यत्र देवानां पतीर्यजति तत्तिरः कुर्वन्त्युपासते ह चै देवा इदैन्चै नः समिष्टयजुर्न
जुहूतीदं नो होष्यन्तीति ताभ्य एवैतत्तिरः करोति तस्मात्पुःसोऽपीमा मानुष्यः
स्त्रियस्तिर इवैव जिघत्सन्ति ॥ ११ ॥

अथाग्निं गृहपतिं यजतीयं वै पृथिव्यग्निरिमामेवैतत्प्रतिष्ठामभीमा: प्रजाः प्रजनयति
ता इमाः प्रजा इमां प्रतिष्ठामभि प्रजायन्ते ॥ १२ ॥

तद्विलान्तमेव स्यान्न ह्यत्र परिधयो न प्रस्तरो विकर्ष इव ह स यच्छुंखन्तं पृतिं
वा अनु जाया स यत्र वा अदो यजमानं प्रस्तरेण स्वगाकरोति तदेवापि पतीः
स्वगाकरोत्युतो प्रस्तरस्य रूपं क्रियते वेदस्यो तर्हि तृणमाच्छिद्याग्रं जुहूमनक्ति

५. इदं चै Ca

६. तद्विला M, Ca, TE

७. प्रस्तरोऽविकर्ष Caland's suggestion

८. तृणमपच्छिद्याग्रं Ca

मध्यः सुवे मूलः स्थाल्यामाहुतिभैर्वैनां तत्करोत्याहुतिर्भूत्वा देवलोकं गच्छादिति
स यथैवादो यजमानं प्रस्तरेण स्वगाकरोत्येवभैर्वैतत्पत्तीः स्वगाकरोति ॥ १३ ॥

अथाग्रीदाहानुप्रहरेत्यनुप्रहृत्य चक्षुष्या असि चक्षुर्में पाहीत्यात्मानमभिमृशति ॥ १४ ॥

अथाग्रीदाह संवदस्वेत्यगादग्रीदगञ्जावय श्रौषट् स्वगा दैव्या होतृभ्यः स्वस्ति-
मानुषेभ्य इति सोऽसावेव बन्धुः ॥ १५ ॥

अथ सुवं च सुचं च संप्रगृह्णात्यदो हैवैनामाहुतिं करोति यदनकत्याहुतिर्भूत्वा
देवलोकं गच्छादिति तदग्न्ये संप्रगृह्णात्यग्नेऽदव्यायोऽशीतमेत्यमूर्तो ह्यग्रिस्तस्मा-
दाहादब्धायवित्यशीतमेत्यशिष्ठो ह्यग्निः पाहि मा दिद्योः पाहि प्रसित्यै पाहि दुरिष्टचै
पाहि दुरद्वन्या इति सर्वाभ्यो मार्तिभ्यो गोपायेत्येवैतदाहाविषं नः पितुं कृणिवत्यन्नं
वै पितुरनमीवं^{१०} नोऽकिलिष्वमन्नं कुर्वित्येवैतदाह सुषदा^{११} योनाविति तदात्मन्याह
स्वाहा वाल्लिति तद्यथा वषट्कृतस्वाहाकृतरः हुतमेवं भवति ॥ १६ ॥

अथ पत्री वेदं विस्त्रसयति योषा वै पत्री वृषा वेदो मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते
मिथुनायो वा एष क्रियते यद्वेदः स यदेनेन यज्ञ उपालभते तन्मिथुनं प्रजननं
क्रियते ॥ १७ ॥

सा विस्त्रसयति येन त्वं देव वेद देवेभ्यो वेदोऽभवः । तेन मह्यं वेदो भवेत्येतेनैव
कुर्याद्युदि यजुषा कुर्यादथास्य वेदस्य पत्री त्रुणमादत्ते नेदस्मान्मिथुनाद्वयवच्छिद्या
इति तदन्तरोरु व्यस्यतेऽन्तरेव ह्यूरु मिथुनं भवति ॥ १८ ॥

९. अशितमेत्य Ca, M, H, P1, P2

१०. अनमीव नो Ca

११. सुषदा V 1

तश्होता वेदे: संस्तृण्नेति योषा वै वेदिर्वृषा वेदः पश्चाद्वै परीत्य योषां
वृषाधिद्रवति तदेनां पुरस्तात्कृत्वा वृष्णा^{१२} वेदेनाधिद्रावयति ॥ १९ ॥

अथ समिष्टयजुर्जुहोति स यद्ग्रेन् जुहोति नेन्मे प्रत्यङ् यज्ञः संतिष्ठाता इति प्रत्यङ्
ह्यस्य यज्ञः संतिष्ठेदत्तर्हि समिष्टयजुर्जुहोति ॥ २० ॥

अथ यद्वेव समिष्टयजुर्जुहोति या वा एतेन यज्ञेन देवता ह्यति याभ्य एष यज्ञस्तायुते
सर्वा वै ता एतत्समिष्टा भवन्ति स यज्ञासु सर्वासु समिष्टस्वथ जुहोति तस्मात्समिष्ट-
यजुरित्याख्यायते ॥ २१ ॥

अथ यद्वेव समिष्टयजुर्जुहोति या वा एतेन यज्ञेन देवता ह्यति याभ्य एष यज्ञस्तायत
उपासते ह चै देवा इदं चै नः समिष्टयजुर्जुहतीदं नो होष्यन्तीति ता एवैत-
द्विवर्जति यत्रासां चरणं तदनु यमु चैव यज्ञमतत यमजीजनत्तमु चैवैतत्प्रतिष्ठापयति
यत्रास्य प्रतिष्ठा तत्स्माद्वाव समिष्टयजुर्जुहोति ॥ २२ ॥

स जुहोति देवा गातुविद इति गातुविदो हि देवा गातुमित्वेति यज्ञमित्वेत्यैतदाह
गातुमित्वेति तदेनान्विवर्जति यत्रासां चरणं तदनु मनसस्पत इमं देव यज्ञः स्वाहा
वाते धा इत्यवरः स्वाहाकारं करोति परां देवतामयं वाव यज्ञो योऽयं पवते तदेतं यज्ञः
संभूत्यैतस्मिन्यज्ञे प्रतिष्ठापयति तस्माद्वरःस्वाहाकारं करोति परां देवताम् ॥ २३ ॥

अथ बर्हिर्जुहोति तां वा एतामोषधिभ्य आहुतिं जुहोत्योषधयो हि बर्हिरोषधीरे-
वैतदस्यां पृथिव्यां दधाति ता इमा ओषधयोऽस्यां पृथिव्यां प्रतिष्ठितास्तां वा एतामति-
रिकां जुहोति यदा हि समिष्टयजुर्जुहोत्यथैतां जुहोति तस्माद्विमा ओषधयोऽपरिमिता
असंमिताः प्रजायन्ते ॥ २४ ॥

१२. वृष्णा Pa

१३. संतिष्ठेत तर्हि TE

१४. एवैतदव्यवर्जति Ca, see Notes

१५. तदेनान्विवर्जति Ca

१६. तस्मादिमा TE

सु जुहोति सुं बर्हिरङ्गाः हविषा घृतेन सुमादित्यैर्वसुभिः सुं मरुद्धिः । समिन्द्रो
विश्वदेवेभिरङ्गां दिव्यं नभो गच्छतु यत्स्वाहेति ॥ २५ ॥

अथ प्रणीता दक्षिणतः परीत्य निनयति तथा ह्युदीच्यो भवन्ति स यत्प्रणीता
निनयति यज्ञं वा एष युड्हे य एनं तनुते स यां गतिमधियुड्हे तां गतिं गत्वोत्तमं विमुञ्चते
यद्ध न विमुञ्चेत्पराइ हैवाविमुक्तो यजमानं यज्ञः प्रक्षिणुयात्स विमुञ्चति कस्त्वा
विमुञ्चति स त्वा विमुञ्चति कस्मै त्वा विमुञ्चति तस्मै त्वा विमुञ्चति पोषायेति
तत्पुष्टिमेवोत्तमां^{१७} यजमानाय निराह स येनैव प्रणयति तेन विमुञ्चति येन ह्येव योग्यं
युञ्जन्ति तेन विमुञ्चति योक्त्रेण^{१८} योक्त्रेण हि योग्यं युञ्जन्ति योक्त्रेण विमुञ्चन्त्यथा-
धोऽधः कृष्णाजिनं फलीकरणानुपास्यति रक्षसां भागोऽसीति ॥ २६ ॥

देवाश्व ह वा असुराश्वोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्तु त एतस्मिन्नेव यज्ञे प्रजापता-
वस्पर्धन्तास्माकमय॑ स्यादस्माकमय॑ स्यादिति त देवा:^{२०} संवृज्य पापिष्ठेन भागे-
नासुरान्त्रिरभजन्नापशोः फलीकरणैर्विर्यज्ञस्य सुनिर्भक्ता असन्निति स ह वै सुनि-
र्भक्तो यं भागिनं निर्भजन्त्यनिर्भक्तो ह वै स यमभागं निर्भजन्त्युत हि किञ्चिद्दुरां
लब्ध्वाभिपद्याह किं मा बभवथेति स यमेवैभ्यो देवा यज्ञे भागमकल्पयःस्तमेवैभ्य
एष एतत्करोति सोऽधोऽधः कृष्णाजिनं फलीकरणानुपास्यति रक्षसां भागोऽ-
सीत्यनग्नावैभ्यस्तदन्ये तमसि प्रवेशयति तथो एवा सृङ्गनिनयति रक्षसां भागोऽ-
सीत्यनग्नावैभ्यस्तदन्ये तमसि प्रवेशयति तस्मान्नकश्चन् पशोस्तेजनीं कुरुत एतेषाः
हि तद्रक्षसां भाजनेन ॥ २७ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

१७. एवोत्तमं My, TE

१८. विमुञ्चति योक्त्रेण हि TE

१९. करणानुपा Ca

२०. देवान् Ca, देवात् My

२१. करणानुपास्यति

चतुर्थं ब्राह्मणम्

स वै सऽस्थिते यज्ञे दक्षिणतः परीत्य पूर्णपात्रं निनयति तथा ह्युदाभुवति स यत्पूर्णपात्रं निनयति देवलोके मेऽपि स्यादिति वै यजते यो यजते स एष यज्ञोऽग्ने देवानभिप्रैति यज्ञमन्वारभ्य दक्षिणा यां दक्षिणां ददाति दक्षिणामन्वारभ्य यजमानः स यः स देवयानो वा पितृयाणो वा पन्थास्तमग्निशिखे अभितः समोषन्त्यौ तिष्ठतस्ते प्रति तमोषतो यः प्रत्युष्योऽति तः सृजेते योऽतिसृज्यस्तमेवैतत्पन्थामद्धिः शमयति शान्तिर्हापः ॥ १ ॥

तं वै पूर्णं निनयति सर्वं वै पूर्णं सर्वेणैवैनं तच्छमयति संततमव्यवच्छन्नं निनयति संततेनैवैनं तदव्यवच्छन्नेन शमयति यदृः वै यज्ञस्य मिथ्या क्रियते विवृहन्ति हास्य तत्क्षणैवन्त्यापो वै भेषजं शान्तिस्तदद्धिः शान्त्या शमयति तदद्धिः संदधाति ॥ २ ॥

तं वै पूर्णं निनयति सर्वं वै पूर्णं सर्वेणैवैनं तत्संदधाति संततमव्यवच्छन्नं निनयति संततेनैवैनं तदव्यवच्छन्नेन संदधाति ता आनीयमाना अञ्जलिना प्रतिगृह्णति ॥ ३ ॥

तत्र जपति सं वर्चसा पयसा सुं तनुभिरग्नमहि मनसा सः शिवेन त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनुमार्ष्टं तन्वो यद्विलिष्टभिति तद्यद्विलिष्टं तत्संदधात्यथ मुखमुपस्पृशति द्वयं तद्यस्मान्मुखमुपस्पृशत्यमृतमापोऽमृतेन न्वेवैतत्सःस्पृशत एतदुचैव कर्मात्मनि कुरुते ॥ ४ ॥

अथ विष्णुक्रमान्क्रमते स यद्विष्णुक्रमान्क्रमते देवलोके मेऽपि स्यादिति वै यजते यो यजते देवान्वा एष प्रीणात्येतेन यज्ञेनग्निर्भिरिव त्वद्यजुर्भिरिव त्वदाहुतिभिरिव त्वत्ताम्नीत्वा तेष्वपित्वीं मन्यते तेष्वपित्वीं भूत्वा तांनभिप्रक्रामति यज्ञ उ वै विष्णुः

१. यदृ Ca, H, P1, P2

२. तत्क्षुण्वन्त्यापो M

३. तत्रो M

४. ५. तेष्वपीत्वी TE

६. ताम्भिक्रामति Ca

स इमां देवे भ्यो विक्रान्तिं विचक्रम इमामेव प्रथमेन पदेन पस्पाराथेदमन्तरिक्षं दिवं तृतीयेन तामु वा एष एतस्मै यज्ञो विष्णुविक्रान्तिं विक्रमते तदितः पराञ्छो भूयिष्ठाः क्रमन्ते तत्तत् ॥ ५ ॥

पृथिव्यां विष्णुवर्यक्रक्षस्त गायत्रेण छन्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यन्तरिक्षे विष्णुवर्यक्रक्षस्त त्रैष्टभेन छन्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति दिवि विष्णुवर्यक्रक्षस्त जागतेन छन्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्येवमिमालोकान्त्समारुद्धाथैषा गतिरेषा प्रतिष्ठाय एष तपत्यथ ये रशमयस्ते सुकृतोऽथ यत्परं भाति प्रजापतिवैव स्वर्गो लोकस्तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गच्छत्येतन्नु यस्मादितः क्रमेतामुतस्त्वेवार्वाक्क्रमेत य इतोऽनुशासनं कुर्यादद्वयं तद्यस्मादमुतोऽर्वाक्क्रमेत ॥ ६ ॥

अपसरणतो ह वा अग्रे देवा जयन्तो जिग्युर्दिवमेवाग्रेऽथान्तरिक्षमथास्या अनपसरणात्सपत्नानुदन्त तथो वा एष एतदपसरणत एवाग्रे जयं जयति० दिवमेवाग्रेऽथान्तरिक्षमथास्या अनपसरणात्सपत्नानुदतेऽस्यामु चैव प्रतिष्ठायामन्ततो यज्ञस्य प्रतिष्ठति यावदस्येह मानुषमायुस्तस्मै तत्तत् ॥ ७ ॥

दिवि विष्णुवर्यक्रक्षस्त जागतेन छन्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यन्तरिक्षे विष्णुवर्यक्रक्षस्त त्रैष्टभेन छन्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति पृथिव्यां विष्णुवर्यक्रक्षस्त गायत्रेण छन्दसा ततो निर्भक्तो योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्यस्मादन्नादस्यै प्रतिष्ठाया इत्यस्याऽहीदमन्नमियुमु हि प्रतिष्ठाथ प्राङ्ग्रेक्षते प्राची हि देवानां दिक् ॥ ८ ॥

स प्रेक्षतेऽगन्म स्वरित्यगन्म देवानित्येवैतदाह यदाहागन्म स्वरिति सं ज्योतिषाभ्युमेति सं देवैरभूमेत्येवैतदाहाथ सुर्यमुदीक्षते तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गच्छति ॥ ९ ॥

स उदीक्षते स्वयंभूरसि श्रेष्ठो रश्मिरित्येषु॑ वै श्रेष्ठो रश्मर्यत्सुर्यस्तस्मादाह स्वयंभूरसि श्रेष्ठो रश्मरिति वचोदा असि वचो मे देहीत्येवाहं ब्रवीमीति होवाच याज्ञवल्क्यस्तद्वि॒ ब्राह्मणैष्टव्यं यद्व्यावर्चसमिति गोदा गृ॑ मे देहीत्येवाहं ब्रवीमीति होवाच तुमिञ्च औपोदितेयो वैयाप्रपद्य एष् एव मह्यं गा दास्यतीत्येवं यं कामं कामयेत तं ब्रुवीताथाह सुर्यस्यावृतमन्वावर्त इति तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गत्वैतस्यैवावृतमन्वावर्तते ॥ १० ॥

अथ गार्हपत्यमुपतिष्ठते गृहा वै गार्हपत्यः प्रतिष्ठावै॒ गृहा गृहेष्वैतत्प्रतिष्ठायामन्ततो यज्ञस्य प्रतितिष्ठति यावदस्येह मानुषमायुस्तुस्मै ॥ ११ ॥

स उपतिष्ठतेऽग्ने गृहपत इति सुगृहपतिरहं त्वया गृहपत्या भूयासम् । सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपत्या भूया इति नात्र तिरोहितमिवास्त्यस्थूरिणो गार्हपत्यानि सन्त्वित्यनार्तानि नो गार्हपत्यानि सन्त्वित्यैवैतदाह शतः हिमा इति शतं वर्षाणि जीव्यासमित्यैवैतदाह यदाह शतः हिमा इति तदुनपरिदिशेदुतो ह परशशतानि वर्षाणि मनुष्या जीवन्त्यथाह सुर्यस्यावृतमन्वावर्त इति तदेतां गतिमेतां प्रतिष्ठां गत्वैतस्यैवावृतमन्वावर्तते ॥ १२ ॥

अथ प्राङ्मुदायन्मुत्रस्य नाम गृह्णातीदं मे कर्मेदं वीर्यं पुत्रोऽनु संतनोत्विति तथा हास्यैतत्कर्मेतद्वीर्यं पुत्रोऽनुसंतनोति यदि पुत्रो न स्यादप्यात्मन एव गृहीयादथ तूष्णीमेवाहवनीयमुपतिष्ठते प्राङ्मे कर्मानुसंतिष्ठाता इति तथाह्यस्य प्राक्मानुसंतिष्ठते॒ थ व्रतं विसृजत इदमहं य एवास्मि स एवास्मीति तस्योक्तो बन्धुः ॥ १३ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति अष्टमोऽध्यायः ॥

॥ इति हविर्यज्ञकाण्डः समाप्तः ॥

उद्धारिकाण्डः

प्रथमोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

स यत्र ह वा एष प्रथमः संप्रधुप्य प्रज्वलति तद्वरुणो भवत्यथ यत्र संप्रज्वलितो भवत्यवरेणेव वर्षिमाणं तद्वरुणो भवत्यथ यत्र वर्षिष्ठं ज्वलति तद्वन्द्रो भवत्यथ यत्र नितरामर्चयो भवन्ति तद्वरुणो भवत्यथ यत्राङ्गारा मन्मलायन्तीव तद्वरुणो भवति ॥ १ ॥

स यदि ह कामयेत यथेदमिमाः प्रजा वरुणो गृह्णाति सहसा निघातयत्येवः स्यामिति यां वेलां वरुणः स्यात्जुहयाद्यथा हैवेदमिमाः प्रजा वरुणो गृह्णाति सहसा निघातयत्येवः ह भवति वरुणस्योऽहं सायुज्यः सलोकतां जयति ॥ २ ॥

अथ यदि कामयेत यथा रुद्रादिमाः प्रजा बिभ्यत्येवं मद्विभ्यत्विति यां वेलां रुद्रः स्यात्जुहयाद्यथा हैव रुद्रादिमाः प्रजा बिभ्यत्येवः हास्माद्विभ्यति रुद्रस्योऽहं सायुज्यः सलोकतां जयति ॥ ३ ॥

अथ यदि कामयेत यथेन्द्रोऽधिपतिः श्रेष्ठो देवानामेवः स्यामिति यां वेलामिन्द्रः स्यात्जुहयाद्यथा हैवेन्द्रोऽधिपतिः श्रेष्ठो देवानामेवः ह भवतीन्द्रस्योऽहं सायुज्यः सलोकतां जयति ॥ ४ ॥

अथ यदि कामयेत मित्रः स्यां प्रपदनं वधत्र इति यां वेलां मित्रः स्यात्जुहयान्मित्रः ह भवति प्रपदनं वधत्रो मित्रस्योऽहं सायुज्यः सलोकतां जयति ॥ ५ ॥

१. अवरुणेव TE

२. वरुणस्येह TE, B, My

३. रुद्रस्येह TE, B, My

४. भवतीन्द्रस्येह TE, My, B

५. मित्रस्येह TE, My, B

अथ यदि कामयेत् ब्रह्मवर्चसी स्यामिति यां वेलां ब्रह्म स्यात् जुहुयाद्ब्रह्मवर्चसी हैव भवति ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकुतां जयति ॥ ६ ॥

अत एकतम् सिन्कामे यं कामं कामयेतायं मे कामः समृध्यतामिति तस्मिन्तसार्थमेव जुहुयाद्यो वा अस्याः पृथिव्या अप्यनुपेऽन्यत्रान्यत्र खनेत्रैवापोऽभिविन्देदथ योऽस्या स्थलतमेऽपि सार्धं खनेदभ्येवापो विन्देदेवं यस्मै कामाय सार्धं जुहोति सोऽस्मै कामः समृध्यते स यं कामं कामयेतायं मे कामः समृध्यतामिति तस्मिन्तसार्थमेव जुहुयात्सः हास्मै स कामं ऋध्यते यस्मै कामाय सार्धं जुहोति ॥ ७ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

स यामेतां प्रथमामाहुतिं जुहोति ते देवा अथ यां द्वितीयां ते मनुष्या अथ यत्तुचि परिशिनष्टि ते पश्वस्तस्माद्यावन्मात्रमिवैवाग्रे जुहुयाद्यावन्मात्रा इव हि सन्तो देवाः प्रभवो भूय इवोत्तरस्यां भूयाः सो हि देवेभ्यो मनुष्या भूयिष्ठः सुचि परिशिष्ठ्याद्बूयाः सोः हि मनुष्येभ्यः पश्ववो भूयाः सो ह वा अस्य प्रभोः सतो भायेभ्यः पश्ववो भवन्ति य एवमेतद्वेद यस्य^१ चैवं जुहति तद्वै समृद्धं यस्य प्रभोः सतो भूयाः सो भायेभ्यः पश्ववोऽसन्यु उ वा एतमुत्तरावतीमाहुतिं वेद पुत्रो हास्माच्छ्रेयाभ्ववति पुत्रात्पौत्र उत्तरावद्वैवास्मै श्वेतुश्रेयसं भवत्येषो वा उत्तरावद्यत्याहुतिर्यद्यावन्मात्रमिवैवाग्रे जुहोत्यथ भूयोऽथ भूयिष्ठः सुचि परिशिनष्टि ॥ १ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

१. परिशिष्ठ्याद्बूयाः सो P1, P2, H

२. वैवं TE, My

३. See Notes on I, 1.1.9

तृतीयं ब्राह्मणम्

स वै सायमुद्धरति यद्हा पुण्यं करोति तद्रात्र्योद्धरत्युद्धरत्येव प्रातर्यद्रात्र्या पुण्यं
करोति तद्होद्धरति तस्मादुद्धरेत्येव ब्रूयात्पुण्यकृत्याऽह्युद्धरति स यदुद्धतेऽग्राव-
भ्यागताय नोदकं याचत्यकृता ह्यस्य पूर्वा पुण्यकृत्या भवति करिष्यन्न परं भवत्यथैत-
दुभयमन्तरेण मन्यन्ते सा हास्यैषा पुण्यकृत्या न पापेन चन कर्मणा मीयत उद्धता
ह्यस्य भवति ॥ १ ॥

उन्नेष्यामीति सायमाहाग्रय एवैतदक्ष्यमुपाकरोति तदग्री रात्र्या शःसति तत्प्राणः
प्रत्यागृणात्यन्नमन्नमिति ॥ २ ॥

उन्नेष्यामीति प्रातराहादित्यायैवैतदश्विनमुपाकरोति तदादित्योऽहा शःसति
तद्वाक्प्रत्यागृणात्यायुरायुरित्यकर्यः ह वा अस्य सायमाहुतिराश्विनं प्रातराहुतिस्तद्यथाकर्येण
चाश्विनेन च शस्तेन लोकं जयेत्तावन्तः ह सायं प्रातराहुतिभ्यां लोकं जयति ॥ ३ ॥

स यत्सायं जुहोत्यग्निमेवैतदनेन सह सर्वेणादित्ये जुहोत्यग्निः ह्येवेदमनु सर्वं
तद्यथानेन सकृत्सर्वेणेष्टा लोकं जयेत्तावन्तः ह सायमाहुत्या लोकं जयति ॥ ४ ॥

अथ यत्प्रातर्जुहोत्यादित्यमेवैतदनेन सह सर्वेणाग्नौ जुहोत्यादित्यः ह्येवेदमनु सर्वं
तद्यथानेन सकृत्सर्वेणेष्टा लोकं जयेत्तावन्तः ह प्रातराहुत्या लोकं जयति ते हास्यैते
आहुती न बद्धयाजी च नाप्रोति न हि बहूनि च न बधीते तयोर्देवतयोरन्यतरामनु
॥ ५ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

वाग्घ वा एतस्याग्निहोत्रस्याग्निहोत्री मन एव वत्सो मनसा वै वाचं प्रप्यानां^१ दुहन्ति
तस्माद्वत्सेन मातरं प्रप्यानां^२ दुहन्ति तद्वा इदं मनः पूर्वं यत्पश्चाद्वाग्न्वेति^३ तस्माद्वत्सं
पूर्वं यन्तं पश्चान्मातान्वेति ॥ १ ॥

१. पराइभवत्यथैत TE.K

२. प्राप्यानां V 1

३. यत्पश्च वाग्न्वेति Ca

प्राण एव रज्जुः प्राणेन हि मनश्च वाकचाभिहिते तस्माद्रज्ज्वा वत्सं च मातरं चाभिदधति हृदयमेव मेथ्युपदोहनी तेज एव श्रद्धा सत्यमाज्यं सत्येन हीमे लोका आजित्याः ॥ २ ॥

तद्वैतज्जनको वैदेहो याज्ञवल्क्यं पप्रच्छ याज्ञवल्क्य वेत्थाग्निहोत्रा मिति वेद सप्राळिति होवाच पय एवेति यत्पयो नाभविष्यत्केनाहोष्य इति ब्राह्मियवाभ्यामिति होवाच यद्वीहियवौ नाभविष्यतां केनाहोष्य इत्यारण्याभिरोषधिभिरिति यदारण्या ओषधयो नाभविष्यन्केनाहोष्य इति वृक्षफलैरिति यद्वृक्षफलानि नाभविष्यन्केनाहोष्य इत्यद्विरिति होवाच यदापो नाभविष्यन्केनाहोष्य इति स होवाच न वै सप्राळतेऽग्र एकं च नासीदृथैतद्दृयतैव सत्यं श्रद्धायामिति ॥ ३ ॥

स होवाच नमस्तेऽस्तु याज्ञवल्क्य वेत्थाग्निहोत्रं सहस्रं ददामीति तदप्येषोऽस्ति श्लोकः किंस्वद्वान्प्रवसत्यग्निहोत्री गृहेभ्यः। कथं स्वदस्य काव्यं कथं संततो अग्निभिरिति यो जविष्ठो भुवनेषु स विद्वान्प्रवसन्विदे तथा तदस्य काव्यं तथा संततो अग्निभिरिति तन्मनसैवान्ते भवति यत्स दूरं परेत्याथ तत्र प्रमाद्यति कस्मिन्त्सास्य हुताहुतिगृहे यामस्य जुहृतीति यो जागार भुवनेषु विश्वा रूपाणि योऽबिभः। तस्मिन्त्सास्य हुताहुतिगृहे यामस्य जुहृतीति तन्प्राण एवैतामाहुतिं जुहृति तस्माद्वा आहुः प्राण एवाग्निहोत्रमिति ॥ ४ ॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

पञ्चमं ब्राह्मणम्

स यथाग्निं चित्यमाप्नोति समिधमेतामभ्यादधातीष्टकामेवैतामुपधते तदप्येतदग्निज्योतिषं त्वा वायुमर्तीं प्राणवतीम्। स्वर्ग्यांस्वर्गायोपदधामि भास्वतीमिति सायं सुर्यज्योतिषं त्वा वायुमर्तीं प्राणवतीम्। स्वर्ग्यांस्वर्गायोपदधामि भास्वतीमिति

३. मेथ्युपदोहनी TE, मेथ्युपदोहनी V 1

४. प्रवसन्विदेत्था TE, My

५. See Notes

प्रातरथ यदस्मिन्जुहोति यथा संचिते जुहुयादेवं तत्स सप्तविंशतिशतानि सायंप्रातः समिधोऽध्यादधात्येतावत्योऽग्रेश्चित्यस्येष्टका इत्येक आहुः संवत्सरस्यैवैतावन्त्यहोरात्राणि प्रजापतिवै संवत्सरः प्रजापतिर्वा अग्निः स संवत्सरे संवत्सरेऽग्निं चित्यमाप्नोति तद्यथाग्निना चित्येनेष्टा लोकं जयेत्तावन्तः ह संवत्सरे संवत्सरे लोकं जयति ॥ १ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

षष्ठं ब्राह्मणम्

स यथैतन्महदुक्थमाप्नोत्याहुतिमेतां जुहोति स सप्तविंशतिशतानि सायंप्रातराहुतीं जुहोति यैव पूर्वा तामेतत्संपश्यामः स्वष्टकृद्भाजनं वोत्तरा मिथुनं व या उ वै होता नवाशीति॑ शः सति सप्त तानि विंशतिशतानि स संवत्सरे संवत्सरे एतन्महदुक्थमाप्नोति तद्यथोक्थेन शस्तेन लोकं जयेत्तावन्तः ह संवत्सरे संवत्सरे लोकं जयति ॥ १ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥

सप्तमं ब्राह्मणम्

अथ यथैतेऽध्यात्ममग्नयो भवन्ति मुखमेवास्याहवनीय उत्तरा नासिका गार्हपत्यो दक्षिणान्वाहार्यपूचन इयमेव सुकेषामन्नमेव दीसिः सर्वमायुरेति य एवमेतद्वेद ॥ १ ॥ इति सप्तमं ब्राह्मणम् ॥

अष्टमं ब्राह्मणम्

स यथाश्वं मेध्यमाप्नोत्येष वा अश्वो मेध्यो य एष तुपति स वा एषोऽस्तं यन्नग्निमेव प्रविशति ॥ १ ॥

स यत्सायं जुहोति पूर्वयोरेवास्य तत्पदयोर्जुहोत्यथ यत्प्रात्जुहोत्युत्तरयोरेवास्य तत्पदयोर्जुहोति यत्र वा अश्वो मेध्यो निष्क्रामत्याहुतयस्तत्र हूयन्ते स वै चतसः

१. नवाशीतीः Ca

सायंप्रातराहुतीर्जुहोति चतुष्पाद्वा अश्वो मेध्यस्तदश्वं मेध्यमाप्नोति तद्यथाश्वेन मेध्येनेष्टा
लोकं जयेत्तावन्तः ह सायंप्रातराहुतिभ्यां लोकं जयतीति न्वग्निहोत्रेऽश्वमेधस्यासिरथ
दर्शपूर्णमासुयोरपि ह वा एतर्हि देवेभ्योऽश्वं मेध्यमालभन्ते ॥ २ ॥

तुदाहुः प्राकृतोऽश्वमेध इतीतरो नूनः स प्राकृत एष वा अश्वो मेध्यो यच्चन्द्र-
मास्तुमेतदश्वं मेध्यमालभते यत्पौर्णमासेन यजते स एष आलब्ध एत्यामावास्याया-
स्तुस्यैतत्पदे पदे जुहोति यदग्निहोत्रं जुहोति पदे पदे वा अश्वस्य मेध्यस्याहुतयो हूयन्ते
॥ ३ ॥

अथ यदामावास्येन यजते चन्द्रमा आदित्यं प्रविशत्यादित्योऽस्तं यन्नग्निं प्रविशति
तस्यैताः रात्रिमग्नियः सार्थः संवसन्ति सोऽस्यैषोऽश्वो मेध्य एताः रात्रिमग्निषु
विवर्तते॑ यत्र वा अश्वो मेध्यो विवर्तत इष्ट्या तत्र यजन्ते ॥ ४ ॥

स यत्प्रातरामावास्येन यजते विवर्तन॑ एवास्य तद्यजते तमामावास्येनेष्टोत्सृजते
स एष उत्सृष्ट एत्या पौर्णमास्यास्तुस्यां एतत्पदे पद एव जुहोति यदग्निहोत्रं जुहोति
पदे पदे वा अश्वस्य मेध्यस्याहुतयो हूयन्ते तं पुनः पौर्णमास्यमालभन्ते स मासि
मास्यश्वं मेध्यमालभते तद्यथाश्वेन मेध्येनेष्टा लोकं जयेत्तावन्तः ह मासि मासि लोकं
जयति ॥ ५ ॥ इति अष्टमं ब्राह्मणम् ॥

नवमं ब्राह्मणम्

एष वाव॑ मृत्युर्य एष तुपति तस्माद्या अतोऽर्वाच्यः प्रजास्ता मृत्या अथ याः
पराच्यस्ता अमृतास्तुस्यैतस्य मृत्योरिमाः प्रजाः प्राणेषु रश्मिभिरभिहिता यथाश्वो

१. तावन्तः सायंप्रात V 1, H, P2

२. तेऽस्यैताः TE, My

३. निवर्तते V 1

४. विवर्तत TE, My

५. तस्यो Ca

रशनयाभिहितः स्यादेवः स यथा राजा विजिग्यानो न किञ्चनावेप्सत्येवमेष न किञ्चनावेप्सति स यस्य कामयते तस्य प्राणेनास्तमेति यस्य कामयते तस्य प्राणेनोदयते स वा एषोऽस्तं यन्प्रिमेव प्रविशति ॥ १ ॥

स यत्सायं जुहोति यत्किञ्चाहा पुण्यं करोति तेन सह सर्वेणैतस्मिन्युर्वाभ्यां पद्ध्यां प्रतितिष्ठत्यथ यत्प्रातर्जुहोति यत्किञ्चरात्रा पुण्यं करोति तेन सह सर्वेणैतस्मिन्मुत्तराभ्यां पद्ध्यां प्रतितिष्ठति स यथा रथे वान्यस्मिन्वा याने चतुष्पदि प्रतितिष्ठेदेवः हैतस्मिन्श्चतुष्पदि प्रतितिष्ठति ॥ २ ॥

तमेष आदायोदयते स परेणास्यैतमात्मानः संस्करोति स यदामुः लोकमेत्यथैनमेष आदायोदयते तमेष आहुतिमयः सुकृतमय आत्माहृयत्येह्यायं त आत्मेति स यदाहृयति तस्मादाहृतयो नामाहृतयो ह वै नामैतद्यदाहृतय इत्याहुरत उ वा अर्वाची अहोरात्रे अहोरात्रे वै परिवर्तमाने पुरुषस्य सुकृतं क्षिणुतः स यथा रथेन धावयन्नथचक्रे परिवर्तमाने प्रत्यवेक्षतैवै हाहोरात्रे परिवर्तमाने प्रत्यवेक्षते तस्य ह नाहोरात्रे सुकृतं क्षिणुतेऽक्षीयः ह जयति य एवमेतद्देव ॥ ३ ॥

तदेतदनीकं यज्ञस्य यदग्निहोत्रः स येन वा इषोरनीकमत्येति तेनैव सर्व इषुरत्येति तदेतेनैवास्य सर्वो यज्ञोऽत्येतेन सर्वो यज्ञोऽतिमुच्यते ॥ ४ ॥

आगूर्ती ह वा एषोऽमुः लोकमेति योऽग्निहोत्रं जुहोति सायः हि हुत्वा होष्यन्नातर्भवति प्रातर्हुत्वा होष्यन्तसायं भवति तद्यथानागूर्ती भवति यैवास्य सायं पूर्वाहुतिः सैवास्य सायमाहुतिस्तस्मात्तां मन्त्रेण जुहोत्यद्वा हि तद्यन्मन्त्रोऽद्वा हि भूतं भूतः होषा तर्हि भवत्यथ यां द्वितीयां जुहोति सैवास्य प्रातराहुतिस्तस्मात्तां तूष्णीं जुहोत्यनद्वा हि तद्यन्तूष्णीमनद्वा हि भविष्यद्विष्यद्विष्यद्वयेषा तर्हि भवति ॥ ५ ॥

१. स यः कामयते TE, T, My, सद्यः कामयते V ।

२. यदमुः V ।

३. प्रत्यवेक्षतैवै P1, P2, H

तथो एव प्रात्_यैवास्य प्रातः पूर्वाहुतिः सैवास्य प्रातराहुतिस्तस्मात्तं मन्त्रेण जुहोत्यद्वा हि तद्यन्मन्त्रोऽद्वा हि भूतं भूतं ह्येषा तर्हि भवत्यथ यां द्वितीयां जुहोति सैवास्य सायमाहुतिस्तस्मात्तं तूष्णीं जुहोत्यनद्वा हि तद्यन्तूष्णीमनद्वा हि भविष्यद्विष्यद्विष्यद्वयेषा तर्हि भवत्येवमस्यैते उभे सायमाहुती हुते भवत उभे प्रातस्तथो^४ अनागूर्ती भवति ॥ ६ ॥ इति नवमं ब्राह्मणम् ॥

दशमं ब्राह्मणम्

प्रजापतिर्ह वै प्रजाः ससृजे तदप्येत्तमग्निःससृजे सोऽग्निः सृष्ट इमाः प्रजा दग्धुं दध्ने स इमाः प्रजा दहन्त्वा भीयाय तमिमाः प्रजा दह्यमाना अनुगमयितुं विपेष्टुं दध्निरे ॥ १ ॥

सोऽनुगम्यमान उवाच पुरुषं त्वां प्रविशामीति तं मां त्वं जनयित्वा बिभृहीति स यथा वै मां त्वमस्मिल्लोके भरिष्यसीत्येवमेवाहं त्वाममुष्मिल्लोके जनयित्वा भरिष्यामीति तथेति तं प्रविशत्तस्मादाहुः सर्वः पुरुषोऽग्निमान्विति पुरुषः ह वा अग्निः प्रविष्टस्तस्मादेनं पुरुष एव जनयते नान्यः पशुः ॥ २ ॥

स यदग्नी आधते तदेनं जनयते^५ थ यदस्मिन्जुहोति यद्यजते तदेनं जनयित्वा बिभर्ति सोऽग्निः पौरुषिर्भवति पुरुषाद्वयधिजायते तस्मादग्नी आधाय नोद्वासयेत स यावद्व वा एनौ भूत्वोद्वासयते तावद्वैनमेषोऽमुष्मिल्लोके भूत्वा परास्यत्येतावद्वै नोऽबिभरित्यथ यो हैनं यावज्जीवमेवाजरसं बिभर्ति यावदेवाग्नेरायुस्तावद्वैनमेषोऽमुष्मिल्लोके जनयित्वा बिभर्त्यजरं वा अमृतमग्नेरायुः सोऽजरोऽमृतः संभवति ॥ ३ ॥

स यदामुल्लोकमेत्यथाग्निमेव प्रविशति तमु तत्राग्निर्जनयित्वा बिभर्ति स उ तत्र पुरुष आग्नेयो भवत्यग्नेत्यधि जायते तस्मादग्नी आधाय नोद्वासयेत स यावद्व वा एनौ

४. प्रातस्तद्वो V 1

५. तं मां V 1

भृत्वोद्गासयते तावद्धैनमेषोऽमुष्मिल्लोके भृत्वा परास्यत्येतावद्धैनोऽविभरित्यथ यो हैनं यावज्जीवमेवाजरसं बिभर्ति यावदेवग्रेरायुस्तावद्धैनमेषोऽमुष्मिल्लोके जनयित्वा बिभर्त्यजरं वा अमृतमग्रेरायुः सोऽजरोऽमृतः संभवति ॥४॥ इति दशमं ब्राह्मणम्॥

एकादशं ब्राह्मणम्

स वा अग्रेणाहवनीयं परीत्य जघनेन वा^१ गार्हपत्यमन्तरेणेत्वोपविशति स यदन्तरेणेत्वोपविशति न ह वै देवा मनुष्यं विदुरयमस्माकमस्य वयः स्म इति तः हैवमन्तरेण यन्तं विदुरयमस्माकमस्य वयः स्म इति तस्मै ह तं कामः समर्थ्यति यस्मै कामायान्तरेणोपविशति ॥१॥

अथ यद्वेवान्तरेणोपविशत्यपहतपाप्मानो वै देवा अनपहतपाप्मानो मनुष्यास्तस्य हैवमन्तरेण यतोऽग्री पाप्मानमपहतस्तुं पाप्मा नाभ्यत्येति सोऽपहतपाप्मा भवति ॥२॥

अथ यद्वेवान्तरेणोपविशत्येषा वै नौः स्वर्ग्या यदग्निहोत्रं तस्या एतस्या नावः स्वार्यायाः क्षीरहोतैव नावाजस्तामृतः प्राचीमध्यजति तस्या अतोऽधिरोहणं तामतोऽधिरोहति ॥३॥

स यद्वद्दक्षिणत उपासीत यथा पारार्थं नौर्जह्यादेवः ह तदथ यद्वते पुनरैति तत्स्वर्गे लोके प्रतितिष्ठत्येतद्वै स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः स यदन्तरेणोपविशति तत्स्वर्गे लोकं प्रपद्यते ॥४॥

अथ यद्वद्दक्षिणत उपासीत यथा द्वारेण प्रतिपैत्सेतैवः ह तदथ यद्वते पुनरैति तत्स्वर्गे लोके प्रतितिष्ठति ॥५॥

२. एतावद्वै नो Ca, M,T

१. जघनेन गार्हपत्य P1

२. तामितः TE

३. See Notes

एष वावु प्रजापतिर्यज्ञो यदग्निहोत्रं तस्यैतस्य प्रजापतेर्ज्ञस्य यजमान एव प्राणे यावद्येव यजमानः प्राणेन प्राणिति तावदेव जुहोत्यथ यदा प्राणोऽपक्रामत्यथ व्यवच्छिद्यते स यदन्तरेणेत्वोपविशति प्राण एव तद्भूत्वा प्रविशत्यथ यद्भुते पुनरैत्युदान् एव तद्भूत्वा पुनरैति स वा अयं पुरुषोऽस्मै प्राणायानार्ति कामयत एवः हास्मा एता देवता अनर्ति कामयन्ते स हु नच्छत्यक्षीयैः ह जयति य एवमेतद्वेद स यदास्मालोकात्पैत्यथास्यैत एवाग्रयः प्राणा भवन्त्यक्षीयैः वा अमृतमेते प्राणास्तस्य हाक्षीयैः सुकृतं भवत्यक्षीयैः ह जयति य एवमेतद्वेद ॥ ६ ॥ इति एकादशं ब्राह्मणम् ॥

द्वादशं ब्राह्मणम्

आपो ह वा इदम् आसुः सलिलमेव ता अकामयन्त कथं नु प्रजायेमहीति ता अश्राम्यः स्तास्तपोऽतप्यन्त तास्वन्तर्हिरण्मयमाण्डः संबभूव तद्जातो ह तर्हि संवत्सर आसीद्यावती तु संवत्सरस्य वेला तावदिदः हिरण्मयमाण्डमास्वेवाप्सु परिपुषुवे ॥ १ ॥

तदन्तः पुरुषः संबभूव सु प्रजापतिर्यत्स पुरुषः संबभूव सु इदं द्विधां व्यरुजत् ॥ २ ॥

तद्वै सोऽजायत तस्मात्संवत्सर एव स्त्री वा गौर्वा वलबा वा विजायते संवत्सरे हि प्रजापतिर्जायत तद्जातो ह तर्हि संवत्सर आसीद्यावती तु संवत्सरस्य वेला तावदयमिमे व्रुकले^१ बिभ्रदास्वेवाप्सु परिपुषुवे ॥ ३ ॥

४. अनार्ति P1, P2, H, अनार्त्य TE

५. अक्षय्यः (archaic form for अक्षयः)

६. द्विधाण्डं Ca

७. विकले P1, see Notes

स संवत्सरे व्याजिहीर्षत्स भूरिति व्याहरत्तदिमं लोकुमजनयैत भुव इति द्वितीयं
तदिममन्तरिक्षलोकः स्वरिति तृतीयं तदमुं देवलोकमेवमिमाल्लोकानजनयतः
तान्जनयित्वानुदतिष्ठत्स्मात्संवत्सर एव जातः कुमार उत्तिष्ठासति संवत्सर उत्तिष्ठति
संवत्सरे व्याजिहीर्षति संवत्सरे व्याहरत्येवं हि प्रजापतिरकरोत् ॥ ४ ॥

स वा एतत्प्रजापतिः प्रथमं वुदन्नेकाक्षरद्वयक्षरमवदत्स्मादयं जातः कुमारः प्रथमं
वुदन्नेकाक्षरद्वयक्षरं वदति ॥ ५ ॥

तानि वा एतानि पञ्चाक्षराणि तानृतूनेकुरुत तस्मात्पञ्चर्तव इत्याहुरेतानृतूनकुरुतेति
सु ह सहस्रायुषे जज्ञे स यथा नद्याः पारं परापश्येदेवं ह स्वस्यायुषः पारे पुराचख्यौ
॥ ६ ॥

सोऽर्चञ्छाम्यन्प्रजाकामश्चार स आत्मन्येव प्रजातिमधत्त सोऽसिसृक्षत स
आस्येनैव देवान्जनयां चक्रे ते देवा दिवमेवाभिपद्याजायन्त तस्मादेवा नाम
यद्विवमभिपद्याजायन्त तस्मा उ वै प्रजापतये देवान्त्ससृजानाय दिवेवाभवत्स्माद्वेव
देवा नाम युदस्मै देवान्त्ससृजानाय दिवेवाभवद्वाचा प्राणेनासुराऽस्तेऽसुरा इमामेव
पृथिवीमभिपद्याजायन्त ॥ ७ ॥

स होवाचास्विव बत मेऽराधीति तस्माद्सुरा नाम तस्मा उ वै प्रजापतये ऽसुरान्त्स-
सृजानाय तम इवाभवत् ॥ ८ ॥

स हेक्षां चक्रे प्रजापतिः पाप्मानं वा असृक्षि य इमानसृक्षीति ताऽस्तुत एव
पाप्मनाविध्यत्तौन्पराभावयत्स्मादाहु नैतदस्ति यद्वैवासुरमिति जनयित्वा ह्येव
तान्प्रजापतिः पिता पराभावयदिति ॥ ९ ॥

३. See Notes

४. अजनयत् PI, see Notes

५. तान्यृतून् TE

६. विष्वातान् H

तस्मादृप्येतदुषिणाभ्यनूकं यदचरस्तन्वा वावृधानो बुलानीन्द्र प्रब्रुवाणो जुनेषु।
मायेत्सा ते यानि युद्धान्याहुर्नाय शत्रुं ननु पुरा विवित्स इति जनयित्वा ह्येव
तान्प्रजापतिः पिता पराभावयदित्यथ प्रजननेनैवेमाः प्रजाः ससृजे या इमाः प्रजाः^७
प्रजननेन प्रजायन्ते तस्माद्विमाः प्रजाः प्रजननेनैव प्रजायन्ते ॥ १० ॥

सु होवाच मन इव बत मेऽमोषिषुरिति तस्मान्मनुष्या नामैवं प्रजापतिरिमाः प्रजा
असृजत स यदस्मै देवान्त्ससृजानाय दिवेवाभवत्तदहरकुरुताथ यदस्मा
असुरान्त्ससृजानाय तम इवाभवत्ताऽरात्रिमकुरुतैवमुभे अहोरात्रे असृजत ॥ ११ ॥

सु हेक्षां चक्रे प्रजापतिः सर्वं वा इदमत्सारिषं य इमा देवता असृक्षीति
तस्मात्सर्वत्सरो नाम सर्वत्सरो ह वै नामैतद्युत्संवत्सर इत्याहुः स यो हैनं पाप्मा
मायया त्सरति सु हैव पराभवत्यथ^८ यस्त्सरति यं तुस्तूर्षत्यर्थिं हि वैनं भवति य
एताऽसंवत्सरस्य सर्वत्सरतां वेद ॥ १२ ॥

सु हेक्षां चक्रे प्रजापतिरिमां वा आत्मनः प्रतिमामसृक्षियुत्संवत्सरमिति तस्मात्संवत्सरः
प्रजापतिरित्याख्यायते चतुरक्षरो हि संवत्सरश्चतुरक्षरः प्रजापतिस्तेनो एवास्य प्रतिमा
॥ १३ ॥

ता वा एता देवता असृज्यन्ताग्निरिन्द्रः सोमः परमेष्ठी प्राजापत्यस्ते ह सहस्रायुषे
जज्ञिरे ते यथा नद्याः पारं परापश्येयुरेव^९ ह स्वस्यायुषः पारं पराचख्युः ॥ १४ ॥

ते हार्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्ततो हैतुं परमेष्ठी प्राजापत्यो यज्ञं ददर्श यदर्शपूर्णमासौ
ताभ्यामीजे ताभ्यामिष्टाकामयताहमेवेदः सर्वं स्यामिति स आपोऽभवत्तस्मादाहुराप
एवेदः सर्वं सर्वं हि सोऽभवदित्यथ यत्परमेष्ठीत्याख्यायते यो वा इह खनेत्परम
एवैनाः स्थाने विन्देत्परमाद्वै तत्प्लानादृष्टिः^{१०} तस्मात्परमेष्ठीत्याख्यायते ॥ १५ ॥

७. इमाः प्रजननेन

८. पराभावयत्यथ TE, My, Ne, V 1

९. तुस्तूरिषत्यर्थिं Ca

१०. एवेदः सर्वं हि My, Ne

११. वर्षन्ति TE

सु होवाच प्रजापतिं कामप्रं वा इमं यज्ञमदर्शं तेन त्वा याजयानीति तथेति तेन हैनं याजयां चकार सु एतेनेष्टाकामयत प्रजापतिरहमेवेदः सर्वं स्यामिति सु प्राणोऽभवत्स्मादाहुः प्राणः प्रजापतिरिति तस्मादाहुः प्राण एवेदः सर्वं सर्वं हि सोऽभवदित्यं वावु प्राणो योऽयं पक्ते तस्य हैतस्य दृष्टिर्यदेवैनं वेदेतो वातीति तदु तत्परोक्षमिव यद्वाव किञ्च प्राणिति सु प्राणः स यो हैतां प्रजापतेर्दृष्टिं वेदाविरिव हैव भवति ॥ १६ ॥

सु होवाचेन्द्रं येन मामयं परमेष्ठी यज्ञेनायीयजत्तेन त्वा याजयानीति तथेति तेन हैनं याजयां चकार सु एतेनेष्टाकामयतेन्द्रोऽहमेवेदः सर्वं स्यामिति स वागभवत्स्मादहुरिन्द्रो वागिति तस्मादाहुवर्गेवेदः सर्वं सर्वं हि सोऽभवदिति ॥ १७ ॥

सु होवाचाग्नीषोमौ येन मामयं प्रजापतिर्यज्ञेनायीयजत्तेन वां याजयानीति तथेति तेन हैनौ याजयां चकार तावेतेनेष्टा कामयेतामग्नीषोमावाँमेवेदः सर्वं स्यावेति तयोरन्नमेवान्यतरोऽभवदन्नादोऽन्यतरोऽन्नमेव सोमोऽभवदन्नादोऽग्निरेतावद्वा इदमन्नं चैवान्नादश्च ॥ १८ ॥

सु एष कामप्रो यज्ञस्तद्यत्कामा वा एतेन यज्ञेनैता देवता अयजन्त सु आध्यः कामः सुमाध्यत स युत्कामो हैतेन यज्ञेन यजते सोऽस्मै कामः सुमृध्यते ॥ १९ ॥

तेभ्यो देवेभ्य ईजानेभ्य इयं प्राची दिक्प्रारोचत तां प्राचीमकुर्वत तस्मादेषा प्राची दिगित्याख्यायत उपैनामितः कुर्वीमहीति तामूर्जमकुर्वत प्राचीऽहि वै दिशमूर्जमकुर्वत तस्माद्विमाः प्रजा प्राच्य एव सर्पन्तीमामूर्ज पश्येमेति तेऽमुं देवलोकमकुर्वत तस्मादमुतोऽवाचीमूर्जमुपजीवन्ति ॥ २० ॥

अथैभ्य इयं दक्षिणा दिक्प्रारोचत तां दक्षिणामकुर्वत तस्मादक्षिणतो दक्षिणा उपरुद्धा उपतिष्ठन्ते दक्षिणतोऽभ्यवयन्त्येतां हि दक्षिणामकुर्वते पैनामितः कुर्वीमहीति

तं लोकमुकुर्वते^{१३} लोकं पश्येमेति त इममन्तरिक्षलोकमुकुर्वत तद्यदाहुः परोक्षमिवासौ
लोक इति यदस्माल्लोकादेत^{१४} लोकमनारभ्णमिवायतमिव मन्यन्ते यथाविरिव^{१५}
यथा प्रतिष्ठेवास्मिल्लोकेऽयं लोकएवमाविरिव वा एवं प्रतिष्ठेवामुष्मिल्लोक एष^{१६}
लोकः ॥ २१ ॥

अथैभ्य इयं प्रतीची दिक्प्रारोचत तामाशामकुर्वतैताऽ हि वै दिशमाशामकुर्वत
तस्माद्योऽपीहाग्रेण लभत एतामेव दिशं धावयत्युपैनामितः कुर्वीमहीति ताऽ
श्रियमकुर्वतेमाऽ श्रियं पश्येमेति त इमां पृथिवीमकुर्वतेमाऽ हि वै श्रियमकुर्वत
तस्माद्योऽस्या भूयिष्ठं भजते स श्रैष्ठ्यं गच्छति ॥ २२ ॥

अथैभ्य इयमुदीची दिक्प्रारोचत तामपोऽकुर्वतोपैनामितः कुर्वीमहीति तं
धर्ममकुर्वतापो हि वै धर्ममकुर्वत तस्माद्यदेहाप आगच्छन्त्यथ यथा^{१७} धर्मो भवत्यथ
ददापो नागच्छन्ति बलीयानेवा बलीयस आदते न हि धर्म आगच्छति ॥ २३ ॥

ता वा एता एकादशदेवता असृज्यन्तैकादशो वा एता आहुतयः पञ्च प्रयाजा
द्वावाज्यभागौ त्रयोऽनुयाजाः स्विष्टकृत एताभिरेकादशभिराहुतिभिरेवा एता दिश
एताल्लोकानजयस्तथो वा एष एताभिरेकादशभिराहुतिभिरेता दिश एताल्लोकान्जयति
॥ २४ ॥

अथेलान्नाद्यमेवैत्या देवा अजयस्तथो वा एष एतयान्नाद्यमेव जयति ॥ २५ ॥

अथ चत्वारः पतीसंयाजाश्वतस्त्रो वा अवान्तरदिशोऽवान्तरदिशो वा एतैर्देवा
अजयस्तथो वा एष एतैरवान्तरदिश एव जयतीति न्वधिदैवतम् ॥ २६ ॥

अथाध्यात्मं पञ्च प्रयाजास्त इमे पञ्च शिरस्याः प्राणा द्वावाज्यभागौ ते चक्षुषी
त्रयोऽनुयाजास्तानि शिश्रानि^{१८} य^{१९} एष वर्षिष्ठोऽनुयाजस्तदेतद्वर्षिष्ठः शिश्रं तस्मात-

१३. एतैल्लोके TE

१४. अविरिव वै यथा TE, Ne, My

१५. एष V 1, P1, P2, Ne

१६. यथाधर्म Ca, see Notes

१७. Neuter gender archaic

१८. स My, VI, Ca

मनवानं यजेदित्याहुस्तथास्यामृद्धः शिश्रं भवतीति तद्वान्यादेव सकृदद्धानवानं यजेत्प्रतृष्णं^{१९} वा हैव तिष्ठेत्पत्रं वा स यत्सकृदेवावानित्येकं^{२०} वा एतस्य पर्वं तदेवा-स्मिन्नेत् हृधाति तस्मादेतदुच्च तिष्ठति पद्यते च ॥ २७ ॥

अथ योऽयमवाङ्ग्राणं एष स्विष्टकृत्स यद्वत्स्यावत्स्य स्विष्टकृतेऽवद्यति तस्माद्यत्कुञ्जेमान्प्राणानापद्यत एतमेव प्राणं गच्छत्यथ यदभ्यर्थ इतराभ्य आहुतिभ्य एतामाहुतिं जुहोति तस्माद्विमे प्राणा एतस्मात्प्राणाद्वीभत्सन्तेऽथेला सोऽयमनिरुक्तः प्राणः स यदेतामाहुतिः सर्त्त नाश्री जुहृत्येष्वेव प्राणेषु हृयते तस्मादयं प्राणः सन्नपविद्धः ॥ २८ ॥

अथ चत्वारः पलीसंयाजास्ता इमाः प्रतिष्ठा बाहू द्वा ऊरु द्वावस्थीनि ह वाव्याज्यानुवाक्या माऽसुमेव हविस्तानि वा एतानि मितानि छन्दाऽसि यद्याज्यानुवाक्या अथामितमेव हविरुताल्पं भवत्युत बहु तस्मान्माऽसान्येव कृश्यतः कृश्यन्ति माऽसानि मेद्यतो मेद्यन्ति सु यावन्मात्राण्येवास्थीन्यऽसलस्य च भवतः कृश्यस्य च स एतेन यज्ञेन यां देवतां कामयते तां यजति स नात एकतमां च नाहुतिमुद्धरति यद्वात एकतमां चिदाहुतिमुद्धरेद्यथाङ्गं वा^{२१} प्रशृणीयत्प्राणं वा निर्हण्यादेव एतद्विरेवा वा हरत्युप वोद्धरति षोळशकलो वै पुरुषः पुरुषो वै यज्ञस्तस्मादेता अच्युताः षोळशाहुतयो भवन्ति पुरुषो हि यज्ञः ॥ २९ ॥ इति द्वादशं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

१९. यजेत्पतृष्णं TE, P1, P2, यजेत्पतृणं V 1, H

२०. सकृदेवावानित्येकं TE, V 1, My, Ca

२१. वाप्यशृणीयात् TE, M, Ca, My

द्वितीयोऽध्यायः

प्रथमं ब्राह्मणम्

घ्रन्ति ह वा एतद्यज्ञं यदेनं तन्वते यद्राजानमभिषुण्वन्ति तत्तं घ्रन्त्यथ यत्पशुः संज्ञपयन्ति यद्विशासति तत्तं घ्रन्त्युलूखलमुसलेन दृष्टुपलेन हविर्यज्ञं घ्रन्ति तमेवः हत्वाग्नौ योनौ रेतोभूतः सिञ्चत्यग्निवै यज्ञस्य योनिः स ततः प्रजायते ॥ १ ॥

स दश ता आहुतीः संपादयेद्याभ्यो वषट्क्रियतेऽयं वाव यज्ञो योऽयं पवते स वा अयमेक इवैव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविष्टो दशधाविहितः स एवं प्राणैः कृसैरग्नेयोनेरधिः जायते दुशाक्षराः वै विराट् सैषा संपदेव यज्ञ एव ॥ २ ॥

अथो नव स्युन्नूनामेवैतद्विराजं करोति प्रजननाय न्यूनाढ्मीमाः प्रजाः प्रजायन्ते सैषा संपदेव यज्ञ एव ॥ ३ ॥

अथो एकातिरिक्ता स्यात्प्रजापतिमेव साभ्यतिरिच्यते सैषा संपदेव यज्ञ एव ॥ ४ ॥

अथो द्वे अतिरिक्ते स्यातां द्वन्द्वं मिथुनं प्रजननसैषा संपदेव यज्ञ एव ॥ ५ ॥

अथो तिस्रोऽतिरिक्ताः स्युद्वन्द्वं मिथुनं प्रजननं यज्ञायते त्रृतीयः सैषा संपदेव यज्ञ एव ॥ ६ ॥

अथो चतस्रोऽतिरिक्ताः स्युर्यथैकवं चतस्रस्त्रय इमे लोकाः प्रजापतिमेवातिचतुर्थं प्रजापतिमेव साभ्यतिरिच्यते सैषा संपदेव यज्ञ एव नद्वोनं यदद्वाभ्यामूनं तदु हातिरिक्तं यत्पञ्चभिः सहायज्ञस्तदेतदेवाधिदशस्वा विंशतेरा सहस्रादेषां न्वाहुतिसंपत् ॥ ७ ॥

आजिः ह वा एते धावन्ति ये दर्शपूर्णमासाभ्यां यजन्ते स पञ्चदश वर्षाणि यजेत पञ्चदशानां वै वर्षाणां त्रीणि च शतानि षष्ठिश्च पौर्णमास्यश्वामावास्याश्च त्रीणि च वै

१. योनेरभिजायते TE

२. दशाक्षरो Ca

३. चतुर्थं M

४. स्वाहुति TE

शतानि षष्ठिश्च संवत्सरस्य रात्रयस्तद्रात्रीराप्रोत्यथापराणि पञ्चदश वर्षाणि यजेत् पञ्चदशानां वै वर्षाणां त्रीणि च शतानि षष्ठिश्च पौर्णमास्यशामावास्याश्च त्रीणि चो एव शतानि षष्ठिश्च संवत्सरस्याहानि तदहान्याप्रोति स यदा त्रिःशतं वर्षाणि यजते^१थ संवत्सरमाप्रोति यदा ह वै देवाः संवत्सरमाप्नुवन्नथामृता आसुर्मर्त्या हैव तृतः पुरा बभूवुः सर्वं वै संवत्सरोऽक्षीयं वै सर्वं तेन हास्याक्षीयः सुकृतं भवति य एवं विद्वाऽस्त्रिशतं वर्षाणि यजते पञ्चदशो एव वर्षाणि यजते दाक्षायण्यज्ञी सो एषात्रैव संदद्वे हि पौर्णमास्यौ यजते द्वे अमावास्ये ॥ ८ ॥ इति प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

द्वितीयं ब्राह्मणम्

पौर्णमासेनेष्टेन्द्राय विमुधेऽनुनिर्वपति तेन यथेष्ट्यैवं चरन्त्यामावास्येनेष्टादितये चरुमनुनिर्वपति तेन यथेष्ट्यैवं चरन्ति ॥ १ ॥

स यत्रुं पौर्णमासेनेष्टेन्द्राय विमुधेऽनुनिर्वपतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवताग्रीषोमीयमुवा इदं पौर्णमासः३ हविर्भवति नात्रेन्द्रायेति किञ्चन क्रियते तथास्यैतत्सेन्द्रः३ हविर्भवति सेन्द्रो यज्ञोऽथ यद्विमुधे पौर्णमासेन वा इन्द्रो मुधो हन्ति तस्माद्विमुधे ॥ २ ॥

अथ यदामावास्येनेष्टादितये चरुमनुनिर्वपत्येष वै सोमोराजा देवानामन्त्रं यच्चन्द्रमाः स एताः रात्रिं न पुरस्तान्त्र पश्चाददृशे तदस्यानद्वेव^३ हविर्भवत्यप्रतिष्ठितमिवेयमुवा अदितिः साद्वा सा प्रतिष्ठैतेनास्यैतदद्वा हविर्भवत्येतेन प्रतिष्ठितं तस्मादामावास्येनेष्टादितये चरुमनुनिर्वपत्येतन्नु यस्मादनु निर्वपेदथ यस्मान्नानुनिर्वपेत् ॥ ३ ॥

१. यत्र V ।

२. यथा V ।

३. तदस्यानत्ययेव as alternate reading in TE

इदं तु युत्पौर्णमासेनेष्ट्रेन्नाय विमुधेऽनुनिर्वपति सेन्द्रं मे हविरसदिति यो वै कश्च
यज्ञस्तायत इन्द्रस्यैव स सेन्द्र एव स तु स्मान्नाद्रियेत ॥ ४ ॥

अथ यदमावास्येनेष्ट्रादितये चरुमनुनिर्वपत्यामावास्यं वा अनुनिर्वाप्यं पौर्णमासेन
वा इन्द्रो वृत्रमहःस्तस्मा एतदाप्यायनमनुनिखपःस्तत्किंमनुनिर्वाप्येऽनुनिर्वपेत्-
स्मान्नाद्रियेत ॥ ५ ॥

स यो ह पौर्णमासेनेष्ट्रान्यद्विरनुनिर्वपत्यामावास्येनेष्ट्रान्यद्विरनुनिर्वपति द्विषन्तः
हैव स भ्रातृव्यं प्रत्युच्छ्रयति प्रत्युद्यामिनं करोति ॥ ६ ॥

अथ यो ह पौर्णमासेनैव पौर्णमासीं यजत आमावास्येनामावास्यां क्षिप्रः हैव
पाप्मानपहते क्षिप्रं प्रजायते पौर्णमासेन हैवैदेवाः पौर्णमासीं यजमानां आमावास्येना-
मावास्यां क्षिप्रं पाप्मानमपाग्रत क्षिप्रं प्राजायन्त स य एवं विद्वान्पौर्णमासेनैव
पौर्णमासीं यजत आमावास्येनामावास्यां क्षिप्रः हैव पाप्मानमपहते क्षिप्रं प्रजायत
एतदु यस्मान्नानुनिर्वपेद्यद्युवनुनिर्वपेद्यद्यादक्षिणां दर्शपूर्णमासयोर्वा एषा दक्षिणा
यदन्वाहार्यो नादक्षिणः स्याद्विरित्यु वा आहुस्तस्मादु दद्यादक्षिणां यद्यनु निर्वपेत्
॥ ७ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥

तृतीयं ब्राह्मणम्

दृष्टा वैक उपवसन्ति श्वो नोदेतेति वाभ्रस्य वा हेतोर्नि निर्जनन्त्यथाभ्युदेति
तद्यद्यगृहीतः हविरभ्युदियात्प्रज्ञातं न्वेव सैव व्रतचर्या समवर्जेयुर्वत्सानपराहे
पर्णशाखया वत्सानपाकुरुथ यदिदं पूर्वेद्युर्दुर्गम्ध दधि हविरातञ्चनं तत्सर्वमेव स्यात्-
तत्प्रज्ञातमेवं यदि तु व्रतचर्या वा नाशःसेत हविर्वा गृहीतमभ्युदियादथेतरथा कुर्यात्
॥ १ ॥

४. यजत TE

१. स्यात्प्रज्ञातमेव TE

द्वेधा तपङ्गुलान्व्यूहे द्योऽणिष्ठास्तान्त्सार्थं ये स्थविष्ठास्तान्त्सार्थं तद्योऽणिष्ठास्तानग्रये
दात्रेऽष्टाकपालं पुरोळाशं श्रपयेयुरथं युदिदं पूर्वेद्युर्दुर्गं दुधि तदिन्द्राय प्रदात्रे स्यादथ
य इमे स्थविष्ठास्तण्डुलास्तान्विष्णवे शिपिविष्टाय शृते चरुः श्रपयेयुः सर्वो हि सु
चरुर्यत्र कव च तपङ्गुलानावपन्ति ॥ २ ॥

स यदेवमेतेन यजत एष वै सोमो राजा देवानामन्त्रं यच्चन्द्रमास्तमेतदुपैसीत्तम-
पारात्सीत्तमस्मा अग्निरेव दाता ददातीन्द्रः प्रदाता प्रयच्छति सोऽस्यैष इन्द्राग्निभ्यां
यज्ञो दत्तो भवत्यथ यद्विष्णवे शिपिविष्टाय यज्ञो वै विष्णुः शिपिविष्टः स यदुपैसी-
त्तदपरात्सीत्तच्छिपितमिव भवति तस्माच्छिपिविष्टायेति भवति तेन यथेष्टघैवं चरन्ति
तत्र यच्छक्तुयात्तद्विद्यादथातो द्वृष्ट्व संप्रत्येवोपवसेत् ॥ ३ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम्

ता वा एता एकादशा सामिधेनीरन्वाहैकादशो वा अयं पुरुषो दुश प्राणा
आत्मैकादशो जनयत्येवैनं तदथ य एष ऊर्ध्वो निगदः प्रतिष्ठैवास्य सा प्रतिष्ठापयत्येवैनं
तेनाथाग्निर्होता वेत्वप्रेहोत्रमिति ता नव व्याहृतयो नव वै पुरुषे प्राणा जनयत्येवैनं
तत्स्याश्रावणप्रत्याश्रावणे एव प्रतिष्ठे अथ यथादः सुष्ठौ तुद्वेनं तज्जनयत्येव तस्य
पत्नीसंयाजाः प्रतिष्ठा ॥ १ ॥

त्रिरु वा अयं पुरुषो जायत इदं तु यन्मातुश्च पितुश्च जायते तदस्यैकं जन्म
तस्यायमेव लोकः प्रतिष्ठाथ यद्यज्ञाजायते तदुत्तज्जायत एव तस्यान्तरिक्षलोक एव
प्रतिष्ठाथ यत्रैनमदोऽग्रावभ्यादधति तदग्नेयोनेर्जायते तस्य स्वर्गं एव लोकः प्रतिष्ठा
सर्वाणि हैतानि जन्मानि जायते य एवमेतद्वेद य उ वै परमतां गच्छति सु एतानि
सर्वाणि जन्मानि जायते ॥ २ ॥

तदाहुरनुवाक्या एताः सामिधेन्याइ याज्याइ इति स हृ ब्रूयादनुवाक्या इति तासां काहुतिः का याज्येति द्वावाघारो पञ्च प्रयाजास्त्रयोऽनुयाजा इला प्रस्तरोऽथ यत्रादः परिधीनुप्रहृत्य सुचौ संप्रगृह्णात्यथ यत्रादः पलीसंयाजान्तसंयाज्य सुवृं च सुचं च संप्रगृह्णाति समिष्ट्यजुरेतासां हाहुतीनामेता अनुवाक्याः सा वा आहुतिः सुमृद्धा यानुवाक्यवती सोऽनुवाक्या समृद्धा या याज्यवत्येवमस्यैता अनुवाक्या याज्यवत्यो भवन्त्येवं याज्या अनुवाक्यवत्य एवमस्यैता उभय्यः सुमृद्धा भवन्ति ॥३॥ इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥

पञ्चमं ब्राह्मणम्

ब्रह्म ह वा इदम् ग्र आस तदकामयत कथं नु प्रजायेयेति तदश्राम्यतत्पोऽतप्यत तदेवता असृजत ता देवताः सृष्टा यथालोकं व्यारोहयांचकाराग्निमेवस्मिल्लोके योऽयं पवते तमन्तरिक्षे दिव्येव सूर्यं तुत ऊर्ध्वा य इतरे लोकास्तेष्वितरा देवतास्तद्यथा ह वा एषु लोकेष्विमा देवता एवं ह तेषु लोकेषु ता देवतास्तद्ध ब्रह्म पराध्मेव परीयाय तस्माद्यश्चैतद्वेद यश्च न ब्रह्मोत्तरमित्येवाचक्षते ॥१॥

तद्देश्यां चक्रे ब्रह्म कथं न्विमाल्लोकान्तर्त्यवेयां केन न्विमाल्लोकान्तसंतनुयामिति तदेताभ्यां द्वाभ्यां प्रत्यवेयाय नाम्ना च रूपेण चैतावद्वा इदं नाम चैव रूपं च स यस्याह नामास्ति तन्नाम यस्यो नु नामास्ति तद्रूपं तयोरन्यतरज्यायो रूपमेव यस्य च हि नामास्ति यस्य च रूपमुभे एव रूपे ज्यायान्ह वै तस्माद्ववति यस्माज्यायान्बुधूषति य एवमेतद्वेद ॥२॥

ते हैते ब्रह्मणी महती अभ्वे स यो हैते ब्रह्मणी महती अभ्वे वेद महद्वैवाभ्वं गच्छति ते हैते ब्रह्मणी महती यक्षे स यो हैते ब्रह्मणी महती यक्षे वेद महद्वैवं यक्षं

१. सह M, My, T

१. महद्वैवाभ्यां M

२. महत्वैव as alternate reading in TE

गच्छति यदो वै परमतां गच्छत्यथाहुर्महद्देवाभ्वं प्राप्तो महद्यक्षमिति यदो वै देवा एते ब्रह्मणी अप्रवृत्त्यामुता आसुर्मत्या हैव ततः पुरा^३ बभूवुर्मनो वै रूपं मनसा हि रूपं वेदेदमिदः^४ रूपमिति मनसे वै पूर्वमाधारमाधारयति तेन रूपमाप्नोति वाग्वै नाम वाचा हि नामाभिव्याहरति वाचे वा उत्तरमाधारमाधारयति^५ तेन नामाप्नोति ते देवा एते ब्रह्मणी आप्त्वा मृतत्वमजयन्ब्रह्मणः सलोकतामजयन्त्स य एवमेते ब्रह्मणी आप्नोति सर्वमु हैवास्मिल्लोक आयुरेत्यक्षीर्यमुष्मिल्लोकेऽमृतत्वं जयति देवानां ब्रह्मणः सलोकतां जयति ॥ ३ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥

षष्ठं ब्राह्मणम्

गायत्रीं त्रिपुदीमनुवाक्यामन्वाह त्रयो वा इमे लोका इमानेवैतल्लोकान्प्रतिष्ठापयति त्रिषुच्चतुष्पदी भवति याज्या चतुष्पदा वै पशुव एव्यैवैतल्लोकेषु प्रतिष्ठितेषु पशून्प्रतिष्ठापयति द्व्यक्षरो वषट्कारो भवति द्विपाद्यजमानः पशुष्वैवैतत्प्रतिष्ठितेषु यजमानं प्रतिष्ठापयति प्रति हास्मा इमे लोकास्तुष्टन्ते प्रति पशुवः प्रत्यात्मना य एवमेतद्वुद्दृ ॥ १ ॥

असौ वा अनुवाक्येऽयं याज्याथैष एव वषट्कारो य एष तपत्येष उ वाव मृत्युस्तुस्माद्या अतोऽवर्च्यः प्रजास्ता मत्या अथ याः पराच्यस्ता अमुता आहुतिमयमु वा एतः सुकृतमयं यजमानस्यात्मानः सःस्कुर्वन्ति यमेतद्यज्ञः सःस्कुर्वन्ति स यद्वषट्कृते जुहोति तदस्यैतमाहुतिमयः सुकृतमयं यजमानस्यात्मानमेतस्मिन्वषट्कारे प्रतिष्ठापयति ॥ २ ॥

३. अप्रवृत् M

४. परा P1, P2

५. उत्तरमाधारयति V 1

६. अक्षयम् M

तमेष आदायोदयते स परेणास्यैतमात्मानः सःस्करोति स यदामुं लोकमेत्यथैनमेष
आदायोदयते तमेष आहुतिमयः सुकृतमय आत्माहृयत्येह्यायं त आत्मेति स
यदाहृयति तस्मादाहृतयोः नामाहृतयोः ह वै नामैतद्यदाहृतय इत्याहुरत उवा अवाची
अहोरात्रे अहोरात्रे वै परिवर्तमाने पुरुषस्य सुकृतं क्षिणुतः^३ स यथा रथेन धावयन्नरथ-
चक्रे परिवर्तमाने प्रत्यवेक्षतैव एहोरात्रे परिवर्तमाने प्रत्यवेक्षते तस्य ह नाहोरात्रे
सुकृतं क्षिणुतोऽक्षीर्यैः ह जयति य एवमेतद्वेद ॥ ३ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥

सप्तमं ब्राह्मणम्

देवाश्व ह वा असुराश्वोभये प्राजापत्या अस्पर्धन्त त एतस्मिन्नेव यज्ञे प्रजापता-
वस्पर्धन्तास्माकमयः स्यादस्माकमयः स्यादिति ततो हासुरा अतिमानेन कूस्मै^५ नु
वयं जुह्यामेति स्वेष्वेवास्येषु जुहृतश्चेरुस्ते ह तथा जुहृतः पुराबभूवुस्तस्माद्भु
नातिमानी स्यादित्याहुः पराभूतेरतन्मुखं योऽतिमान इति ॥ १ ॥

अथ ह देवा अनतिमानिन इवासुस्तेऽन्योऽन्यस्मिन्नेव जुहृतश्चेरुस्तेभ्यस्तथा
जुहृद्भ्यः प्रजापतिरात्मानं प्रददौ यज्ञो वै प्रजापतिः स एषामन्नमभवद्यज्ञो हि
देवानामन्नम् ॥ २ ॥

स हायं प्रजापतिर्यावानात्मनास यावत्यस्य मात्रा तावन्तं यज्ञः संभूत्य त देवेभ्यः
प्रददौ तेनात्मानं निश्चिक्रियेः स हविष्वेवात्मानं निरक्रीणीत हविरनुवाक्ययानुवाक्यं
याज्यया याज्यां वषट्कारेण वषट्कारमाहृत्या सास्याहुतिरेवानिष्क्रीतासाथान्यत्सुवं

१. तस्मादाहृतयो Ca, M, V 1

२. आहृतयो V 1, M, Ca

३. क्षुणुतः M

४. क्षुणुतो V 1

५. ऽक्षम्यैः M

१. कूस्मन् Ca, see Notes

२. आत्मानं मृत्योर्मिश्चिक्रिये M

निष्क्रीतं तदस्य यथा वृक्षस्य वाग्रं प्रशीर्ण व॒शस्य वैव॒मस्य तदास तदन्वा-
हार्येणान्वाहरत्स युदन्वाहरत्समादन्वाहार्यो नाम सु कृत्स्नः सुर्वतनूरभवत् ॥ ३ ॥

तथो वा एष एताः रात्रिमुपवस्थ्याऽहविर्भूत्वात्मानं देवेभ्यः प्रयच्छति तस्मादेनमेताः
रात्रिः सुगुणं गोपायेयुर्था हविर्गोपायेयुरेव सुहविषैवात्मानं निष्क्रीणीते हविरनुवाक्य-
यानुवाक्यां याज्यया याज्यां वषट्कारेण वषट्कारमाहुत्या सास्याहुतिरेवानिष्क्रीता
भवत्यथान्यत्सर्वं निष्क्रीतं तदस्य यथा वृक्षस्य वाग्रं प्रशीर्ण व॒शस्य वैव॒मस्य
तद्भवति तदन्वाहार्येणान्वाहरति स युदन्वाहरति तस्मादन्वाहार्यो नाम सु कृत्स्नः
सुर्वतनूरभवति स यु एवमेतद्वेद सुर्वमु हृवास्मिल्लोक आयुरेति कृत्स्नोऽमुष्मिल्लोके
सुर्वतनूः सुभवति प्रजापतेः सायुज्यं सलोकतां जयति ॥ ४ ॥ इति सप्तमं ब्राह्मणम् ॥

अष्टमं ब्राह्मणम्

देवा वै यज्ञेनेमां जितिं जित्वा येयमेषां जितिस्ते होचुर्हन्तेदं तथा करवामहा इति
यथा न इदमन्ध्यारुह्यं मनुष्यैरसदिति ते यज्ञस्य रसं निर्धाय यथा मधुकृतो निर्धयेयु-
रेव विदुह्य यज्ञं युपेन योपयित्वा तिरो बभूवस्तद्युदेनेनायोपयस्तस्तस्माद्युपो नाम ॥ १ ॥

तदुषीणामनुश्रुतमास देवा वै यज्ञेनैतां जितिं जित्वा येयमेषां जितिरिति विदुह्य यज्ञं
युपेन योपयित्वा तिरोऽभूवस्तमन्विच्छामेति ते हार्चन्तः श्राप्यन्तश्चेरुः श्रमेण ह स्म
वै तदेवा जयन्ते यदेषां जय्यमासर्वयश्च ॥ २ ॥

ताह ऋषीन्यज्ञं तन्वानानेते गन्धर्वा उपनिषेदुः शूर्प यवमद्वानोऽन्तर्वान्कृषिः
सोल्लब्ला ते ह स्म युदतिरेचयन्ति तद्द स्म निदधत्येतदतिरिक्तमिति यद्द स्म च्यूनं
भवति तद्द स्म निदधत्येतन्यूनमिति योऽसंपत्सा संपत् ॥ ३ ॥

ते होचुः स॒स्थिते यज्ञं ऊनातिरिक्तं वै यज्ञमदेध्वमिति ते होचुस्तद्वै नो दर्शयतेति
तद्वैनान्दर्शयां चक्रुः स यदतिरिक्तमास यथा गिरयो यथा मुख एवः ह तदास
यन्न्यूनमास यथा श्वभः प्रदराः^३ कर्ता एवःह तदास ॥ ४ ॥

ते होचुरिदं चेन्नोऽदीदृशतेति ब्रूतैव नोऽस्य प्रायश्चित्तमिति तेभ्यो हैता व्याहृतीरुचुः
स स॒स्थिते यज्ञे पूर्णपात्रे प्रत्यन्तवेंद्यञ्जलिं करोति यज्ञशं चत उप चेति स यदतिरिक्तं
तच्छंकारेण शमयत्युप च इति यन्न्यूनं तत्संदधाति शिवे मे संतिष्ठस्वेति तदेनः^४ शिवः
शग्मं कुरुते इष्टे मे संतिष्ठस्वेति तदेनम् इष्टे कुरुते स्विष्टे मे संतिष्ठस्वेति तदेनः स्विष्टे
कुरुते एवमस्यैष यज्ञोऽन्यूनातिरिक्तः सुर्वः सुमृद्धो भवति ॥ ५ ॥

तदाहुर्न वै यज्ञस्य व्यृद्धमस्तीति सुर्व एव यज्ञः सुमृद्ध इति यद्वै न्यूनं यज्ञस्य प्र
तस्माज्ञायते योऽसंपदेवलोकं तुया जयत्युथ यदतिरिक्तमन्नमेवास्य तदभ्यतिरिच्यते
न्नाद्यमेवास्य तदभ्यतिरिच्यते एवम्बस्यैष यज्ञोऽन्यूनातिरिक्तः सुर्वः सुमृद्धो भवति
॥ ६ ॥ इत्यष्टमं ब्राह्मणम् ॥

नवमं ब्राह्मणम्

सुर्यो ह वाव दर्श एष ह्यमहरहरेव ददृशे चन्द्रमा एव पूर्णमा एतस्य हि पूरणमनु^१
पौर्णमासीत्याख्यायते इतरथाहुः सुर्य एव पूर्णमा इत्येष ह्यमहरहरेव पूर्ण इति
चन्द्रमा एव दर्श इत्येतस्य हि दर्शो भवतीत्यतोऽन्यतरथाहरेव दर्शो हरु हीदं ददृश
इव रात्रिरेव पूर्णमा रात्रा हीदरं सुर्व पूर्णमासावेव द्यौदर्श एषा हीयं ददृश इवेयमेव
पूर्णमा अनुया हीदरं सुर्व पूर्णमिति नवधिदेवतम् ॥ १ ॥

१. अतध्वम्, Ca, See Notes

२. प्रदारः कर्ता My, See Notes

३. तथैनः M

४. एवम्बस्यैष H

५. पूर्णमनु P1, P2

अथाध्यात्मं प्राण एव दर्शः प्राणो ह्ययं ददृश् इवोदान् एव पूर्णमा उदानेन हीदः सर्वं पूर्णं ते हैते देवते अन्नादश्चान्नप्रदश्च प्राण एवान्नादः प्राणेन ह्यन्नमद्यत उदानोऽन्नप्रद उदानेन ह्यन्नं प्रदीयते स यो हैते देवते वेदान्नादं चान्नप्रदं चान्नादो ह भवति प्रास्मा अन्नं दीयते ॥ २ ॥

स यमदः पूर्वेद्युक्तिपायनीयमश्चाति यावेवास्याध्यात्मं दर्शपूर्णमासौ तावेवैतत्प्रीणाति चक्षुरेव दर्शश्चक्षुर्हीदं ददृश् इव श्रोत्रमेव पूर्णमाः श्रोत्रेण हीदः सर्वं पूर्णं वागेव दर्शो वाग्धीयं ददृश् इव मन एव पूर्णमा मनसा हीदः सर्वं पूर्णम् ॥ ३ ॥

तदाहुर्यदर्शपूर्णमासौ यजत इत्याहुरिति नृ पौर्णमास्यामाहुः पूर्णमासायानुब्रूहि पूर्णमासं यजेति नामावास्यायामाहुर्दर्शयानुब्रूहि दर्शयजेति कथमस्य दर्शपूर्णमासाविष्टौ प्रीतौ भवत इति तद्यथास्येष्टौ भवतो मनो वै पूर्णमा मनसा हीदः सर्वं पूर्णं मनसे वै पूर्वमाधारमाधारयति तेन पूर्णमासं प्रीणाति वाग्वै दर्शो वाग्धीयं ददृश् इव वाचे वा उत्तरमाधारमाधारयति तेन दर्श प्रीणात्येवमस्य दर्शपूर्णमासाविष्टौ प्रीतौ भवतः ॥ ४ ॥

तद्वैके हविषी एवैते निर्वपन्ति पौर्णमास्यामहः सुरस्वतेऽमावास्यायाः सुरस्वत्यै मनः सुरस्वान्वाक्सुरस्वत्येतदेनौ प्रत्यक्षः हविषा प्रीणीम इति वृदन्तस्तुदु तथा न कुर्याद्यद्वा एतावाज्यभागौ भवतस्तदेवैनौ प्रत्यक्षः हविषा प्रीणाति तस्मादाज्यभागावेव स्याताम् ॥ ५ ॥

आगूर्ती ह वा एषोऽमुं लोकमेति यो दर्शपूर्णमासाभ्यां यजते पौर्णमासेन हीष्टामावास्येन यक्ष्यमाणो भवत्यामावास्येनेष्टा पौर्णमासेन यक्ष्यमाणो भवति

२. नु TE, M, My, Ca

३. एनावाज्य TE, M, My

४. भवत्यमा V ।

तद्यथानागूर्ती भुवत्युभावेतरत्रोभावितरत्र सःस्थापयत्यागूर्ती ह स्याद्युदेते हविषी
निर्वपेत्तस्मादाज्यभागावेत् स्याताम् ॥ ६ ॥ इति नवमं ब्राह्मणम् ॥

दशमं ब्राह्मणम्

शिरो वा एतद्यज्ञस्य यत्प्रणीताः स यत्प्रणीताः प्रणयति शिर एवैतद्यज्ञस्य सः
स्करोति स विद्याच्छुर एव म एतत्सःस्क्रियत इति ॥ १ ॥

प्राण एवास्येधः प्राणेन हीदं सर्वमिद्धं युत्प्राणभूत्रिमिष्टि यदेजति स
विद्यादहमेवैष इधम् इति ॥ २ ॥

अनुकमेवास्य सामिधेन्यस्तस्मात्ता ब्रूयात्संतन्वत्रिव मेऽनुब्रूहीति संततमिव हीदमनूकं
मनश्च हैवास्य वाक्चाघारौ सरस्वांश्च सुरस्वती च स विद्यान्मनश्चैव मे वाक्चाघारौ
सरस्वांश्च सरस्वती चेति ॥ ३ ॥

पञ्च प्रयाजा इम एवास्यैते शिरस्याः पञ्च प्राणा मुखमेवास्य प्रथमः प्रयाजो दक्षिणा
नासिका द्वितीयः सव्या नासिका तृतीयो दक्षिणः कर्णश्चतुर्थः सव्यः कर्णः पञ्चमः
स यच्चतुर्थे प्रयाजे समानयते तस्माद्विदमन्तरतः श्रोत्रः संतृण्णं चक्षुषी हैवास्याज्यभागौ
स विद्याच्चक्षुषी एव म एते इति ॥ ४ ॥

अथ य आग्रेयः पुरोळाशोऽयमेवास्य स दक्षिणोऽर्थोऽथ योऽग्नीषोमीय उपांशुयाजो
हृदयमेवास्य स स यत्तेनोपांशु चरन्ति तस्माद्विदं गुहा हृदयमथ यदृचमनुच्य
जुषाणेन युजति तस्माद्विदमस्थन्यनस्थिकः हृदयमथ योऽग्नीषोमीयः पुरोळाशोऽ
यमेवास्य स सव्योऽर्थ ऐन्द्रं वा सांनाय्यमन्तराः समेवास्य स्वष्टकृद्विषमेवास्य
प्राशित्रम् ॥ ५ ॥

१. इद्ध इति TE, My, M

स यत्प्राशित्रमवद्यति यथैवादः प्रजापतेराविद्धं निरकृतन्त्रेवमेवैतस्यैतद्यद्वेष्टितं
यद्विथितं यद्वरुण्यं तन्त्रिकृत्तन्त्रिसंविद्याद्यथैवादः प्रजापतेराविद्धं निरकृतन्त्रित्येवमेव
म इदं यदिह॑ वेष्टितं यद्विथितं यद्वरुण्यं तन्त्रिकृत्तन्त्रीति ॥ ६ ॥

उदरमेवास्येला स यथैवाद इलायाः समवैद्यन्त्येवमेवेदं विश्वरूपमन्त्रमुदरे
समवधीयते ॥ ७ ॥

त्रयोऽनुयाजा इम् एवास्यैतेऽवाञ्छस्त्रयः प्राण बाहु एवास्य सूक्तवाकशं युवाकशं
॥ ८ ॥

चत्वारः पत्नीसंयाजाश्वतसो वै प्रतिष्ठा ऊरु द्वावष्टीवन्तौ द्वौ पादावेवास्य
समिष्ट्यजुः ॥ ९ ॥

ता वा एता एकविंशतिराहुतयो द्वावाधारौ पञ्च प्रयाजा द्वावाञ्छ्यभागावाग्रेयः
पुरोळाशस्तद्वाग्नीषोमीय उपांशुयाजोऽग्नीषोमीयः पुरोळाशः स्वष्टकृत्र्योऽ
नुयाजाश्वत्वारः पत्नीसंयाजाः समिष्ट्यजुद्वादश वै मासाः पञ्चर्त्वस्त्रय इमे लोका
असावादित्य एकविंशति एतेन ह स्म वै तदारुणिराहार्घमासशो वा अहममुनादित्येन
सलोको भवामि तामहं दर्शपूर्णमासयोः संपदं वेदेति ॥ १० ॥

तदाहुरात्मयाजीऽश्रेयान्देवयाजीऽइत्यात्मयाजीति ह ब्रूयात्स ह वा आत्मयाजी
यो वेदेदं मेऽनेनाङ्गं सँस्क्रियत इदं मेऽनेनाङ्गमुपधीयत इति स यथाहिस्त्वचो
निर्मुच्येतैवमस्मान्मत्याच्छरीरातपाप्ननो निर्मुच्यते स ऋद्वमयो यजुर्मय आहुतिमयो
वेदमयः संभवति^२ स हैतासां देवतानामेको भवत्यथ ह स देवयाजी यो वेद
देवानेवाहमिदं यजे देवानेवाहमिदः सपर्यमीति स यथा पापीयाञ्छेयसे बलिः

२. यदि ह TE

३. समवद्यत्येवम् TE

४. संभवतीति स M

हरेद्वैश्यो वा राज्ञे बलिः हरेदेवः हैव सु बलिः हरति सु ह न तावन्तं लोकं जयति
यावन्तमितरः ॥ ११ ॥ इति दशमं ब्राह्मणम् ॥

॥ इति द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ इति उद्धारिकाण्डं समाप्तम् ॥

PĀTHAVIMARŚA

(Textual Notes)

HAVIRYAJÑA KANDA

1.1.14 यद्युवनासा Here the *sandhi* is archaic. See notes on I.6.3.9.

1.2.8 तान्युवैतर्हि Here तनि + उ + व- एतर्हि should be as per *sandhi* rules तान्युवैतर्हि. Since none of the MSS. has this reading it is to be presumed as archaic.

1.2.12 यच्छत्रं goes with अङ्गुलयः . Since it is a part of the Samhitā text the ātmanepada usage is retained as archaic.

1.2.15 प्राच्योतोस्ते Here as well as in विक्षेप्यो just following. The Vedic termination टोस् is applied.

1.3.2 आपोऽस्ति Here the noun is आपस् in the neuter gender its nominative singular in आपः.

1.3.2 यदेनावृतः- यत् एनः यस्य सः यदेना which is an adjective of Vṛtra.

1.3.11 आविशानिति It is an archaic form for आविशन्तु.

1.4.4 उत्तिष्ठानिति Here actually it is उप उत्तिष्ठनिति. The letter अ in the अडागम has been transfixated after तिष्ठ् and lengthened for matrical adjustment.

1.4.6 आविशानिति Here what is meant is आविशनिति. The अडागम is merged in आ and so no transfixation as in the above case. अ after श lengthens the latter to शा and so no duplication of न.

1.4.11 असन् This is an archaic form of आसन् without अडागम.

1.4.20 मह्योवा which is found in some MSS. may be split into मही + इव. But there the lengthening of व cannot be justified. So मही - उ - वा = मह्योवा is preferred.

2.1.10 and 13 See notes on II.1.4.4.

2.1.14 अत्मेरुः is used in the sense of ताम्येरुः . Here अ in the negative sense is unusually proposed to a verb as in अपचसि meaning 'cooks badly'.

2.2.8 तस्मादेदान found in some MSS. and accepted by Caland does not make sense particularly in view of एतत्रिदानमेव occurring later.

2.2.8 नेदनेन Here the root is णिष्टु कुत्सासन्निकर्षयोः . In the context, it means 'being in close proximity'.

2.2.10 अपाप्रन्ति is accepted since it corroborates with अपाप्नत coming later.

2.3.22 अविदत् Here the root is विद्ल लाभे and the *pratyaya* अइ makes it अषिदत् meaning 'got' or 'gained'.

2.3.23 तृण्न त्रण्न Though found in most of the MSS. cannot be a verbal noun, in which case it should be तृण्वन. So तृण्न न as found in P1, P2, H, in what is meant.

इति वदन्तः.

4.3.8 ऊर्व्याया This is the accusative form of ऊर्व्याया ।

4.4.3 उपाववर्त् cannot be justified by basing the formation on the root वृत् (to return). Here the root is वृतुभाषार्थः in the 10th conjugation with optional णिच् and so to be treated as in the 1st conjugation. With the prepositions उप and उबा it assumes the meaning of 'returned' which is contextual.

4.4.9 Here the splitting is उप + अब + आ + अर्जन्.

5.1.13 व्यन्तु See I-2-3-14.

5.1.16 द्विषति It has to be construed as in the 1st conjugation to justify the singular.

5.1.19 अयातयाम् is in the sense of अयातयाम् a per Pāṇini's *Sūtra* नाव्यीभावादतोन्व-पञ्चम्याः .

5.2.1 शंसेतात्प्राणैः: of V1 is untenable.

शंसेत्प्राणैः is acceptable as in TE and N if स्यादेव is accepted. Caland's reading शंसेत् प्राणैः can be justified only if स्यादैव is adopted, so that the आ in दै will go with शंसेत् to justify the ātmaneṣṭa. We adopt the simplest reading स्यादेव and शंसेत् प्राणैः.

5.2.6 पराजयातै Vedic termination for पराजयध्वं or पराजयामहै.

5.3.1 एधतु is a noun meaning 'prosperous' and is available in both masculine and feminine genders. Here it is in accusative case and not to be mistaken for a तुमुन्नत् verb.

5.3.1 अनुशृण्वन् is in the place of अन्वशृण्वन् with the omission of अडागम् . अनुशृण्वन् is much more acceptable since it goes well with कृष्णतः etc...

5.3.4 च्यवयेम used in the sense of च्यावयेम.

5.4.7 परिजिहीत accepted by Caland is based on the root ओहाङ्गातौ. But it does not contextually fit in here. ओहाङ् त्यागे is the root and it is in *parasmaipada*.

6.1.4 अभिषज्ज्ञन् is an archaic form for अभ्यषज्ज्ञन्.

6.1.5 If it is सोस्य, it will be सः in masculine and will not go with दानवता. If it is सा - त - अस्य it should be सावस्य. So the reading in none of the MSS. are helpful. Hence we are obliged to amend it as सास्य.

6.1.10 यामुया Here the feminine pronoun should be interpreted as referring to श्री in the earlier Kandikā.

6.1.11 सोप्योऽन्यङ् of TE is more sensible. It would mean 'That wholesome unimpaired part of the body'.

6.3.1 अपापस्ताभ्यायत्य is the reading accepted by Sāyana in his commentary, of MD *Sāthapatha* though the text as edited by Waber adopts the reading अपादस्ताऽभ्यायत्य. In Kāṇva MSS. also, the latter reading is found. If we take अपाद as meaning 'one without leg', the ता which follows cannot be explained. If Sayana's version अप-अधस्ता meaning 'coming under it' is to be accepted, it will involve stretching the

8.3.22 Though TE alone has the reading विवर्जति both here and in the next Kaṇḍikā, we have adopted it since व्यवर्जति in most of the MSS. is not justifiable.

UDDHĀRI KĀNDĀ

1.5.1 अग्निज्योतिष्ठ All the MSS have this reading whereas this is a part of the Saṁhitā text where it is अग्निज्योतिष्ठ . It is to be inferred that the Brāhmaṇa text has taken liberty with the Saṁhitā and adopted the usage in *bahuvrihi* to give the purport of the text and at the same time correspond to सूर्यज्योतिष्ठ coming later.

1.11.5 प्रपिपत्सेत Found in Caland and accepted by Caland as well as प्रतिपत्सेत in My. Ne and V1 are wrong. According to Pāṇini (7-4-54) सनि भीमाधुरभलभशकपदपदामच इस there is no re-duplication here.

1.12.3 वृकले in the sense of विकले is archaic.

1.12.4 अजनयत Though the correct form should be अजनयत् since only one manuscript supports it, the archaic form is adopted.

1.12.18 आवम् is perhaps an archaic form of आवाम् meaning “we two”. Or, it may be अवेः इदमावम् where अवि means beasts and animals. वेदाविरिव in *kaṇḍikā* 16 reinforces this view.

1.12.23 यथाधर्मो — Caland’s reading यथाधर्म neither as an indeclinable compound nor as separate words with धर्म in neuter are acceptable. Later धर्म आगच्छति clearly has the masculine.

2.7.1 कस्मै नु is more appropriate than कस्मिन् not only because many MSS. support it but it would also imply an interrogation. “Why should I offer to somebody” followed by their putting it into their own mouths.

2.8.4 अतध्वं as well as अदध्वं have *parasmaipada* roots. अत् and अद् respectively and their *ātmanepada* usage is archaic. Between the two अदध्वं ‘you eat’ seems to be more contextual.

2.8.4 शध्रं is neuter gender used as a masculine.

2.8.4 कर्ता: appears to be a corrupt form of गर्ता:.

लशास्त्र कलामूलशास्त्र कलामू
स्त्र कलामूलशास्त्र कलामूलश
लामूलशास्त्र कलामूलशास्त्र व
लशास्त्र कलामूलशास्त्र कलामू
स्त्र कलामूलशास्त्र कलामूलश
लामूलशास्त्र कलामूलशास्त्र व
लशास्त्र कलामूलशास्त्र कलामू
स्त्र कलामूलशास्त्र कलामूलश
लामूलशास्त्र कलामूलशास्त्र व
लशास्त्र कलामूलशास्त्र कलामू